

НЕ ПРИВАТНА СПРАВА

ДОМАШНЄ ТА СЕКСУАЛЬНЕ
НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК
НА СХОДІ УКРАЇНИ

AMNESTY
INTERNATIONAL

Amnesty International – це глобальний рух,
що об'єднує понад 9 мільйонів людей,
які виступають за світ, де загально визнані права людини
доступні кожному та кожній.

Ми прагнемо до того, аби кожна людина могла користуватися
усіма правами, проголошеними у Загальній декларації
прав людини та інших міжнародних правозахисних стандартах.

Ми не залежимо від жодних урядів, політичних ідеологій,
економічних інтересів і релігійних поглядів та великою мірою
існуємо коштом членських внесків і добровільних пожертв.

Обкладинка: «Це сталося близько шостої вечора. Вікно було відчинене. Діти кажуть – мамо, хтось кричить. Я тоді почула, що хтось кричить “Боляче! Боляче”... Я й пішла. Йду по доріжці, бачу, вона сидить на землі прямо, вагітна, коротка куртка, без шапки, без нічого. А він нишпорить навколо і кричить на неї: “Та що ти! Іди додому! Нічого не було!”. Вона каже “Це мій чоловік мене побив ногами, я вагітна, на четвертому місяці» (ілюстрація під враженням від задокументованих випадків насилля).

© Amnesty International, 2020

© Алевтина Кахїдзе, 2020

Index: EUR 50/3255/2020
Original language: English

[amnesty.org.ua](https://www.amnesty.org.ua)

ЗМІСТ

ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ	5
КОРОТКИЙ ОГЛЯД	11
ВСТУП	17
ЩО ТАКЕ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК?	19
ДИСКРИМІНАЦІЯ ЩОДО ЖІНОК, ВКЛЮЧАЮЧИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО, В УКРАЇНІ	19
КОНФЛІКТ, ЩО ТРИВАЄ НА СХОДІ УКРАЇНИ	22
КОНФЛІКТ І ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО	23
МЕТОДОЛОГІЯ	25
ПРОБЛЕМИ ДОКУМЕНТУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	27
ГЕНДЕРНА ТА ГЕОГРАФІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗВІТУ	28
1. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ДЛЯ БОРОТЬБИ З ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИМ НАСИЛЬСТВОМ	29
1.1. МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ	29
1.2. НАЦІОНАЛЬНА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА	31
1.2.1. НЕВИКОНАНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ПРИВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ	34
1.3. ІНСТИТУЦІЙНА БАЗА	35
1.4. ПРОГАЛИНИ В ЗАХИСТІ	41
2. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК У ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД КОНФЛІКТУ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ	44
2.1. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО	44
2.2. ЗМІНА СТРУКТУРИ РОДИНИ Й ЕКОНОМІЧНІ ТРУДНОЦІ	50
2.3. РОДИНИ ВЕТЕРАНІВ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	54

2.4. ФІЗИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	59
2.5. СЕКСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА	62
2.6. НАЙБІЛЬШ МАРГІНАЛІЗОВАНІ ГРУПИ	64
3. ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕАГУВАННЯ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК ТА ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ.....	69
3.1. ПОЛІЦІЯ	70
3.1.1. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПОЛІЦІЇ	72
3.1.2. ВІДМОВА У РЕЄСТРАЦІЇ ЗАЯВИ АБО НЕБАЖАННЯ ЇЇ РЕЄСТРУВАТИ З БОКУ ПОЛІЦІЇ	73
3.1.3. ВІДМОВА КВАЛІФІКУВАТИ ТАКІ ВИПАДКИ ЯК «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО»	77
3.1.4. НЕБАЖАННЯ ВИДАВАТИ ТЕРМІНОВИЙ ЗАБОРОННИЙ ПРИПИС.....	79
3.1.5. ВІДСУТНІСТЬ НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ПРИПИСІВ	86
3.1.6. НЕСТАЧА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ	87
3.2. СУДИ.....	90
3.3. МАЙЖЕ ПОВНА ВІДСУТНІСТЬ ПРОГРАМ ДЛЯ КРИВДНИКІВ.....	93
3.4. ПРИТУЛКИ	96
3.5. МОБІЛЬНІ БРИГАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ.....	99
3.6. ОБМЕЖЕНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА СЛУЖБ ПІДТРИМКИ ДЛЯ ЖІНОК, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ НАСИЛЬСТВО.....	100
4. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДОМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОНФЛІКТОМ, У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ	103
4.1. ПАТЕРНИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ЗАФІКСОВАНІ МІЖНАРОДНИМИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ З 2014 ПО 2016 РІК	103
4.2. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДОМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОНФЛІКТОМ, У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ.....	105
4.3. СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ДО ДІВЧАТ-ПІДЛІТОК	109
4.5. НАСИЛЬСТВО ЩОДО СЕКС-ПРАЦІВНИЦЬ	112
5. РЕКОМЕНДАЦІЇ	117

ОСНОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ

Гендерно зумовлене насильство щодо жінок — насильство, спрямоване на жінку через те, що вона жінка, або таке, яке здебільшого переживають саме жінки. Таке насильство набуває різних форм, включно з: діями чи бездіяльністю, які мають на меті або ж можуть із високою ймовірністю спричинити чи призвести до фізичних ушкоджень, травм сексуального чи психологічного характеру, економічних збитків або страждань жінок; погрозами вчинити такі дії, цькуванням, примусом та безпідставним позбавленням свободи¹.

Гендер позначає соціально сконструйовані очікування, атрибути, ролі, моделі поведінки та види діяльності, які те чи інше суспільство приписує та вважає прийнятними для чоловіків і жінок².

Домашнє насильство можна визначити як «усі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, які виникають у межах родини або домашнього господарства або між колишнім або чинним подружжям чи партнерами незалежно від того, чи проживає винуватець насильства спільно з людиною, що його зазнала, чи проживав/-ла раніше»³.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом — це «зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусове переривання вагітності, примусова стерилізація, примусовий шлюб чи будь-яка інша порівняно тяжка форма сексуального насильства, що вчиняється проти жінок, чоловіків, дівчаток чи хлопчиків⁴ та безпосередньо чи опосередковано пов'язана з конфліктом»⁵.

Сексуальне насильство «включає одиничні, множинні, регулярні чи нерегулярні акти, які в контексті сприймаються людиною, щодо якої їх здійснюють, людиною, яка їх здійснює, та/або їхніми відповідними громадами як сексуальні за своєю природою. Такі акти слід кваліфікувати як сексуально насильницькі, якщо вони порушують сек-

-
- 1 Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація 35 про гендерно зумовлене насильство щодо жінок, UN Doc., CEDAW/C/GC/35, пункти 1 та 14: (надалі CEDAW GC 35).
 - 2 Див. статтю 3 Конвенції Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (надалі Стамбульська конвенція). Також див. Словник ILGA, доступний за посиланням: https://ilga-europe.org/resources/glossary/letter_g (переглянуто 19 вересня 2019).
 - 3 Стаття 3 Стамбульської конвенції.
 - 4 Amnesty International використовує визначення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, надане ООН, при цьому визнаючи, що такого насильства можуть зазнавати всі люди, в тому числі ті, ідентичність яких виходить за межі бінарного поділу на чоловіків/жінок та дівчат/хлопців.
 - 5 Звіт Генерального секретаря ООН «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», 2019 року, доступний за посиланням: <https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/04/report/s-2019-280/Annual-report-2018.pdf>, с. 3.

суальну автономність або сексуальну недоторканність людини».⁶ Сексуальне насильство включає: зґвалтування, зґвалтування в шлюбі, спробу зґвалтування, сексуальне знуцання, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусове переривання вагітності, примусову проституцію, торгівлю людьми, сексуальну експлуатацію, сексуальне рабство, примусове обрізання, кастрацію та примусове оголення. (Перелік не є вичерпним). До інших форм сексуального насильства залежно від тлумачення може належати широкий спектр дій, включно з неодноразовими актами «сексуального домагання до людини шляхом (повторюваних) проявів небажаної сексуальної поведінки, яку можна тлумачити як спрямовану на образу, приниження чи залякування у відповідних обставинах»⁷.

Сексуальне домагання — «будь-яке небажане залицяння, прохання про сексуальні послуги або інша словесна чи фізична поведінка сексуального характеру». Сексуальні домагання можуть включати: «вимоги (прямі або непрямі прохання) сексуальних послуг в обмін на сприяння; використання грубих або непристойних висловів чи жестів; навмисний і небажаний фізичний контакт, зокрема доторки та обмацування, або небажану фізичну близькість; коментарі (усні чи письмові), жести чи фізичні дії, що сприймаються як такі, що викликають приниження чи збентеження». (Перелік не є вичерпним)⁸.

Фізичне насильство як форма гендерно зумовленого насильства — це будь-які дії, що завдають фізичної шкоди. Фізичне насильство включає: фізичні напади, побиття, удари кулаками чи ногами, укуси, придушення, нанесення порізів чи опіків, вбивство (зі зброєю чи без), примусову працю, примусове надання послуг, рабство, практики, подібні до рабства, продаж і/або торгівлю людьми для примусових сексуальних дій. (Перелік не є вичерпним).

Психологічне насильство як форма гендерно зумовленого насильства — це будь-яка дія, погроза та/або примушування, що завдає короткочасної чи тривалої психологічної шкоди, включно з тривогою, депресією та/або посттравматичним стресовим розладом. Психологічне насильство може набувати форми знуцань і приниження, зокрема лайливих прізвиськ, словесних образ, висміювання, залякувань, різних несексуальних форм словесних принизливих знуцань та закликів до принизливих дій (публічно чи сам-на-сам). До психологічного насильства також належать заперечення знуцань та звинувачення жертви, відмова у коштах на базові витрати для виживання родини та ув'язнення.

6 Декларація громадянського суспільства про сексуальне насильство 2019 року, доступна за посиланням: <https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2019/09/Civil-Society-Declaration-on-Sexual-Violence.pdf>

7 Декларація громадянського суспільства про сексуальне насильство 2019 року, доступна за посиланням <https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2019/11/English-Civil-Society-Declaration-on-Sexual-Violence.pdf>, с. 9.

8 Директива про сексуальні домагання в миротворчих та інших польових місіях Організації об'єднаних націй, UN Doc. DPKO/CPD/DSHCPO/2003/002, с. 3.

Економічне насильство як форма гендерно зумовленого насильства — це будь-яка дія, що завдає економічної шкоди та має негативний соціоекономічний вплив на життя людини, щодо якої вчиняється. Економічна безпека та підтримка мільйонів жінок у всьому світі залежать від чоловіків. Отже, чоловіки можуть безпосередньо впливати на добробут жінок, надаючи чи відмовляючи у коштах на їжу, одяг та інші повсякденні потреби⁹. Економічне насильство включає відмову в доступі до послуг, соціальної допомоги, освіти, медичної допомоги, працевлаштування; перешкоджання здійсненню та використанню громадянських, соціальних, економічних, культурних і політичних прав; відмову в праві власності. (Перелік не є вичерпним).

Секс-робота — надання сексуальних послуг за взаємною згодою між дорослими людьми за ту чи іншу форму оплати — грошову чи товарну, — умови якого погоджено як продавцем, так і покупцем. Якщо згода відсутня з таких причин, як погрози чи використання сили, обман, шахрайство, зловживання владою або коли в це залучена дитина, така діяльність становить порушення прав людини і має розцінюватися як кримінальний злочин¹⁰.

Секс-працівники та працівниці — дорослі люди (віком від 18 років) усіх гендерних ідентичностей, які отримують гроші чи товари в обмін на надання сексуальних послуг за взаємною згодою регулярно чи час від часу. В межах цього звіту до них належать також люди, які продають сексуальні послуги за взаємною згодою, але при цьому не вважають себе «секс-працівниками/працівницями».

Згода — добровільне тривале погодження на участь у певній сексуальній активності¹¹.

Гендерні норми — «визнані атрибути й характеристики жінки чи чоловіка (ідеї про те, якими мають бути і як мають поводитися чоловіки та жінки) в певний період часу у певному суспільстві чи громаді».¹² Гендерні норми визначають, закріплюють та диктують гендерні ролі в певному суспільстві як формально, так і неформально — через закони, неписані моральні правила й табу.

ЛГБТІ — аббревіатура на позначення лесбійок, геїв, бісексуальних, трансгендерних та інтерсекс-людей.

Трансгендерний — це загальний інклюзивний термін на позначення широкого кола осіб, «гендерна ідентичність і/або гендерна експресія яких відрізняється від статі/гендеру, приписаного при народженні»¹³.

9 Amnesty International, «Жінки, насильство та здоров'я» (індекс: АСТ 77/001/2005).

10 Amnesty International, «Політика Amnesty International щодо зобов'язань держави у сфері дотримання, захисту та забезпечення прав людини секс-працівників і працівниць», (індекс: POL 30/4062/2016), с. с. 3–4.

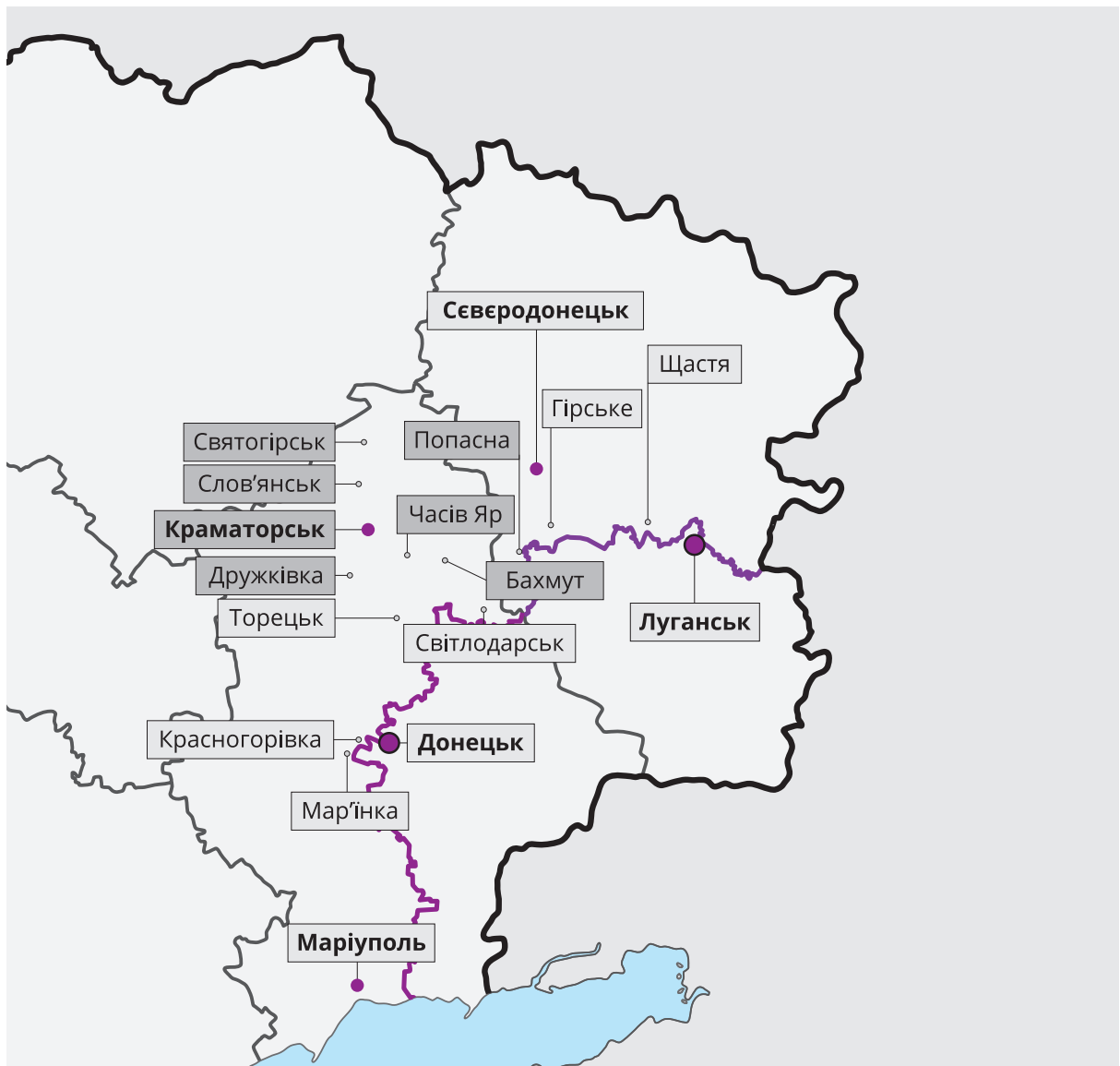
11 Amnesty International, «Політика Amnesty International щодо зобов'язань держави у сфері дотримання, захисту та забезпечення прав людини секс-працівників і працівниць», (індекс: POL 30/4062/2016), с. 15.

12 Посібник із гендерної статистики, Словник, доступний за посиланням: <https://unstats.un.org/unsd/genderstatmanual/Glossary.ashx> (переглянуто 19 вересня 2019 року).

13 Словник TGEU, доступний за посиланням: <https://tgeu.org/glossary/> (переглянуто 1 липня 2019 року).

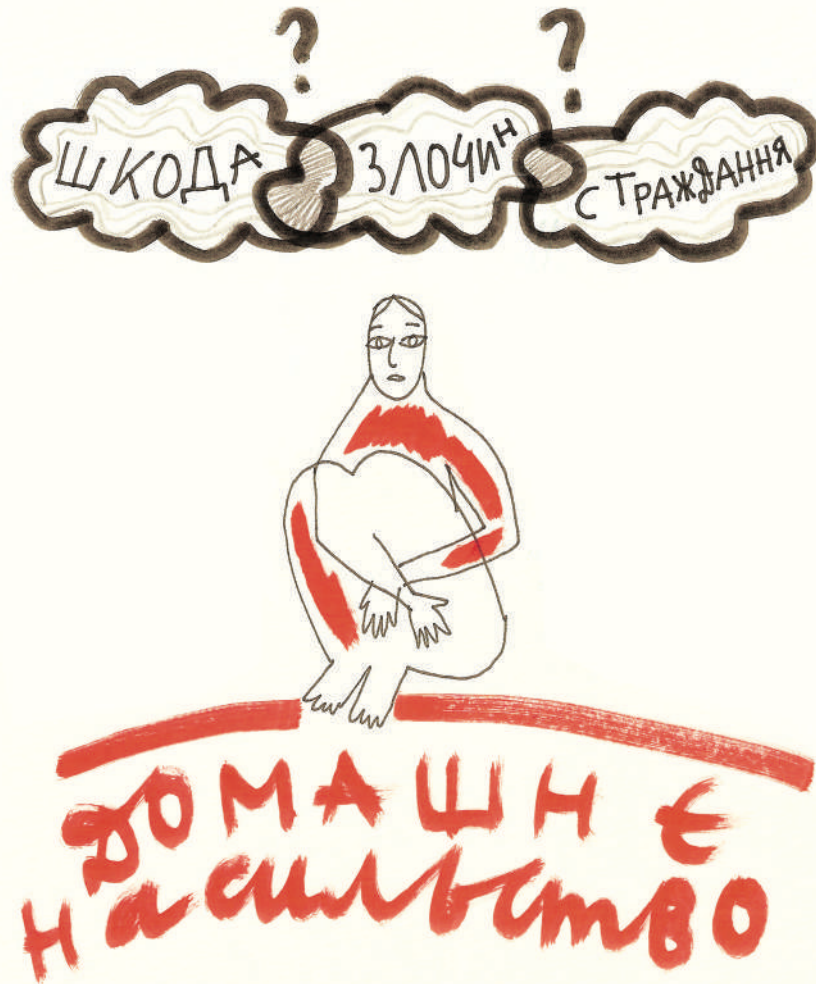

- — територія Донецької та Луганської областей
- — територія Донецької та Луганської областей, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження
- — державний кордон України
- — лінія зіткнення
- — межі областей

- **Донецьк** — адміністративні центри, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження
- **Маріуполь** — адміністративні центри
- **Щастя** — міста, що розташовані на лінії зіткнення, згідно з Розпорядженням Кабінету Міністрів від 7 листопада 2014 р. № 1085-р
- **Бахмут** — міста, про які йде мова у звіті
- державний кордон України
- лінія зіткнення
- межі областей

У Донецькій області **4,1 мільйона**, Луганській області — **2,1 мільйона**

«Був випадок, коли співробітник поліції прибув, а кривдник, який теж був із поліції й мав вище звання, навіть не відчинив двері, просто крикнувши цьому співробітнику: «Я тебе знаю, йди собі, тут все нормально!». І цьому працівникові поліції довелося піти. Але оскільки дзвінок був зафіксований у журналі викликів, він заявив, що це був неправдивий виклик, і зрештою жінці довелося заплатити штраф. Як ви думаєте, вона ще колись подзвонить?»

Amnesty International,
інтерв'ю зі співробітником поліції у відставці,
Донецька область, травень 2019 року

КОРОТКИЙ ОГЛЯД

Протягом останніх років гендерно зумовлене насильство щодо жінок стало предметом численних обговорень в Україні. Низові активістські рухи привертають увагу до сексуального та домашнього насильства, сексизму в медіа та політиці та дискримінаційних настроїв в українському суспільстві. Українські та міжнародні організації закликають Україну ретельніше дотримуватися зобов'язань щодо боротьби з домашнім насильством. Однак попри прийняті нові закони, заходи, яких вживають для боротьби з гендерно зумовленим насильством та нинішню увагу з боку медіа й обговорення в соцмережах, насильство щодо жінок залишається поширеним і водночас дуже замовчуваним явищем в Україні. Найбільш кричущі випадки висвітлюються в медіа, однак повсякденного досвіду сексуального, фізичного, економічного й психологічного насильства, з яким стикається численна кількість жінок переважно не визнають і не помічають. Таких жінок часто підводять ті установи, що покликані їх захищати та переслідувати їхніх кривдників.

Жінки в Україні залишаються недостатньо представленими в політичній сфері, а отже, мають обмежені можливості впливу на закони й політику, які регламентують їхні життя. Їхня економічна ситуація менш сприятлива порівняно з чоловіками: робота гірша, а заробітні плати та статус нижчі. В політичному дискурсі, медіа та суспільстві залишаються глибоко вкоріненими патріархальні настрої та дискримінаційні стереотипи. Публічний простір і медіа в Україні сповнені сексуалізованими образами жіночих тіл, які зображені як товар.

Ці обмеження, зумовлені гендерними нормами, досить відчутно впливають на життя жінок, звужують їхні можливості та нормалізують гендерно зумовлене насильство щодо жінок. Таке насильство поширене по всій країні, хоча з різних причин підрахунки провести складно; згідно з одним із досліджень, проведених у 2018 році, щорічно фізичного, сексуального чи емоційного насильства вдома зазнає понад мільйон українських жінок (при цьому в Україні проживає близько 23 мільйонів дорослих жінок).

Рівень такого гендерно зумовленого насильства підвищується для жінок, які мешкають у постраждалих від конфлікту Донецькій та Луганській областях на сході України. Збройний конфлікт тут розпочався у 2014 році, і зараз 2,7 мільйона людей, постраж-

далих від конфлікту, проживають у межах 20 кілометрів по обидва боки так званої «лінії зіткнення», яка простягається на понад 420 км і відокремлює підконтрольні та непідконтрольні уряду України території Донецької та Луганської областей. Більшість із цих людей — 2 мільйони — становлять жінки, діти та літні люди.

На цих постраждалих від конфлікту територіях наявний підвищений ризик для жінок зіштовхнутися з різними формами гендерно зумовленого насильства, яке до того ж частіше буває прихованим внаслідок низки чинників. До них належать присутність військових, низький рівень безпеки, відсутність чи руйнування верховенства права та поширена фактична чи очікувана безкарність винних у насильстві. На поширеність такого насильства також впливають економічна криза, руйнування наявних родинних структур і послаблення громад, недостатньо розвинені системи реінтеграції ветеранів у суспільство, вразливість на різних рівнях внаслідок вимушеного переїзду, постійний психологічний тиск та недостатня чи відсутня інфраструктура, включно з інституційними послугами. Дослідження Amnesty International свідчать про те, що збройний конфлікт на сході України серйозно вплинув на причини та форми домашнього насильства, а також на ефективність інституційного реагування на нього в Донецькій і Луганській областях.

Таким чином, у звіті йдеться про гендерно зумовлене насильство щодо жінок на підконтрольних територіях цих двох областей, зокрема про те, як конфлікт загострює проблему домашнього насильства щодо жінок, а також про сексуальне насильство щодо жінок із боку військовослужбовців (військових, що проходять військову службу за контрактом, строкову або під час мобілізації, на особливий період).

У звіті також йдеться про розбіжності між офіційною інформацією за документами та реальною ситуацією жінок, які зазнають насильства в Донецькій і Луганській областях. Насамперед увага у ньому приділяється інституційному реагуванню на насильство щодо жінок та обмеженнях такого реагування, а також нездатності деяких суб'єктів забезпечувати дотримання наявних законів у конкретних випадках. Крім того, автори звіту роблять спробу виявити приховані причини та наслідки гендерно зумовленого насильства щодо жінок на територіях, що постраждали від конфлікту.

Зосереджуючись на цих конкретних аспектах гендерно зумовленого насильства щодо жінок, звіт має на меті посприяти видимості такого насильства, зафіксувати недоліки системи та розробити низку рекомендацій, спрямованих на посилення захисту людей, які пережили чи переживають насильство.

За останні три роки в національній законодавчо-інституційній базі України відбулися значні зміни, що стосуються гендерно зумовленого насильства — зміни, які загалом відповідають принципам та стандартам міжнародного права у сфері прав людини. Сюди належить знаковий закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2018 року, а також нещодавнє запровадження термінових заборонних приписів та відкриття нових притулків.

Хоча це й позитивні кроки, існують прогалини. У контексті цього звіту одним із найбільш показових аспектів є те, що військові та співробітники поліції не підпадають під відповідальність, зокрема, за вчинення домашнього насильства за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. На практиці це може означати, що їх не притягнуть до відповідальності за домашнє насильство як кримінальний злочин, оскільки закон часто трактує так, що перш ніж досягти порогу «систематичного» насильства, необхідного для кримінального переслідування, кривдник має бути двічі визнаний винним у вчиненні домашнього насильства як адміністративного правопорушення.

Збройний конфлікт не тільки посилює такі системні вади, але й руйнує інституційну реакцію на системи захисту. У цьому контексті жінки, які проживають на постраждалих від конфлікту територіях Донецької та Луганської областей, вказують на нестачу або й відсутність наявних і доступних послуг, зокрема притулків (їх тільки три в Донецькій області з населенням 4,1 мільйона людей і лише один в Луганській області з населенням 2,1 мільйона людей), згубні наслідки присутності військових та тривалого протистояння, а також шкідливі гендерні стереотипи та суспільні настрої як у їхніх громадах, так і серед державних суб'єктів, покликаних боротися з сексуальним і гендерно зумовленим насильством. Крім того, є певна недовіра до влади, зокрема до поліції, соціальних працівників і працівниць, а також медичних фахівців і фахівчинь.

Конфлікт також слугує додатковим фактором стримування, через який жінки неохоче заявляють про насильство. Жінки зазвичай описують такі перешкоди, як (недоречно) почуття сорому та провини, страх подальших наслідків, відсутність фінансової незалежності, стигма в їхній власній громаді та відсутність інформації про те, куди і як звертатися по допомогу. Жінки на постраждалих від конфлікту територіях також бояться розправи, зокрема через наявність зброї у кривдників. Крім того, вони живуть у громадах, де думка та підтримка людей важливі для виживання, а коли постраждалим доводиться далі жити в тих самих маленьких громадах, де дислокуються солдати, виникають додаткові серйозні побоювання щодо конфіденційності та безпеки.

До того ж багатьох жінок прямо чи непрямо відмовляють від подання офіційної заяви військові та часом поліція. Поширеною скаргою в інтерв'ю Amnesty International із юристами, постраждалими жінками та місцевими громадськими організаціями у східній Україні виявились відмова і небажання співробітників поліції приймати заяву. З 27 випадків домашнього насильства, які зафіксувала Amnesty International, у 10 випадках жінки не заявили про насильство. Більшість просто не очікували, що влада зможе ефективно на нього відреагувати, і таке переконання лише посилюється внаслідок попереднього досвіду, у якому система, покликана їх захищати, не виконувала це завдання. Коли жінки дзвонили до поліції, у трьох випадках співробітники не реєстрували заяву, у восьми випадках жінкам довелося дзвонити кілька разів, іноді протягом кількох місяців, щоб їхню заяву зареєстрували, а в трьох випадках працівники поліції переконали жінок забрати заяву після того, як її вже зареєстрували.

Amnesty International розповіли про один показовий випадок. Жінка описала, що її бив її чоловік, на той час військовослужбовець, коли вона була на четвертому місяці вагітності. Вона відмовилася заявити про насильство, оскільки раніше вже подавала заяву, коли чоловік зламав їй ніс, а тоді військове керівництво чоловіка натиснуло на неї, щоб вона забрала заяву — аби не «осоромити» чоловіка. Жінка не вірила, що цього разу все буде інакше: *«Я не буду писати заяву, нічого не працює. В цьому нема сенсу, нікого не притягнуть до відповідальності»*. Один із працівників поліції, який займався останнім випадком, згадав, що був на службі, коли чоловік зламав їй ніс, і що поліція поїхала, не взявши заяви.

Інші задокументовані перешкоди в отриманні інституційного захисту — відмова кваліфікувати відповідні інциденти як домашнє насильство, небажання видавати терміновий заборонний припис, відсутність перевірки виконання обмежувального припису та неефективність судової системи. Основний недолік системи правосуддя при роботі з адміністративними правопорушеннями — те, що судді схильні обирати м'якші покарання, такі як штрафи, які є дуже неефективним способом боротьби з проблемою. Тим паче що такий штраф часто доводиться платити самій жінці, яка зазнала насильства. У деяких випадках розмір штрафу настільки малий, що він зовсім не відповідає меті спонукати кривдника утримуватися від подальшого насильства. В одному із задокументованих випадків штраф за фізичне насильство зaledве перевищив суму штрафу за несплату проїзду в громадському транспорті в Києві.

Дослідження в межах цього звіту також показало, що економічні труднощі та відсутність економічної незалежності є одними з ключових причин, через які жінки залишаються в стосунках, де зазнають насильства. Наприклад, зафіксовано випадок, коли жінка, яка проживає поблизу лінії зіткнення в Донецькій області, розповіла, що у неї немає власного майна, вона не може працювати через хворобу і повністю матеріально залежить від свого сина-військовослужбовця, який знущається з неї фізично та психологічно. Після одного серйозного випадку на початку 2020 року вона все ж заявила про сина в поліцію, але їй сказали, що її заява «не матиме ніякої перспективи для розслідування». Втративши віру в те, що влада захистить її, але не маючи можливості виїхати через відсутність доходу, жінка залишилася в будинку свого сина.

Згідно зі спостереженнями та інтерв'ю Amnesty International у постраждалих від конфлікту населених пунктах, окрім домашнього насильства, жінки продовжують зазнавати різних форм сексуального насильства з боку військовослужбовців, особливо на територіях уздовж лінії зіткнення. До найбільш постраждалих районів належать Ясинуватський та Мар'їнський райони Донецької області та Новоайдарський район Луганської області. Представниці Amnesty International зафіксували підтверджені випадки зґвалтування (2), спроби зґвалтування (1) і сексуальних домагань (5), вчинені у 2017–2018 роках військовослужбовцями української армії поза контекстом затримання чи КПВВ. Всі ці випадки сталися у житлових районах поблизу лінії зіткнення, в населених пунктах із присутністю великої кількості військових.

Жінки, які проживають на постраждалих від конфлікту територіях і зазнають сексуального насильства, стикаються з такими самими перешкодами доступу до правосуддя, які вже було зазначено вище. Amnesty International використовувала наявну вбудовану пошукову систему Єдиного державного реєстру судових рішень для пошуку випадків сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями у період з 2017 по 2019 рік у Донецькій та Луганській областях і знайшла лише один задокументований випадок, який дійшов до суду.

Дослідження Amnesty International вказує на те, що хоча державних послуг часто недостатньо або взагалі немає, існує активна спільнота громадських організацій, низових ініціатив та волонтерських груп, які надають послуги постраждалим. Місцеві та внутрішньо переміщені жінки вибудовують жіночі спільноти на місцях, діляться знаннями та підтримують інших жінок, супроводжують жінок, коли вони звертаються до поліції чи лікарні у випадках домашнього насильства, та закликають місцеві органи влади до відповідальності. Важливість роботи місцевих жіночих громадських організацій та низового активізму для запобігання гендерно зумовленому насильству щодо жінок та боротьби з ним в Україні важко переоцінити.

Цей звіт базується на ґрунтовному вторинному дослідженні українського законодавства, дотичних до теми звітів місцевих і міжнародних неурядових організацій (НУО), а також на шести робочих поїздках Amnesty International, здійснених із січня по листопад 2019 року. Під час таких поїздок проводилися глибинні інтерв'ю й обговорення у фокус-групах у Києві, а також у Донецькій і Луганській областях. Що стосується домашнього насильства, на основі інтерв'ю з експертами й експертками та інформації про 27 конкретних випадків, зокрема безпосередніх свідчень постраждалих, було виявлено певні патерни. Було зафіксовано вісім випадків, щоб проілюструвати сексуальне насильство та сексуальні домагання, скоєні військовослужбовцями щодо цивільних жінок та дівчат, серед яких також є безпосередні свідчення постраждалих жінок або жінок, які стали свідками насильства. Що стосується географії, у звіті увага приділяється насамперед підконтрольним уряду територіям Донецької та Луганської областей, оскільки внаслідок мінливої динаміки конфлікту Amnesty International більше не має доступу до непідконтрольних уряду територій.

Спираючись на отриману інформацію, Amnesty International закликає Верховну Раду України внести необхідні законодавчі зміни, аби забезпечити щоб кожен випадок домашнього насильства, в тому числі якщо воно скоєне вперше, становив кримінальний злочин згідно з законом; щоб випадки та підозри в домашньому насильстві, вчиненому військовослужбовцями та правоохоронцями, розслідувала поліція, а не керівництво потенційних кривдників, і щоб такі справи розглядалися в цивільних судах; і щоб на заходи й ініціативи для боротьби з гендерно зумовленим та домашнім насильством виділялося відповідне фінансування, зокрема достатнє фінансування зі щорічного бюджету.

Уряд мусить публічно, прямо та чітко висловити готовність взяти на себе зобов'я-

зання першочергово сфокусуватися на роботі щодо запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству та боротьби з цими явищами, а також сприяти встановленню «нульової толерантності» до такого насильства на всіх рівнях влади та загалом у суспільстві. Він має забезпечити, щоби всі посадові особи, відповідальні за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству і боротьбу з цими явищами, чітко розуміли й усвідомлювали свою відповідальність перед постраждалими, а також були обізнані з усіма необхідними інструкціями, створеними відповідно до прогресивних практик, та офіційними протоколами. Має бути розроблений орієнтований на постраждалих осіб, надійний, чіткий та гендерно чутливий протокол, за яким має діяти поліція при реагуванні на випадки гендерно зумовленого та домашнього насильства, і така розробка має відбуватися з залученням експертів та експерток із питань гендерно зумовленого насильства, в тому числі представників і представниць громадських організацій.

Посадовці системи правосуддя мають забезпечити, щоби усі випадки гендерно зумовленого та домашнього насильства розслідувалися ретельно, швидко та неупереджено, а також щоби особи, яких обґрунтовано підозрюють у вчиненні такого насильства, постали перед справедливим судом. Постраждалі від такого насильства повинні мати ефективний доступ до правових засобів захисту. Має бути впроваджено постійне, належне, систематичне та обов'язкове навчання для всіх дотичних фахівців і фахівчинь.

Україна має посилити та вдосконалити служби захисту для постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечивши їх наявність і доступність. Держава також має створити сприятливу атмосферу для економічної незалежності жінок, допомагаючи їм офіційно працевлаштуватися.

Ми працюємо з жінками та займаємося проблемою гендерно зумовленого насильства. Невидиму проблему ми робимо видимою. Іноді ми чуємо коментарі на зразок: «Поки ви не почали про це говорити, такої проблеми й не було». Що більше видимості, то сильнішим стає небажання, ба навіть спротив побачити масштаб проблеми

Наталія Куркач,
директорка БФ «Слов'янське серце»,
Святогірськ

Ми працюємо не проти чоловіків, ми працюємо для жінок
Активістка, Вугледар

ВСТУП

Протягом останніх років гендерно зумовлене насильство щодо жінок¹⁴ стало предметом численних обговорень в Україні. Рух «ЯНеБоюсьСказати»¹⁵ проти сексуального насильства, постійна кампанія проти сексизму в медіа та політиці «Повага»¹⁶, а також зусилля, яких докладали і докладають численні українські та міжнародні організації, зокрема й Amnesty International, щоб спонукати парламент до ратифікації ключової міжнародної конвенції про домашнє насильство¹⁷ — все це елементи мобілізації активізму довкола теми насильства щодо жінок, прав жінок та дискримінаційних на-

14 У цьому звіті поняття «гендерно зумовлене насильство щодо жінок», «гендерно зумовлене насильство» та «насильство щодо жінок» використовуються як взаємозамінні, спираючись на визначення, надане CEDAW GR 35: див. розділ «Основні визначення».

15 Див. матеріал openDemocracy «“Я не боюсь сказати”, що в Україні щось міняється» 2017 року, доступний за посиланням: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/i-m-not-afraid-to-say-something-s-changing-in-ukraine/>.

16 Див. онлайн-платформу «Повага»: <https://povaha.org.ua/>. Також див. онлайн-кампанію #ЗабулаЗапитатиУМарченка (варіанти: #ЗабулаСпитатиУМарченка, #ЗабулаЗапитатиВМарченка тощо), яка виникла у відповідь на сексистську ремарку запорізького чиновника Владислава Марченка про те, як мають «пристойно» одягатися жінки. Детальніше: <https://www.facebook.com/groups/293023491306320/permalink/436896896918978/> (переглянуто 7 серпня 2019 року).

17 Стамбульська конвенція.

строїв у суспільстві. Однак попри увагу з боку медіа¹⁸, дискусії в соцмережах, нові прийняті закони та заходи, яких вживають для боротьби з гендерно зумовленим насильством¹⁹, насильство щодо жінок залишається поширеним і водночас дуже замовчуваним явищем в Україні. Найбільш кричущі випадки висвітлюються в медіа, а деякі навіть дійшли до суду²⁰, однак повсякденний досвід сексуального, фізичного, економічного й психологічного насильства, з яким стикаються численні жінки, переважно не визнають, не бачать і не розуміють.

Насильство щодо жінок — поширена проблема на всій території України, однак збройний конфлікт часто погіршує такий досвід. У таких ситуаціях виявляються наявні недоліки системи, а захисні механізми часто виявляються безсилими. Саме тому у цьому звіті йдеться про гендерно зумовлене насильство щодо жінок у Донецькій та Луганській областях на сході України, зокрема про те, як конфлікт загострює проблему домашнього насильства щодо жінок, та про сексуальне насильство щодо жінок із боку військовослужбовців. Є також інформація про сексуальне насильство щодо жінок у затриманні та на контрольних пунктах, однак у цьому звіті такі питання не розглядаються.

У звіті також йдеться про розбіжності між документально підтвердженою офіційною інформацією та реальною ситуацією жінок, які зазнають насильства в Донецькій і Луганській областях. Насамперед увага у ньому приділяється інституційному реагуванню на насильство щодо жінок та обмеженням такого реагування, а також нездатності деяких суб'єктів забезпечувати дотримання наявних законів у конкретних випадках. Крім того, автори звіту роблять спробу виявити приховані причини та наслідки гендерно зумовленого насильства щодо жінок на територіях, що постраждали від конфлікту.

Зосереджуючись на цих конкретних аспектах гендерно зумовленого насильства щодо жінок, звіт має на меті посприяти видимості такого насильства, зафіксувати недоліки системи та розробити низку рекомендацій, спрямованих на посилення захисту людей, які пережили чи переживають насильство.

ЩО ТАКЕ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО

18 Див., наприклад, такі статті про домашнє насильство, які вийшли в українських медіа у вересні 2019 року (всі матеріали — українською мовою): Анастасія Іванців, «Я вб'ю твого сина і потім побачимо, чи зможеш ти дихати» від 23 вересня 2019 року, доступна за посиланням: https://lb.ua/society/2019/09/13/437190_ya_vbyu_tvogo_sina_i_potim_robachimo_chi.html, Катерина Стаценко, «Три історії про насильство: розповідають ті, кому несила мовчати» від 23 вересня 2019 року, доступна за посиланням: <https://energodar.city/read/experience/44301/scho-roboti-yakscho-staesh-sidkom-abo-postrazhdalim-vid-domashnogonasilstv>; Олександра Горчинська, «Коли вб'ють — тоді й приходьте». Про що свідчить опитування НВ на тему домашнього насильства» від 25 вересня 2019 року, доступна за посиланням: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/statistika-os-domashnye-nasilstvo-novini-ukrajini-50044260.html>.

19 Див. Розділ 1 цього звіту.

20 Див, наприклад, справу Торнадо: <http://tornadocase.tilda.ws/> (переглянуто 7 серпня 2019 року).

ЩОДО ЖІНОК?

У цьому звіті використовується визначення гендерно зумовленого насильства щодо жінок, надане Комітетом ООН із ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітетом CEDAW). Гендерно зумовлене насильство щодо жінок — насильство, спрямоване на жінку через те, що вона жінка, або таке, яке здебільшого переживають саме жінки. Таке насильство набуває різних форм, включно з: діями чи бездіяльністю, які мають на меті або ж можуть із високою ймовірністю спричинити чи призвести до фізичних ушкоджень, травм сексуального чи психологічного характеру, економічних збитків або страждань жінок; погрозами вчинити такі дії, цькуванням, примусом та безпідставним позбавленням свободи²¹.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЩОДО ЖІНОК, ВКЛЮЧАЮЧИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО, В УКРАЇНІ

Жінки в Україні залишаються недостатньо представленими в політичній сфері, а отже, мають обмежені можливості впливу на закони та сфери політики, які можуть стосуватися їхнього життя. Станом на червень 2019 року «жінки становлять менш як чверть міністрів в уряді (24%) та лише 12% народних депутатів»²². Економічна ситуація українських жінок є гіршою порівняно з чоловіками. Вони «більше представлені у менш престижних та нижче оплачуваних сферах ринку праці», а розрив в оплаті між жінками та чоловіками досі великий²³. Згідно з Глобальним звітом про гендерний розрив за 2020 рік²⁴ очікуваний дохід жінок в Україні становить 61% доходу українських чоловіків (порівняно з 63% у 2018 році²⁵). Жінок неодноразово дискримінують під час працевлаштування: в оголошеннях про вакансії часто прямо зазначають, що перевага надається чоловікам чи жінкам, а під час співбесід «жінкам, особливо молодим, ставлять питання особистого характеру про сімейний стан та плани щодо дітей», оскільки працедавці «неохоче беруть на роботу жінок, яких оцінюють як «ри-

21 CEDAW GC 5, пункти 1 та 14.

22 Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), опитування про насильство щодо жінок під керівництвом ОБСЄ «Добробут і безпека жінок — звіт за результатами по Україні» 2019 року, доступне за посиланням: www.osce.org/files/f/documents/1/3/440312_0.pdf (надалі Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України).

23 Марценюк Т., «Ситуація з гендерною рівністю в Україні: виклики та можливості політики гендерної рівності та євроінтеграції», 2016 рік. У виданні «Досвід Вишеграду для країн Східного партнерства», с. 216 (надалі Т. Марценюк, «Досвід Вишеграду для країн Східного партнерства»).

24 Глобальний звіт про гендерний розрив за 2020 рік, доступний за посиланням: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

25 Глобальний звіт про гендерний розрив за 2018 рік, доступний за посиланням: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf

зИК»»²⁶.

Згідно зі звітом Фонду ООН у галузі народонаселення про ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок (2018), хоча більшість чоловіків-респондентів опитування «не мали упереджень щодо професійних навичок і працевлаштування жінок»²⁷, більшість із них — майже 70% — «дотримувалися думки, що найважливіша роль жінки — піклуватися про дім і готувати для родини»²⁸. Гендерні ролі чоловіків зумовлені «очікуваннями щодо домінуючої ролі чоловіків у прийнятті рішень щодо побуту родини та її фінансового забезпечення»²⁹. Публічний простір і медіа в Україні переповнені сексуалізованими образами жіночих тіл, зображених як товар. Внаслідок цього «в українських медіа жінки часто стереотипно зображуються як фінансово залежні «гарні ляльки» чи просто «чиїсь дружини чи доньки»»³⁰.

Ці обмеження, зумовлені гендерними нормами, досить відчутно впливають на життя жінок, звужують їхні можливості та нормалізують гендерно зумовлене насильство щодо жінок. У своїх висновках за вісьмома регулярними звітами щодо України (2017) Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок підкреслює «сталі патріархальні настрої та дискримінаційні стереотипи щодо обов'язків і ролей жінок та чоловіків у родині, що переважають у політичному дискурсі, в медіа та в суспільстві» та наголошує, що ці стереотипи «сприяють збереженню підпорядкованої позиції жінок у родині та суспільстві та визначають зокрема, освітні та кар'єрні рішення жінок, їхню обмежену участь у політичному та громадському житті, нерівнозначне залучення на ринку праці та нерівний статус у сімейних стосунках»³¹.

Дослідження Фонду ООН у галузі народонаселення про настрої чоловіків показує, що суспільні норми й очікування призводять до того, що в ситуаціях сексуального насильства звинувачують жертву: половина респондентів-чоловіків «сумніваються у згвалтуванні в ситуації, коли жінка була під дією алкоголю чи наркотиків, 43% чоловіків — коли ці жінки мають погану репутацію, а третина — коли жінка не чинила фізичного опору»³². У звіті підкреслюється, що «навіть враховуючи, що результати опитування, ймовірно, занижені, майже третина опитаних чоловіків визнали, що

26 Т. Марценюк, «Досвід Вишеграду для країн Східного партнерства», с. 217. Див. також звіт організації Human Rights Watch «Жіноча робота: дискримінація жінок на українському ринку праці» 2003 року, доступний за посиланням: <https://www.hrw.org/reports/2003/ukraine0803/ukraine0803full.pdf>

27 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні: Ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок», 2018 рік, с. 63, доступно за посиланням: https://promundoglobal.org/wp-content/uploads/2018/06/Masculinity-Today-Mens_Report.pdf (надалі Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні»).

28 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні», с. 65.

29 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні», с. 66.

30 О. Голуб, голова ліги захисту прав жінок, у матеріалі ««Ми створюємо простір для свободи»: боротьба з сексизмом в українських медіа», openDemocracy, від 18 січня 2019 року, доступному за посиланням: <https://www.opendemocracy.net/en/5050/battling-sexism-in-ukraines-media/>

31 Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, UN Doc. CEDAW/C/UKR/CO/8, пункт 26 (надалі Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України).

32 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні», с. 75.

вдавалися до тієї чи іншої форми емоційного насильства щодо своїх дружин чи постійних партнерок», причому кожен сьомий визнав, що вчиняв економічне насильство у стосунках, 13% чоловіків повідомили, що вчиняли фізичне насильство у шлюбі, а 5% чоловіків зізналися, що примушували своїх партнерок до сексу³³.

Масштаби гендерно зумовленого насильства щодо жінок, як це часто буває, з різних причин важко визначити точно. За даними дослідження насильства щодо жінок, яке у 2019 році провела Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)³⁴, приблизно кожна п'ята жінка в Україні зазнала економічного насильства з боку колишнього чи теперішнього партнера; кожна четверта зазнала фізичного і/або сексуального насильства з боку колишнього чи теперішнього партнера; дві третини жінок принаймні один раз зазнавали психологічного насильства з боку партнера, зокрема в таких формах, як контроль і знуцання, а кожна друга жінка зазнавала сексуальних домагань. У звіті підкреслюється, що жінки дуже неохоче діляться своїм досвідом насильства, отже, можна припустити, що реальні масштаби насильства щодо жінок найімовірніше значно вищі, ніж можна виявити дослідженням.³⁵ За оцінкою Фонду ООН у галузі народонаселення станом на 2018 рік щорічно фізичного, сексуального чи емоційного насильства вдома зазнають понад 1,1 мільйона українських жінок³⁶ (при цьому в Україні проживає близько 23 мільйонів дорослих жінок)³⁷.

Хоча гендерно зумовлене насильство щодо жінок в Україні — поширена проблема, заявляють про нього рідко. В опитуванні під керівництвом ОБСЄ відзначено, що про серйозні випадки насильства поліції повідомляють у середньому лише в 12% випадків, а коли насильство вчиняє теперішній партнер, ця цифра знижується до 7% (порівняно з 12%, якщо його вчиняє колишній партнер і 19% — близька людина, яка не є партнером жінки). Про сексуальні домагання не заявляють майже ніколи (лише в 1% випадків)³⁸. Водночас майже всі жінки (94% респонденток) знають, що можуть зателефонувати в поліцію, а більшість із них (63%) не вважають домашнє насильство приватною справою, яка повинна вирішуватися в сім'ї³⁹.

33 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Маскулінність сьогодні», с. 80.

34 Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), опитування про насильство щодо жінок під керівництвом ОБСЄ «Добробут і безпека жінок — основний звіт», 2019 рік, доступний за посиланням: <https://www.osce.org/secretariat/413237?download=true> (надалі Опитування під керівництвом ОБСЄ). В опитуванні взяли участь 15179 жінок віком від 18 до 74 років, які проживали в Албанії, Боснії та Герцеговині, Чорногорії, Північній Македонії, Сербії, Молдові та Україні, які становили репрезентативну вибірку. В Україні остаточний розмір вибірки для опитування склав 2048 жінок.

35 Коментарі щодо заниженого рівня повідомлень про насильство з боку жінок, які його зазнали, та ненадійності статистики див у «Рекомендаціях для медіа щодо висвітлення гендерно зумовленого насильства в Україні» ООН Жінки, доступних за посиланням: http://www.un.org.ua/images/documents/4690/Media%20Guide%20for%20GBV%20reporting_UKR.pdf

36 Огляд населення світу за 2020 рік, населення України за 2020 рік (наживо), доступний за посиланням: <https://worldpopulationreview.com/countries/ukraine-population/>

37 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, матеріал «Боротьба з домашнім насильством: що можна зробити?» від 18 грудня 2018 року, доступний за посиланням: <https://ukraine.unfpa.org/en/GBV2> (надалі Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Боротьба з домашнім насильством: що можна зробити?»).

38 Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, див. аналітичну довідку.

39 Опитування під керівництвом ОБСЄ, с. 23.

До причин, чому жінки не заявляють про такі випадки, належать: сором, залежне фінансове становище, недовіра до інституцій та страх ще гіршого насильства з боку того, хто його вчинив⁴⁰. На те, наскільки жінки схильні повідомляти про насильство, також впливає їхня поінформованість про те, куди і як звертатися по допомогу. В опитуванні під керівництвом ОБСЄ було виявлено, що дуже мало жінок (17%) вважали, що мають достатньо інформації про те, що робити у випадку насильства, а майже половина (48%) майже нічого або зовсім нічого не знали про те, що робити після того, як це сталося. Понад третині жінок (38%) не були відомі жодні організації чи установи, що працюють із жінками, які пережили домашнє і гендерно зумовлене насильство⁴¹.

КОНФЛІКТ, ЩО ТРИВАЄ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Конфлікт у східній Україні розгорнувся на початку 2014 року, через три місяці після антиурядових вуличних протестів, відомих як Євромайдан, у Києві. Протести тривали з листопада 2013 року по лютий 2014-го та закінчилися позбавленням влади тодішнього президента Віктора Януковича, формуванням тимчасового уряду та достроковими президентськими виборами. Ці події здобули широку підтримку на заході та в центрі України, а от переважно російськомовне населення східних регіонів України поставилося до них із меншим ентузіазмом⁴². У квітні й травні 2014 року опоненти нового київського уряду з Донецької та Луганської областей зайняли обласні та міські урядові будівлі та приміщення правоохоронних органів в обласних центрах Донецьку та Луганську, а також в інших містах цих областей, таких як Слов'янськ і Краматорськ. Вони відібрали зброю в поліції та інших правоохоронних органів, сформували озброєні загони та висунули вимоги більшої місцевої автономії чи незалежності від України, а також тісніших зв'язків із Росією. У відповідь влада в Києві розпочала кампанію, яку назвала «антитерористичною операцією» (АТО), покликану повернути контроль над цими територіями. До середини 2014 року на сході України вже відбувалися тривалі бойові дії, а чимало переконливих доказів свідчили про участь у конфлікті російських військових сил. Найбільш активна фаза масштабних бойових дій тривала з 2014 до 2015 року. Відтоді їх інтенсивність знизилась і відбувається переважно уздовж так званої «лінії зіткнення», що відмежовує підконтрольні уряду території від непідконтрольних, які називають себе Донецькою та Луганською «республіками»⁴³.

Конфлікт у східній Україні триває вже сьомий рік і призводить до серйозних втрат. За

40 Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. 55.

41 Опитування під керівництвом ОБСЄ, с.с. 106–107.

42 Більше інформації про протести Євромайдану та початок конфлікту можна дізнатися з матеріалу Amnesty International «Викрадення та тортури у Східній Україні» (індекс: EUR 50/034/2014).

43 Amnesty International «Руйнуючи тіла: тортури та позасудові вбивства у Східній Україні» (індекс: EUR 50/1683/2015), с. 10.

інформацією Офісу ООН з координації гуманітарних питань станом на лютий 2020 року, з початку конфлікту загинуло понад 3340 цивільних чоловіків, жінок і дітей, а ще 7000 було поранено⁴⁴. Десятки тисяч будинків цивільних було знищено чи пошкоджено, і у вересні 2019 року Агентство ООН у справах біженців повідомило, що внаслідок конфлікту залишити свій дім були змушені близько 1,5 мільйона людей⁴⁵. Тривають порушення режиму припинення вогню⁴⁶. Крім того, східна Україна вважається однією з територій із найвищим рівнем мінного забруднення у світі, через що страждають понад 2 мільйони людей⁴⁷.

КОНФЛІКТ І ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО

ООН віддавна визнає, що «цивільні особи, зокрема жінки та діти, становлять переважну більшість людей, які зазнають згубного впливу збройного конфлікту» в усьому світі.⁴⁸ У східній Україні в межах 20 кілометрів по обидва боки від лінії зіткнення проживають 2,7 мільйона людей, які постраждали внаслідок конфлікту. При цьому загальна довжина лінії зіткнення, що розділяє підконтрольні та непідконтрольні уряду території Донецької та Луганської областей, складає понад 420 кілометрів. Більшість із цих людей — 2 мільйони — становлять жінки, діти та літні люди⁴⁹.

Також визнається, що внаслідок конфлікту може загострюватися проблема гендерно зумовленого насильства. Крім того, він руйнує системи захисту для постраждалих від насильства. У своїх заключних зауваженнях до восьмої періодичної доповіді України Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок у 2017 році зазначив, що «тривала безкарність за порушення та утиски прав людини, здійснені в умовах кризи в державі-учасниці та поблизу неї, зокрема в деяких районах Донецької та Луганської областей, разом із поширеною корупцією сприяє зростанню насильства щодо жінок з боку державних і недержавних суб'єктів, а також вкоріненню традиційних і патріархальних поглядів, які обмежують реалізацію жінками та дівчатами своїх прав»⁵⁰.

Завдяки дослідженню про жінок і конфлікт в Україні вдалося виявити, що гендерно

44 Офіс ООН з координації гуманітарних питань, звіт щодо ситуації в Україні, оновлено 2 жовтня 2020 року, доступно за посиланням: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>, переглянуто 25 жовтня 2019 року.

45 https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2019/10/2019-09-UNHCR-UKRAINE-Operational-Update_FINAL.pdf, переглянуто 25 жовтня 2019 року.

46 Див., наприклад, Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ, звіт Спеціальної моніторингової місії в Україні від 14 жовтня 2019 року, доступний за посиланням: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/436385?download=true>

47 Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), «УВКБ ООН заявляє, що ситуація з наземними мінами в Україні небезпечна і потребує негайних дій» від 2 квітня 2019 року, доступно за посиланням: <https://www.unhcr.org/news/briefing/2019/4/5ca31cb74/unhcr-says-ukraine-landmine-risk-needs-urgent-action.html>

48 Рада безпеки ООН, Резолюція 1325 (2000): UN Doc. S/RES/1325.

49 https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukraine_2019_humanitarian_needs_overview_en.pdf, переглянуто 25 жовтня 2019 року.

50 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 10.

зумовлене насильство під час конфлікту більш поширене і більше замовчується через низку таких факторів: присутність військових, низький рівень безпеки, поширена фактична чи очікувана безкарність винних у насильстві, економічна криза, руйнування наявних родинних структур і послаблення громад, вразливість на різних рівнях внаслідок вимушених переміщень, постійний психологічний тиск, повна чи значна відсутність верховенства права та недостатня чи відсутня інфраструктура, включно з інституційними послугами⁵¹.

З опитування під керівництвом ОБСЄ про насильство щодо жінок стає відомо й про інший несподіваний факт — значна частина жінок, які вважають себе постраждалими від конфлікту, пов'язують конфлікт із насильством, якого зазнали⁵². Виявилось, що 79% жінок в Україні, теперішній партнер яких брав участь у конфлікті, зазначили, що пережили домашнє насильство з боку партнера, тоді як серед тих, чиї теперішні партнери не брали участі в конфлікті, таких 58%⁵³. Такий зв'язок — одна з вагомих причин, через які у цьому звіті йдеться саме про гендерно зумовлене насильство в контексті збройного конфлікту в східній Україні, зокрема домашнє насильство.

51 Також див. Б. Лукас, Б. Ровердер і К. Тулл «Гендер і конфлікт в Україні», звіт служби підтримки K4D 2017 року (надалі Б. Лукас, Б. Ровердер і К. Тулл «Гендер і конфлікт в Україні»).

52 Визначення постраждалих від конфлікту доступне в: Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. 41.

53 Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. 43.

МЕТОДОЛОГІЯ

Цей звіт базується на ґрунтовному вторинному дослідженні українського законодавства, дотичних до теми звітів місцевих і міжнародних неурядових організацій (НУО), а також на шести робочих поїздках Amnesty International, здійснених із січня по листопад 2019 року. Під час таких поїздок проводилися глибинні інтерв'ю й обговорення у фокус-групах у Києві, а також у Донецькій і Луганській областях.

Представниці та представники Amnesty International провели 48 зустрічей в Україні з різними організаціями, групами та фахівцями, які займаються питаннями гендерно зумовленого насильства та/або надають широкий спектр послуг різним групам жінок, серед яких і послуги, пов'язані з гендерно зумовленим насильством. У Києві було організовано 16 зустрічей з національними НУО (шість), представниками міжнародних організацій (чотири), низовими активістками (чотири) і представниками уряду (дві), які здебільшого перебувають у Києві, але працюють у різних регіонах України. Протягом дослідницьких поїздок до східної України представниці Amnesty International відвідали Краматорськ, Слов'янськ, Бахмут, Святогірськ, Сєвєродонецьк, Попасну та населені пункти, розташовані ближче до лінії зіткнення. Протягом решти 32 зустрічей, проведених у східній Україні, представниці Amnesty International поспілкувалися з 58 людьми, які працюють з постраждалими жінками в Донецькій і Луганській областях: представницями місцевих НУО, що надають послуги різним групам жінок (26), міжнародними гуманітарними працівницями (дев'ять), медичними працівницями (сім), членкинями мобільних бригад соціально-психологічної допомоги (чотири) та працівницями притулків (дві). Крім того, представниці Amnesty International провели п'ять інтерв'ю з жінками, які зазнали домашнього насильства, два інтерв'ю зі свідками випадків домашнього насильства та шість обговорень у фокус-групах з 26 місцевими жінками та ВПО, багато з яких займаються низовим активізмом і живуть на відстані до 20 кілометрів від лінії зіткнення. Метою обговорень у фокус-групах було визначити, як конфлікт впливає на життя жінок, особливо в контексті гендерних норм, економічних умов та гендерно зумовленого насильства.

Представниці Amnesty International провели інтерв'ю з нинішніми та колишніми працівниками поліції (як у Києві, так і в східній Україні) та відвідали Слов'янський відділ поліції у травні 2019 року. Також 15–16 травня 2019 року вони взяли участь у Форумі «Взаємодія суб'єктів у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству в Донецькій області», що проводився в Маріуполі. У Форумі взяли участь представники поліції, місцева влада, представники Міністерства соціальної

політики та Міністерства молоді та спорту України, а також установ ООН. 13 вересня 2019 року представниці Amnesty International у Маріуполі провели зустріч із начальником Головного управління Національної поліції в Донецькій області та його командою. Ці зустрічі та розмови, особливо з людьми, які нещодавно працювали в правоохоронних органах, але вже не працюють, дуже допомогли Amnesty International зрозуміти виклики та недоліки в роботі поліції.

Представниці Amnesty International також відвідали третій судовий форум «Здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України», що відбувся 31 жовтня 2019 року в Києві⁵⁴.

Зібрані дані лягли в основу цього звіту, в якому йдеться про дві основні проблеми:

(1) домашнє насильство щодо жінок, поглиблене конфліктом

У цьому звіті окремо розглядається вплив конфлікту на частотність та форми домашнього насильства в Донецькій і Луганській областях. Як було зазначено вище, Amnesty International вдалося виявити певні закономірності завдяки інтерв'ю з експертами, а також зібрати під час дослідницької місії інформацію про 27 конкретних випадків. П'ять із них були зафіксовані безпосередньо зі слів жінок, які пережили домашнє насильство, а інші 22 — переважно зі слів надійних свідків чи представників/представниць місцевих і міжнародних організацій. За можливості Amnesty International отримувала додаткову підтверджувальну інформацію, таку як дані, надані юристами чи активістами в громаді, яким відомо про такі випадки. В 11 з 27 випадків домашнє насильство вчиняли теперішні чи колишні військовослужбовці.

(2) сексуальне насильство щодо жінок, вчинене військовослужбовцями

У звіті також розглядаються випадки сексуального насильства та сексуальних домагань, скоєних військовослужбовцями щодо цивільних жінок та дівчат у житлових районах. Цей розділ переважно базується на інтерв'ю з численними експертками, які тісно співпрацюють з жінками, що зазнали, такого насильства, в тому числі працівницями місцевих НУО, а також представників/представниць установ ООН. Крім того, у звіті згадується 8 випадків, що ілюструють ці патерни насильства. Випадки пов'язані з сексуальним насильством і сексуальними домаганнями з боку військовослужбовців щодо цивільних жінок і дівчат у житлових районах східної України з 2016 по 2018 рік. Про них Amnesty International повідомили або організації-партнери, або, рідше, самі жінки, які зазнали насильства чи стали його свідками.

У ході дослідження та підготовки до публікації ключові висновки та рекомендації було надано представникам української влади для коментарів. Важливі відповіді

54 Форум відвідало понад 100 учасників: судді першої інстанції й апеляційних судів, Верховного суду та судів загальної й адміністративної юрисдикції. Детальніше про Форум українською й англійською мовами див.: Програма розвитку ООН, «Третій судовий форум» від 24 грудня 2019 року, доступно за посиланням: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/recovery-and-peacebuilding/third-judicial-forum-report-un-rpp.html?fbclid=IwAR3M6MhNemewfEodtK_H_UWb8rTpnj2bCeuf8osAwH-im5CJP200qH_Teg

було включено до звіту.

ПРОБЛЕМИ ДОКУМЕНТУВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

У Amnesty International виникли труднощі зі спілкуванням безпосередньо з жінками, які зазнали насильства, пов'язаного з конфліктом. Як видно з інших ситуацій, сексуальне насильство важко фіксувати через те, що далеко не про всі випадки заявляють. Причини на це є різні, зокрема: стигматизація сексуального насильства, (недоречне) почуття сорому, провини та приниження у тих, хто пережили насильство, відчуття небезпеки, відсутність підтримки й захисту, а також недовіра до інституцій, яким не вдається ідентифікувати винуватців насильства та притягувати їх до відповідальності. В умовах збройного конфлікту фіксувати та розслідувати сексуальне насильство ще складніше, зокрема через підвищене відчуття небезпеки, перешкоди в доступі до правосуддя чи підтримки в конфліктних ситуаціях, формальну чи неформальну передачу влади військовим і/або озброєним групам, повне чи часткове руйнування верховенства права, а також страх подальшого насильства, коли люди, які від нього постраждали, живуть в одній громаді з тими, хто вчиняє насильство⁵⁵.

На основі інтерв'ю, які Amnesty International вдалося провести з жінками в Донецькій і Луганській областях та з працівниками гуманітарних організацій, які працюють у цих регіонах, стає зрозуміло, що жінки з цих громад рідко заявляють про сексуальне насильство з боку військовослужбовців. Постраждали від насильства жінки продовжують жити в мілітаризованих зонах, у спільнотах, де думка і підтримка інших людей важливі для виживання. Крім того, такі жінки росли та живуть у суспільстві, де жертв гендерно зумовленого і сексуального насильства часто звинувачують, присоромлюють і ще більше переслідують. Військові, а іноді й поліція, своєю чергою, відмовляють їх (прямо чи непрямо) офіційно заявляти про насильство. Через труднощі, що виникають із документуванням безпосереднього досвіду насильства, та прагнення уникнути повторної травматизації жінок, які зазнали насильства, методологія цього розділу про сексуальне насильство переважно полягає у зборі даних із інших джерел.

З урахуванням цих труднощів та прагнення насамперед захистити інформацію про жінок, які зазнали гендерно зумовленого насильства, Amnesty International також не включила до звіту інформацію, яка може сприяти встановленню особи постраждалих жінок. Зокрема, у звіті не вказані конкретні місця, де відбулися інциденти в Донецькій і Луганській областях, бо часто йдеться про невеликі громади; не відтворено детальні свідчення, на основі яких можна встановити особу постраждалої жінки

⁵⁵ Див. С. Ф. Рібейро, Д. в. д. С. Понтоз «Міжнародний протокол про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту: апробована практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права» 2017 року (видання друге).

чи насильника у громаді; в деяких випадках із тих самих причин не зазначено назв неурядових і гуманітарних організацій, які допомогли Amnesty International зібрати дані про патерни насильства, які досліджуються у цьому звіті. Відтак більшість свідчень відредаговано для забезпечення анонімності, і в деяких із них майже не залишилося впізнаваних деталей.

Крім того, наявні статистичні дані⁵⁶ про гендерно зумовлене насильство в Україні фрагментарні й обмежені, що також позначається на його фіксації. Наприклад, станом на червень 2020 року не існувало єдиної загальнонаціональної бази даних щодо гендерно зумовленого та домашнього насильства. Через це Amnesty International використала наявні обмежені дані про заяви, кримінальне переслідування та вироки за гендерно зумовлене насильство, а також додаткову інформацію. При цьому організація визнає, що обмеження залишаються серйозними. Враховуючи ці обмеження, цифри у звіті використовуються з обережністю, а також надається пояснення самих даних і таких обмежень.

ГЕНДЕРНА ТА ГЕОГРАФІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗВІТУ

У цьому звіті основна увага приділяється гендерно зумовленому насильству щодо жінок і дівчат. У контексті конфлікту гендерно зумовленого насильства, зокрема сексуального, також часто зазнають чоловіки та хлопчики. Про випадки сексуального насильства вкрай рідко заявляють, їх нечасто документально фіксують і вони залишаються недостатньо вивченими. Цю тему до звіту наразі не включено.

Що стосується географії, у звіті увага приділяється насамперед підконтрольним уряду територіям Донецької та Луганської областей, оскільки внаслідок мінливої динаміки конфлікту Amnesty International більше не має доступу до непідконтрольних уряду територій. Таким чином, ситуація з насильством щодо жінок на непідконтрольних уряду територіях також не включена до звіту (див. надану мапу).

56 Amnesty International отримала статистику від ГУ НП в Луганській області (2014–2019, домашнє насильство та сексуальне насильство), ГУ НП в Донецькій області (2014–2019, домашнє насильство та сексуальне насильство), Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки НП (сексуальне насильство в Луганській і Донецькій областях, 2010–2012; домашнє насильство в Луганській і Донецькій областях, 2010–2018); Державної судової адміністрації (домашнє і сексуальне насильство, вчинене військовослужбовцями в Україні, 2010–2018), Генеральної прокуратури України (кримінальні злочини, пов'язані з гендерно зумовленим, сексуальним і домашнім насильством у Донецькій і Луганській областях, 2013–2019), Слов'янського відділу поліції (робота поліційної групи ПОЛІНА, 2018 — квітень 2019), Краматорського відділу поліції (робота, пов'язана з гендерно зумовленим і домашнім насильством, 2019); мобільних бригад соціально-психологічної допомоги в Донецькій і Луганській областях від Фонду ООН у галузі народонаселення та ЮНІСЕФ (звітний період: з листопада 2015 по лютий 2019 року), гарячої лінії «Ла Страда Україна» з питань запобігання домашньому насильству, торгівлі людьми та гендерній дискримінації (за 2018 рік).

1. МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ДЛЯ БОРОТЬБИ З ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНИМ НАСИЛЬСТВОМ

У цьому розділі звіту описано міжнародні зобов'язання України щодо боротьби з гендерно зумовленим насильством та наявну національну законодавчу й інституційну базу, спрямовану на запобігання гендерно зумовленому насильству та боротьбу з ним. Тут також висвітлено прогалини в такому захисті, зокрема випадки, коли різні законодавчі й інституційні положення зафіксовані документально, однак не реалізуються належним чином.

1.1. МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ

У 1981 році Україна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)⁵⁷. У 2011 році Україна підписала Конвенцію Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульську конвенцію), однак її все ще не було ратифі-

⁵⁷ Факультативний протокол до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок було ратифіковано у 2003 році.

ковано⁵⁸.

CEDAW зобов'язує держави-сторони негайно вжити заходів, щоб ліквідувати дискримінацію щодо жінок і досягти рівності на значному рівні. Комітет CEDAW підтвердив, що гендерно зумовлене насильство щодо жінок становить форму дискримінації, а отже, заборонене Конвенцією. Гендерно зумовлене насильство визначається як «насильство, спрямоване на жінку через те, що вона жінка, або таке, яке здебільшого переживають саме жінки», і яке, отже, становить порушення їхніх прав людини⁵⁹.

Як держава-сторона CEDAW Україна зобов'язана невідкладно вжити всіх необхідних заходів для впровадження політики ліквідації гендерно зумовленого насильства. Це зобов'язання охоплює два аспекти відповідальності держави: за насильство, що є результатом дій чи бездіяльності (а) держави-сторони Конвенції або державних суб'єктів і (б) за насильство, вчинене недержавними суб'єктами (включно з приватними особами).

Це означає, що держави-сторони та їх представники (включно з солдатами) не мають права здійснювати акти гендерно зумовленого насильства⁶⁰. Держави повинні забезпечити ефективну й доступну законодавчу та регуляторну базу для боротьби з усіма формами гендерно зумовленого насильства щодо жінок, яке здійснює як держава, так і недержавні суб'єкти⁶¹.

Держави повинні вживати заходів для запобігання гендерно зумовленому насильству з боку власних органів та посадових осіб, зокрема забезпечуючи інституційний розвиток і впроваджуючи норми поведінки, розслідувати й переслідувати акти гендерно зумовленого насильства з застосуванням відповідних правових чи дисциплінарних санкцій та забезпеченням відшкодування тим жінкам, які зазнали гендерно зумовленого насильства⁶².

CEDAW також зобов'язує держави-сторони вживати всіх необхідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок із боку приватних осіб⁶³. Це зобов'язання часто називають зобов'язанням «належної сумлінності». У ньому йдеться про те, що держава зобов'язана вживати відповідних заходів для запобігання, а також розслідування, переслідування, покарання та забезпечення відшкодування за дії або бездіяльність недержавних суб'єктів, що призводять до гендерно зумовленого насильства над жінками⁶⁴. Держави зобов'язані приймати закони та створювати відповідні інститути та системи для боротьби з таким насильством, а також забезпечувати, щоб вони ефек-

58 Статус станом на 20 жовтня 2020 року. Це детальніше описано далі у звіті.

59 Комітет CEDAW, Загальна рекомендація 19 «Насильство щодо жінок», міститься в документі A/47/38 (надалі CEDAW GC 19) та CEDAW GC 35.

60 Стаття 2d Стамбульської конвенції.

61 Статті 2 (c) і 2 (g) Стамбульської конвенції; CEDAW GR 35, пункт 22.

62 CEDAW GC 35, пункт 23.

63 Стаття 2e Стамбульської конвенції.

64 CEDAW GC 19, пункт 9; CEDAW GC 35, пункт 24 (b).

тивно функціонували на практиці за підтримки державних суб'єктів і органів⁶⁵.

1.2. НАЦІОНАЛЬНА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

За останні три роки в національній законодавчо-інституційній базі України відбулися значні зміни, що стосуються гендерно зумовленого насильства, у тому числі домашнього та сексуального насильства (ці категорії використовуються в законодавстві та часто перетинаються). Ці нещодавні зміни загалом відповідають принципам і стандартам міжнародного законодавства у сфері прав людини.

Національні законодавчі акти

8 січня 2018 року набув чинності ключовий **Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»**⁶⁶. У ньому закладається основа системи заходів для боротьби з гендерно зумовленим насильством, включно з домашнім насильством, сексуальним насильством, сексуальними домаганнями, примусовим шлюбом, примусовою стерилізацією та примусовим перериванням вагітності. 11 січня 2019 року було внесено **зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України** «з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»⁶⁷.

З 2003 року **домашнє насильство є адміністративним правопорушенням** відповідно до статті 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП)⁶⁸. Остання редакція цієї статті охоплює як домашнє насильство, так і гендерно зумовлене насильство в цілому і карається штрафом, громадськими роботами⁶⁹ на строк до 60 годин або арештом⁷⁰ на строк до 15 діб⁷¹. В контексті цього звіту важливо зазначи-

65 CEDAW GC 35, пункт 24b.

66 Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» №2229-VIII (надалі Закон 2229-VIII), доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

67 Відповідно до Закону 2227-VIII, доступного за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>

68 Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

69 Під громадськими роботами мається на увазі форма покарання, згідно з якою людина повинна виконувати «суспільно корисну» роботу, призначену місцевою владою, у свій вільний час (поза роботою чи навчанням). Громадські роботи призначаються на термін від 60 до 240 годин та повинні займати не більше чотирьох годин на день. Громадські роботи не можуть застосовуватися до людей із інвалідністю першої чи другої групи, вагітних жінок, людей, які досягли пенсійного віку, а також солдатів строкової служби (стаття 56 Кримінального кодексу України (ККУ), доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>).

70 Відповідно до ККУ арешт — це форма покарання, згідно з якою особа може утримуватися в ізоляції протягом терміну до шести місяців. Військовослужбовці утримуються у своїх військових частинах. Арешт не може застосовуватися до осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітних жінок і жінок, які мають дітей у віці до семи років (стаття 60 ККУ).

71 Остання поправка була внесена відповідно до Закону 2229-VIII.

ти, що відповідно до статті 15 КУпАП⁷² військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, а також співробітники поліції звільняються від відповідальності за Кодексом про адміністративні правопорушення у більшості випадків таких правопорушень. На практиці це означає, що більшість випадків адміністративних правопорушень, у тому числі домашнього насильства, розслідують і карають згідно з відповідними дисциплінарними статутами, а не КУпАП. Якщо домашнє насильство не фіксується за КУпАП, то неможливо довести його систематичний характер — а саме це є передумовою кримінального переслідування за домашнє насильство.

У січні 2019 року до Кримінального кодексу України (ККУ) було внесено статтю 126-1, за якою **криміналізовано деякі форми домашнього насильства**⁷³. Відповідно до статті кримінальному переслідуванню підлягає *систематичне* фізичне, психологічне й економічне домашнє насильство; при цьому систематичним вважається домашнє насильство в будь-якій формі, вчинене три рази та більше. В принципі, згідно з коментарем до закону, перші два випадки не обов'язково повинні бути задокументовані в протоколі поліції, терміновому заборонному приписі, обмежувальному приписі або в будь-якому іншому документі: свідчень жертви та інших свідків має бути достатньо, щоб довести систематичний характер насильства⁷⁴. Однак на практиці закон часто тлумачиться таким чином, що кримінальне переслідування починається тоді, коли в попередніх двох випадках кривдник був притягнутий до відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (стаття 172-3 КУпАП), *щонайменше двічі протягом одного року* до дати третього повідомлення про насильство в сім'ї⁷⁵. Домашнє насильство як кримінальний злочин карається громадськими роботами на строк від 150 до 240 годин, арештом на строк до шести місяців, обмеженням волі⁷⁶ на строк до п'яти років або позбавленням волі⁷⁷ на строк до двох років.

72 Див. статтю 15 КУпАП. Перелік адміністративних правопорушень, які, коли вони вчинені представниками вказаних органів влади та служб, будуть розслідуватися та переслідуватися відповідно до КУпАП, включає: порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, пов'язаних з державною таємницею, а також порушення процедур збору, використання та зберігання службової інформації.

73 Відповідно до Закону 2227-VIII.

74 О. Дудоров, М. Хавронюк «Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України» 2018 року, с. 78, доступна за посиланням: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/FNOON_Kommentar_A5.pdf?fbclid=IwAR0KjsA6kJGskRU26piONktHjvRvVocscwDuCeoWxY4tndNPLF-Kh9xGVNw

75 Валерій Міхей, юридичний координатор БФ «Слов'янське серце», листування від 8 квітня 2020 року, див. також статті 36–39 КУпАП, де в статті 39 встановлюється таке: «Якщо особа, піддана адміністративному стягненню, протягом року з дня закінчення виконання стягнення не вчинила нового адміністративного правопорушення, то ця особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню».

76 Обмеження волі належить до форми покарання, згідно з якою особа утримується в пенітенціарних установах відкритого типу, які не ізольовані від суспільства. Така особа перебуває під наглядом та зобов'язана працювати. Таке покарання може бути встановлене на термін від одного до п'яти років. Таке покарання не застосовується до неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, до осіб, що досягли пенсійного віку, військовослужбовців строкової служби та до осіб з інвалідністю першої і другої групи (стаття 61 ККУ).

77 Позбавлення волі — це форма покарання, згідно з якою особа утримується у в'язниці протягом певного періоду (зазвичай від одного до 15 років, згідно зі статтею 63 ККУ).

Кваліфікація випадку домашнього насильства як **адміністративного чи кримінального правопорушення** залежить як від його систематичного характеру, так і від наслідків для людини, яка від нього постраждала. Домашнє насильство кваліфікується як адміністративне правопорушення, коли була (чи могла бути) завдана «шкода» фізичному або психічному здоров'ю постраждалої особи, але ця шкода не вважається рівноцінною «стражданню»⁷⁸. Домашнє насильство кваліфікується як кримінальний злочин тільки тоді, коли воно має систематичний характер, як зазначено вище, і коли воно «призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи»⁷⁹.

Відповідно до Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», домашнє насильство включає насильство з боку партнера, а також насильство між різними поколіннями в межах однієї родини чи одного місця проживання. Воно визначається як «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь»⁸⁰. За законом домашнє насильство може виникати між людьми у різних формах стосунків та з різними формами спорідненості, включаючи подружжя, колишні подружжя, партнерів, колишніх партнерів, братів та сестер, батьків (біологічних або прийомних) і дітей (біологічних або прийомних), дідусів і бабусь та їхніх онуків та онук, (колишніх) співмешканців та їхніх батьків і/або дітей, тіток/дядьків та племінників/племінниць тощо⁸¹.

Фізичні, психологічні та економічні форми домашнього насильства охоплено статтями 173-2 КУпАП та 126-1 ККУ. Хоча цей закон є важливим елементом прогресу для захисту жінок від домашнього насильства в Україні, він не тільки не криміналізує всі акти домашнього насильства, як того вимагає міжнародне законодавство у сфері прав людини, але й не охоплює випадки домашнього насильства щодо партнерів або колишніх партнерів, які не перебувають у шлюбі та не проживали разом.⁸²

Залежно від характеру насильства можуть застосовуватися інші статті ККУ, зокрема у

78 Різниця між «стражданням» та «шкодою» може тлумачитися по-різному, що важливо, коли поліція, юристи та/або суд оцінюють наслідки ситуації.

79 Стаття 126-1 ККУ.

80 Див. статтю 1 Закону 2229-VIII.

81 Див. статтю 3 Закону 2229-VIII.

82 У Стамбульській конвенції домашнє насильство визначається як «всі акти фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, які виникають в рамках родини або домашнього господарства або між колишнім чи нинішнім подружжям чи партнерами, незалежно від того, чи проживає винуватець насильства спільно з людиною, що його зазнала, чи проживав/-ла раніше» (курсив додано). Стаття 3.

разі умисного вбивства (стаття 115), умисного тілесного ушкодження різних ступенів (статті 121, 122, 123), побоев (стаття 126), необережного тілесного ушкодження (стаття 128) та замаху на вбивство (стаття 129).

Сексуальне насильство (незалежно від того, вчиняється воно в публічній чи приватній сфері) є кримінальним злочином відповідно до ККУ. До кримінальних злочинів сексуального характеру, що караються законом, належать зґвалтування (включно зі зґвалтуванням у подружжі, стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154), статеві зносини з неповнолітньою особою (стаття 155) і розбещення неповнолітніх (стаття 156)⁸³.

У січні 2019 року юридичне визначення зґвалтування розширили, щоб привести його у відповідність до міжнародних стандартів, які вимагають комплексного визначення зґвалтування (яке не обмежується проникненням пеніса у вагіну), що ґрунтується на відсутності вільно даної згоди з урахуванням широкого спектру обставин, які формують ситуацію примусу (на противагу визначенню, яке ґрунтується на застосуванні сили чи погрозі застосування сили)⁸⁴. В результаті змін у ККУ зґвалтування визначено як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи»⁸⁵. Крім того, згода вважається «добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин»⁸⁶.

1.2.1. НЕВИКОНАНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ПРИВЕДЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У вересні 2018 року Україна прийняла Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року⁸⁷. У плані детально встановлено часові рамки та визначено ключові кроки, які мають здійснити уповноважені органи в галузі запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству щодо жінок та дівчаток в Україні та боротьби з цими явищами. Зокрема, в документі йдеться про необхідність усунення прогалин у законодавстві (включа-

83 Покарання за злочини за статтями 152 і 153 становить від трьох до 15 років позбавлення волі. Стаття 154 передбачає покарання у вигляді так званого обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Різниця між обмеженням і позбавленням волі пояснюється у зносках 72 і 73. Злочини, передбачені статтями 155 і 156, караються обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на строк до 8 років.

84 Див., наприклад, статтю 8 (2) (b) (xxii)-1 Римського статуту міжнародного кримінального суду; CEDAW GC 35, пункт 33; статтю 36 Стамбульської конвенції.

85 Стаття 152 (пункт 1) ККУ.

86 Примітка до статті 152 ККУ.

87 Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/634-2018-%D1%80>

ючи застосування адміністративного кодексу у випадках домашнього насильства, що здійснюється військовослужбовцями і правоохоронцями), коригування наявних навчальних програм у всіх навчальних закладах, щоб включити до них курси з прав жінок і дівчаток, розробки гендерно чутливих протоколів і критеріїв роботи правоохоронних органів, зокрема поліції, суддів і прокурорів, забезпечення фіксації, розслідування та переслідування всіх випадків сексуального насильства, особливо пов'язаного з конфліктом, а також включення таких випадків у процеси перехідного правосуддя. Документ на 47 сторінок є комплексним підготовленим планом, більшість заходів у якому заплановано виконати протягом 2019–2020 років. Як видно з цієї доповіді, попри взяті на себе урядом зобов'язання, насправді їх було виконано дуже мало.

У лютому 2016 року Україна прийняла оновлений Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»⁸⁸. У листопаді 2018 року Віцепрем'єр з європейської та євроатлантичної інтеграції підтримав національну «Стратегію запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні», яку розробили за підтримки Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) та ООН Жінки⁸⁹. Стратегія містить «рекомендації стратегічного, технічного та програмного спрямування, які допоможуть органам Уряду України краще зрозуміти та впровадити ефективніші заходи для запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, у межах наявних механізмів, а також за допомогою нових механізмів, якщо необхідно»⁹⁰, а також проводити моніторинг, фіксацію та розслідування таких випадків. Стратегія зосереджена на чотирьох напрямках: розуміння сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, і збір інформації, запобігання, захист і доступ до правосуддя. Чимало аспектів плану стали б позитивними зрушеннями, однак Amnesty International занепокоєна тим, що поки що виконано було дуже мало.

1.3. ІНСТИТУЦІЙНА БАЗА

Основні суб'єкти інституційної бази та протоколів реагування на гендерно зумовлене насильство — це поліція, притулки, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, суди, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри безоплатної

88 Доступно за посиланням: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248861725>

89 ООН Жінки, стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні, 2018 року, доступна за посиланням: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/04/the-strategy-for-prevention-of-and-response-to-the-conflict-related-sexual-violence-in-ukraine>

90 ООН Жінки, стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні, 2018 року, с. 11, доступна за посиланням: <https://eca.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/04/the-strategy-for-prevention-of-and-response-to-the-conflict-related-sexual-violence-in-ukraine>

правової допомоги, а також медичні працівники⁹¹.

Поліція — одна з перших установ, до яких звертаються в таких ситуаціях. Вона відповідає за оцінку та кваліфікацію випадку відповідно до чинного законодавства, складання протоколу та реєстрацію заяви, якщо жінка бажає її зареєструвати. Порядок її дій визначається тим, є правопорушення адміністративним чи кримінальним і, що важливо в контексті цього звіту — є обвинувачений цивільною особою чи військовослужбовцем.

У разі домашнього насильства, яке вважається скоєним цивільною особою, порядок дій поліції є таким:

У разі **домашнього насильства як адміністративного правопорушення** за статтею 172-3 КУпАП співробітник поліції складає протокол⁹² та проводить збір відповідних матеріалів. Ці дії проводить Національна поліція, іноді під наглядом прокурора⁹³. Після збору всіх необхідних доказів справа розглядається в суді загальної юрисдикції⁹⁴, де суддя виносить рішення про вину або невинуватість правопорушника та обирає міру покарання. Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення протокол поліції має бути складений протягом 24 годин із моменту ідентифікації співробітником поліції людини, яка вважається правопорушником⁹⁵. Така справа має бути розглянута і рішення по ній прийняте протягом 24 годин із моменту отримання протоколу та будь-яких супутніх документів відповідним органом (судом загальної юрисдикції)⁹⁶.

Якщо домашнє насильство систематичне (було вчинене більш ніж два рази) та вважається таким, що призвело до «фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи»⁹⁷, воно кваліфікується як кримінальний злочин. У цьому випадку Національна поліція реєструє заяву від потерпілої, проводить досудове розслідування під наглядом прокурора та за результатами оцінки зібраних доказів або закриває провадження, або висуває обвинувачення. Обвинувальний акт, складений поліцією під керівництвом прокурора або ж прокурором, передається до суду загальної

91 У звіті увага приділяється насамперед цим суб'єктам. При цьому ми визнаємо, що інші установи також можуть бути залученими до випадків гендерно зумовленого і домашнього насильства, зокрема різні центри підтримки для дітей, центри соціальних послуг для родин, дітей і молоді, навчальні заклади, центри соціально-психологічної підтримки, соціальні центри для матерів і дітей тощо.

92 Стаття 255 КУпАП.

93 Стаття 250 КУпАП.

94 Суди загальної юрисдикції в Україні розглядають справи, що належать до сфери цивільного права, кримінального права та адміністративного права. У судах загальної юрисдикції судді спеціалізуються на певній сфері, наприклад на цивільних правопорушеннях і кримінальних або адміністративних правопорушеннях.

95 Стаття 254 КУпАП.

96 Стаття 277 КУпАП.

97 Стаття 126-1 ККУ.

юрисдикції⁹⁸. Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом, у ході кримінального судочинства кожна процесуальна дія або процесуальне рішення, включаючи розслідування, «повинні бути виконані або прийняті в розумні строки», які визначаються прокурором, суддею або судом⁹⁹.

У разі ж домашнього насильства, яке вважається скоєним військовослужбовцем, порядок дій поліції інакший.

Якщо припускається, що **домашнє насильство як адміністративне правопорушення** вчинив військовослужбовець, співробітник поліції також складає протокол¹⁰⁰, але передає справу військовим правоохоронним органам. Старший офіцер (зазвичай командир військової частини) вирішує, чи починати розслідування. За наявності відповідного наказу розслідування може бути проведено або командиром, або іншим офіцером вищого рангу, ніж підозрюваний¹⁰¹. Зараз контроль за розслідуванням може здійснювати військовий прокурор (хоча військову прокуратуру планується розформувати)¹⁰². Після завершення розслідування, якщо вина буде доведена, командир визначає вид дисциплінарного стягнення відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України¹⁰³.

У випадку домашнього насильства **як кримінального злочину**, в принципі, процедура не відрізняється залежно від того, чи вважається, що воно було вчинено цивільною особою, чи військовослужбовцем (у тому числі тим, який проходить військову підготовку). Таким чином, справу підозрюваного у насильстві, як і у випадку будь-якого іншого кримінального правопорушення, має розглядати суд загальної юрисдикції.

Однак, як зазначалося раніше, стаття 15 КУпАП прямо звільняє військовослужбовців і працівників правоохоронних органів від застосування КУпАП у більшості справ про адміністративні правопорушення, включаючи справи про домашнє насильство. Таким чином, військовослужбовцям не можуть висунути обвинувачення або визнати їх винними у вчиненні домашнього насильства як адміністративного правопорушення (стаття 172-3 КУпАП). Видається, що цивільна система не може реєструвати випадки домашнього насильства як адміністративного правопорушення, якщо воно вчиняється військовослужбовцем, а отже, і довести систематичний характер домашнього насильства. У разі фізичного та/або сексуального насильства є можливість висунути обвинувачення за іншими статтями ККУ, такими як умисне вбивство (стаття 115), умисне тілесне ушкодження різних ступенів (статті 121, 122, 123), побої (стаття

98 Див. Кримінальний процесуальний кодекс, доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n622>.

99 Стаття 28 Кримінального процесуального кодексу.

100 Протокол також можуть скласти військові правоохоронні органи без залучення Національної поліції.

101 Стаття 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, доступна за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T990551.html

102 Реформа триває; план передбачається реалізувати до кінця 2021 року. Див. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» 2019 року, пункт 21., доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20?fbclid=IwAR2gazAl84u0TFmKOUS6aUKzjbvsecf6kdDCXd9glwBr6Lx-TnwRJW0OfU>.

103 Дисциплінарний статут Збройних Сил України, доступний за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T990551.html

126), необережне тілесне ушкодження (стаття 128) та замах на вбивство (стаття 129). Однак законного способу притягнути військовослужбовців до кримінальної відповідальності саме за домашнє насильство немає.

Окрім притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності, з серпня 2018 року поліція має можливість видавати терміновий заборонний припис¹⁰⁴, який забезпечує терміновий захист потерпілим від домашнього насильства. Такий припис співробітник поліції може видати на місці, він вступає в силу негайно та залишається дійсним на термін до 10 днів. Терміновий заборонний припис може юридично (1) зобов'язати кривдника залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, (2) заборонити кривднику вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи і (3) в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Припис може містити один, два чи всі три перераховані заходи.

Припис може бути виданий на запит потерпілої особи або й без такого запиту, якщо співробітник поліції вважає ситуацію небезпечною. Для цього з квітня 2019 року поліції надано **Форму оцінки ризиків вчинення домашнього насильства**¹⁰⁵. Поліція може направити особу, постраждалу від насильства, до притулку чи іншої доступної служби.

Притулки та кризові центри можуть надати жінкам¹⁰⁶ та їхнім дітям безпечне місце перебування (зазвичай терміном до трьох місяців), а також забезпечити психологічну та юридичну підтримку¹⁰⁷. За інформацією Міністерства соціальної політики, станом на 1 квітня 2020 року в Україні функціонує 26 притулків для потерпілих від домашнього насильства¹⁰⁸. Станом на 14 квітня 2020 року в них проживали 160 осіб. Порівняно з 2015 роком, коли в Україні було лише два притулки¹⁰⁹, відбулося значне покращення. Однак зважаючи на кількість населення України — майже 42 мільйони людей¹¹⁰ — кількості доступних притулків (26) і близько не достатньо за міжнародними стандартами, які встановлюють, що в притулках має бути «одне сімейне місце на

104 Відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ №654 від 1 серпня 2018 року, доступного за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32417.html. Наказ містить шаблон заборонного припису.

105 Відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики та Міністерства внутрішніх справ №369/180 від 13 березня 2019 року, доступного за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19>. В наказі міститься Форма оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та врегульовано порядок проведення такої оцінки.

106 Як буде роз'яснено далі в цьому звіті, притулків і кризових центрів для чоловіків немає.

107 Фонд ООН у галузі народонаселення, звіт щодо створення та забезпечення діяльності притулків для осіб, постраждалих від домашнього насильства 2020 року, доступний за посиланням: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%A1%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D1%84%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%88_%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%20%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf (надано Звіт Фонду ООН у галузі народонаселення 2020 року).

108 Лист від Міністерства соціальної політики, 22 квітня 2020 року, №4/0/163-20/474.

109 WAVE, звіт про роль спеціалізованих служб підтримки жінок у Європі 2015 року, с. 94, доступний за посиланням, https://wave-network.org/wp-content/uploads/WAVE_Report_2015.pdf

110 Населення України, доступно за посиланням: <https://countrymeters.info/en/Ukraine>

10 000 населення»¹¹¹.

Крім того, **суд загальної юрисдикції** може видати **обмежувальний припис**, розглянути адміністративну чи цивільну справу, призначити покарання та скерувати правопорушника на Типову програму для кривдників. Обмежувальний припис може видаватися на термін від одного до шести місяців. Окрім заходів, зазначених у терміновому заборонному приписі, суд може обмежити спілкування з дитиною/дітьми, заборонити наблизитися на певну відстань до постраждалої особи / постраждалих осіб, їхнього місця проживання, роботи, навчання чи інших місць, де вони часто бувають, заборонити розшукувати постраждалу особу, переслідувати її та в будь-який спосіб спілкуватися з нею.

Типові програми для боротьби з домашнім насильством розробляють і впроваджують місцеві органи влади (на рівні області або на місцевому рівні у територіальних громадах¹¹²) з використанням форми та стандартів, наданих Міністерством соціальної політики¹¹³. Кривдників на такі програми або скеровує суд (у цьому випадку вони зобов'язані виконувати рішення суду), або вони можуть звернутися до них самостійно. У наказі міститься приблизний шаблон Програми для кривдників. Такі програми фактично створені для консультування осіб, які винні у вчиненні домашнього і гендерно зумовленого насильства, щоб допомогти їм змінити свої погляди, цінності та поведінку, а в ідеалі — запобігти вчиненню ними насильства в майбутньому¹¹⁴.

У 2015 році Фонд ООН у галузі народонаселення запустив **мобільні бригади соціально-психологічної допомоги** для гуманітарного реагування на конфлікт, що розгортався на сході України, та як додатковий механізм боротьби з гендерно зумовленим насильством у п'яти областях, що зазнали особливо сильного впливу конфлікту — Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій і Дніпропетровській¹¹⁵. З 2015 року

111 Згідно з Пояснювальною доповіддю до Стамбульської конвенції, у статті 23 «рекомендується забезпечувати в кожному регіоні наявність безпечного житла в спеціальних притулках для жінок — одне місце на сім'ю на 10 000 населення». При цьому далі зазначено, що «кількість місць у притулках повинна відповідати фактичній потребі». Див. Пояснювальну доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, CETS 201.

112 Громада — нова адміністративна одиниця утворена з метою політичної децентралізації. Див. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад», доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>

113 Згідно з Наказом №1434 від 1 жовтня 2018 року, доступним за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32674.html

114 Схема програми включає 6 діагностичних сесій, 18 сесій групової терапії та 14 індивідуальних. Запропонована тривалість кожної сесії — від 1 до 1,5 години, а бажана частота відвідування — одна сесія на тиждень. У Типовій програмі пропонується тематичний план, який включає, зокрема, сесії щодо домашнього та гендерно зумовленого насильства, мотивації, планування подальшого життя, контролю проявів гніву та страху, самоконтролю та саморегуляції, стратегій конструктивного спілкування та вирішення конфліктів. Див. Наказ №1434 від 1 жовтня 2018 року, доступний за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32674.html

115 Ті самі регіони були предметом дослідження Фонду ООН у галузі народонаселення, див. Фонд ООН у галузі народонаселення, Український центр соціальних реформ, аналітичний звіт «Гендерно зумовлене насильство у постраждалих від конфлікту регіонах України» 2015 року, доступний за посиланням: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/gbv%20in%20the%20conflict-affected%20regions%20of%20ukraine_eng.pdf (надалі Звіт Фонду ООН у галузі народонаселення 2015 року). Лінія зіткнення проходить по Луганській і Донецькій областях. Ці області, а також три прилеглі до них — Харківська, Запорізька і Дніпропетровська — приймають найбільшу кількість внутрішньо переміщених осіб (Звіт Фонду ООН у галузі народонаселення 2015 року, с. 5).

у 12 областях України працюють 49 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, що фінансуються міжнародними організаціями¹¹⁶. Ці бригади в 10 областях фінансує Фонд ООН у галузі народонаселення, а в Донецькій і Луганській областях — ЮНІСЕФ. За зразком цієї моделі держава також підтримує і фінансує мобільні бригади соціально-психологічної допомоги. Міністерство соціальної політики стверджує, що станом на кінець 2019 року держава підтримувала 339 таких бригад по всій Україні¹¹⁷. За даними Фонду ООН у галузі народонаселення, у Донецькій області налічується 15 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги (6 фінансованих ЮНІСЕФ і 9 фінансованих державою), а в Луганській області — 10 (6 із яких підтримує ЮНІСЕФ, а 4 — держава)¹¹⁸.

Контактну інформацію мобільних бригад можна знайти в місцевих центрах соціальних послуг або онлайн¹¹⁹. Як правило, мобільна бригада складається з двох соцпрацівників/соцпрацівниць і психолога/психологині. Вони можуть розробити план безпеки для постраждалої особи та направити її в поліцію та інші служби¹²⁰.

Групи під егідою Фонду ООН у галузі народонаселення та ЮНІСЕФ збирають дані зі своєї роботи над системою управління інформацією про гендерно зумовлене насильство¹²¹, яку вони підтримують для власних цілей. Ця система, що ведеться з 2015 року, не є централізованим реєстром і відокремлена від статистики, яку збирає поліція¹²².

Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги визначають осіб, постраждалих від гендерно зумовленого насильства, за самостійним зверненням (екстрене реагування), за допомогою планових виїздів (проактивна робота) та направлень з Центрів сім'ї, дітей та молоді. Мобільні бригади часто працюють у **Центрах сім'ї, дітей та молоді**, які входять до складу Міністерства соціальної політики, та тісно з ними пов'язані. Такі Центри покликані надавати «соціальні послуги сім'ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги». Місцеві органи влади відповідають за створення таких Центрів на обласному рівні, міському рівні (так, щоб вони охоплювали різні райони міста), у селищах

116 Amnesty International, інтерв'ю з Оксаною Нестеровою, національною координаторкою ЮНІСЕФ / Health Right International Ukraine, Київ, березень 2019 року.

117 Лист Міністерства соціальної політики до Amnesty International від 16 квітня 2020 року.

118 Amnesty International, скайп-інтерв'ю з представниками та представницями Фонду ООН у галузі народонаселення, 14 травня 2020 року

119 Див. «Розірви коло», доступно за посиланням: <http://rozirvykolo.org/> (переглянуто 26 серпня 2019 року).

120 Звіт Фонду ООН у галузі народонаселення 2020 року, с. 63–64.

121 Фонд ООН у галузі народонаселення використав систему управління інформацією про гендерно зумовлене насильство (доступна за посиланням: <http://www.gbvims.com/>), перекладаючи та адаптуючи відповідні форми до українського контексту (Amnesty International, листування з Оксаною Нестеровою, національною координаторкою ЮНІСЕФ / Health Right International Ukraine, серпень 2019 року). Приклад оригінальної (неадаптованої) форми доступний за посиланням: <http://www.gbvims.com/gbvims-tools/intake-form/> (переглянуто 2 жовтня 2019 року).

122 Amnesty International, інтерв'ю з Оксаною Нестеровою, національною координаторкою ЮНІСЕФ / Health Right International Ukraine, Київ, березень 2019 року.

і селах¹²³.

У березні 2019 року Міністерство соціальної політики оголосило, що планує **розробити централізований національний реєстр гендерно зумовленого та домашнього насильства**¹²⁴. Однак станом на червень 2020 року такий реєстр ще не було створено.

Центри з надання безоплатної правової допомоги функціонують при Міністерстві юстиції та надають безоплатну правову допомогу постраждалим від домашнього насильства відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»¹²⁵. Вони часто представляють інтереси потерпілих від домашнього насильства у суді. Відповідно до закону, у випадках домашнього і гендерно зумовленого насильства всі жінки, незалежно від їхнього соціального й економічного статусу, мають право на отримання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги¹²⁶.

22 серпня 2018 року Кабінет міністрів України видав три окремі постанови для поліпшення роботи служб підтримки для потерпілих від гендерно зумовленого насильства. Метою цих постанов було унормувати роботу притулків (Постанова №655¹²⁷) та мобільних бригад соціально-психологічної допомоги (Постанова №654¹²⁸), а також врегулювати міжустановчу співпрацю між різними урядовими та неурядовими суб'єктами для реагування на гендерно зумовлене та домашнє насильство (Постанова №658¹²⁹).

Наказом Міністерства охорони здоров'я України №278 від 1 лютого 2019 року¹³⁰ було затверджено **порядок проведення медичного обстеження особи, потерпілої від домашнього насильства**, фіксації результатів обстеження та забезпечення медичної допомоги таким особам. У цьому порядку визначається протокол, за яким мають діяти медичні працівники, коли проводять обстеження і надають медичну допомогу постраждалим від домашнього насильства. Серед іншого, наказ визначає клінічні симптоми та типи поведінки, які можуть вказувати на те, що людина може бути жертвою домашнього насильства, зважаючи на різні види насильства (зокрема

123 Див. Постанову від 24 вересня 2004 року, доступну за посиланням: <https://www.kmu.gov.ua/npas/8192840>

124 Згідно з Постановою №234 Кабінету міністрів України від 20 березня 2019 року, доступною за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP190234.html

125 Див. Закон «Про безоплатну правову допомогу», доступний за посиланням: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T113460.html

126 Див. статтю 14, частину 13 Закону «Про безоплатну правову допомогу». Первинна правова допомога включає надання правової інформації, консультацій, складення заяв та інших документів, а також допомогу в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги (стаття 7). Вторинна правова допомога включає захист, представництво в суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, а також складення документів процесуального характеру (стаття 13).

127 Постанова №655, доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2018-п>

128 Постанова №654, доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-п>

129 Постанова №658, доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п>

130 Наказ №278, доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19>

сексуальне, фізичне та психологічне). Протокол враховує гендерні та вікові аспекти і ставить на перше місце гідність і права постраждалої особи. Наказ також відкриває шлях для забезпечення необхідної підготовки медичних працівників.

1.4. ПРОГАЛИНИ В ЗАХИСТІ

Законодавчі й інституційні заходи, описані вище, принаймні теоретично мають бути частиною більш комплексної системи захисту від гендерно зумовленого та домашнього насильства в Україні, як цього вимагають міжнародні зобов'язання та національне законодавство України. Однак у цій системі залишається низка прогалин. До них належать, зокрема, такі (перелік не є вичерпним):

На міжнародному рівні Україна вже підписала Стамбульську конвенцію, однак вона ще має її ратифікувати. Підписання зобов'язує державу утримуватися від будь-яких дій, які суперечать положенням конвенції — однак не ратифікувавши її, Україна відповідно ще не погодилася на те, щоб положення конвенції набули для неї зобов'язувальної сили¹³¹.

На національному рівні через розподіл випадків домашнього насильства на адміністративні правопорушення та кримінальні злочини також виникають прогалини в системі захисту. Одна з найбільш серйозних прогалин у контексті цього звіту — визначення систематичного характеру домашнього насильства, згідно з яким кримінальна відповідальність настає після конкретного випадку. На практиці це часто означає, що кривдник має бути визнаний винним у двох випадках домашнього насильства як правопорушення за КУпАП, перш ніж наступний випадок буде кваліфікований як систематичне правопорушення і потенційно підпадатиме під дію Кримінального кодексу, який передбачає жорсткіші санкції. А справи військовослужбовців, які вчиняють домашнє насильство, що підпадало б під дію КУпАП, розглядають відповідно до військових процедур, а не в судах загальної юрисдикції. Фактично на практиці у цивільній системі немає можливості зафіксувати домашнє насильство так, щоб продемонструвати його систематичний характер. Хоча в ситуаціях, коли домашнє насильство виявляється у формі фізичного чи сексуального насильства, військовослужбовців можна притягнути до відповідальності за ККУ (за іншими статтями, не пов'язаними з домашнім насильством), численні випадки домашнього насиль-

131 Згідно зі статтями 10 та 18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, «якщо підпис має бути ратифікований, прийнятий чи затверджений, таким підписом не встановлюється згода брати на себе зобов'язання. Однак такий підпис однаково є засвідченням прагнення держави-сторони продовжувати процес впровадження договору. Підписання дає право такій державі переходити до ратифікації, прийняття чи затвердження. Також підпис зобов'язує державу сумлінно утримуватися від діянь, які завдали б шкоду об'єкту та меті договору». (http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf). Більше інформації про різницю між підписанням і ратифікацією можна знайти тут: ООН, «В чому різниця між підписом, ратифікацією та набранням чинності договорами ООН?», доступно за посиланням: <http://ask.un.org/faq/14594> (переглянуто 30 вересня 2019 року).

ства, зокрема психологічного й економічного, потрапляють у прогалини нинішньої правової бази. Виходить, що військовослужбовців неможливо притягнути до кримінальної відповідальності саме за домашнє насильство.

Крім того, відсутні додаткові статті, що криміналізують несистематичні форми домашнього насильства, для яких не встановлювався би поріг у принаймні три випадки, а це означає, що такі дії не можуть каратися як кримінальні злочини, якщо тільки вони не підпадають під дію інших статей ККУ¹³².

Крім того, відмінності між домашнім насильством як адміністративним правопорушенням і як кримінальним злочином визначаються в контексті наслідків для постраждалих. Домашнє насильство кваліфікується як адміністративне правопорушення, коли була (чи могла бути) завдана «шкода» фізичному або психічному здоров'ю постраждалої особи, але як кримінальний злочин, якщо воно спричинило «страждання». Різницю між «шкодою» та «стражданням» можна тлумачити по-різному, а це важливий фактор для оцінки ситуації з боку поліції, юристів і/або суду. Важливо зазначити, що домашнє насильство кваліфікується як кримінальний злочин тільки тоді, коли воно має систематичний характер, як зазначено вище, і водночас «призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи»¹³³. Таким чином, ця реформа не відповідає нормам міжнародного права в галузі прав людини, які вимагають від держави криміналізації всіх форм домашнього насильства¹³⁴.

Насамкінець варто зауважити суттєві прогалини у зобов'язаннях України щодо збору даних про гендерно зумовлене і домашнє насильство — зокрема станом на червень 2020 року відсутня всеукраїнська база даних про таке насильство.

Зараз цифри, отримані від відділків поліції, судів та мобільних бригад, відрізняються, оскільки всі вони використовують різні класифікації, засоби збору інформації та процедури звітування. Таким чином, ці набори даних практично неможливо комплексно порівнювати чи зводити. Наприклад, у деяких місцевих відділках поліції дані розподіляються за статтю та віком потерпілих та кривдників, але немає розподілу за типом насильства чи стосунками між потерпілою особою та кривдником. Тож оцінити тип насильства, про яке заявляють, і динаміку домашнього насильства у цих місцях неможливо. Попри те що домашнє насильство кваліфікується як кримінальний злочин із 2018 року, наявні статистичні дані можуть не бути репрезентативними, наприклад, тоді, коли реєструються або перекаваліфуються як інші кримінальні злочини (наприклад, тілесні ушкодження). Немає чітких статистичних даних, із яких було б зрозуміло, коли вбивство, замах на вбивство або нанесення тілесних ушкоджень можуть бути елементами домашнього насильства.

132 Це, зокрема, умисне вбивство (стаття 115), умисне тілесне ушкодження різних ступенів (статті 121, 122, 123), побіи (стаття 126), необережне тілесне ушкодження (стаття 128), замах на вбивство (стаття 129), зґвалтування (стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154), статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (стаття 155) і розбещення неповнолітніх (стаття 156).

133 Стаття 126-1 ККУ.

134 Комітет CEDAW заявив, що всі форми гендерно зумовленого насильства щодо жінок у будь-якій сфері, які порушують їхню фізичну, сексуальну або психологічну недоторканність, повинні становити кримінальний злочин, і що всі держави-сторони повинні невідкладно запровадити або посилити юридичні наслідки таким чином, щоб вони відповідали тяжкості злочину, а також цивільні засоби правового захисту. CEDAW GR 35, пункт 29.

Внаслідок цього офіційна статистика, що стосується гендерно зумовленого та сексуального насильства, відсутня, неповна або неточна і часто може призвести до помилкових висновків. Така відсутність комплексних точних статистичних даних негативно впливає на можливість влади зрозуміти масштаби та природу цих викликів, а отже — розробити та профінансувати ефективну систему реагування.

2. ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК У ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД КОНФЛІКТУ РАЙОНАХ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

2.1. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

Відомо, що збройні конфлікти, незалежно від їх характеру, тривалості та залучених до них суб'єктів, «посилюють наявну гендерну нерівність та наражають жінок на підвищений ризик різних форм гендерного насильства з боку як державних, так і недержавних суб'єктів»¹³⁵. Польові дослідження Amnesty International і доповіді місцевих і міжнародних організацій свідчать про те, що збройний конфлікт на сході України серйозно вплинув на причини та форми домашнього насильства, а також на ефективність інституційного реагування на нього в Донецькій і Луганській областях.

У 2015 році в дев'ятій періодичній доповіді про ситуацію з правами людини в Україні УВКПЛ підкреслило, що існує «підвищений ризик домашнього насильства, оскільки військовослужбовці повертаються з зони конфлікту, не отримавши належних соці-

¹³⁵ Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація 30 про жінок у ситуаціях запобігання конфлікту, конфлікту та пост-конфлікту, UN Doc. CEDAW/C/GC/30, пункт 34 (надалі CEDAW GC 30).

ВІЙСЬКОВИЙ КОНФЛІКТ ЗАГОСТРИВ СІМЕЙНІ СТОСУНКИ

альних і психологічних послуг»¹³⁶. Дослідження «Війна без правил» 2017 року показало, що в сім'ях учасників антитерористичної операції (АТО) наявний підвищений ризик гендерно зумовленого насильства і що «насильство в сім'ї ветерана відбувається насамперед якщо воно відбувалося і до війни, хоча після війни — частіше та з серйознішими наслідками»¹³⁷.

У 2016 році Національна гаряча лінія із запобігання насильству в сім'ї, торгівлі людьми та гендерній дискримінації від організації «Ла Страда Україна» отримала понад 38 500 дзвінків, більшість із яких (90%) були пов'язані з гендерно зумовленим і домашнім насильством. Директорка департаменту Національних гарячих ліній ГО «Ла Страда Україна» Альона Кривуляк зазначила, що у 2016 році була «рекордна кількість дзвінків з Донецької та Луганської областей порівняно з попередніми роками (3500

136 Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) про ситуацію з захистом прав людини в Україні від 15 лютого 2015 року, с. 16, доступна за посиланням: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/9thOHCHRreportUkraine.pdf> (надалі Доповідь УВКПЛ про ситуацію в Україні від 15 лютого 2015 року).

137 Східноукраїнський центр громадських ініціатив, «Війна без правил: гендерно зумовлене насильство в контексті збройного конфлікту на сході України», 2017 рік, с. 99, доступно за посиланнями: https://jfp.org.ua/system/reports/files/110/en/gon_eng_220818_web.pdf (англійською мовою) та www.jfp.org.ua/system/reports/files/110/uk/gon_151117_compressed.pdf (українською мовою) (надалі «Війна без правил»).

і 1500 відповідно»¹³⁸. Трохи більше за 1% дзвінків були пов'язані безпосередньо з АТО, а кожен п'ятий дзвінок стосувався домашнього насильства. Анна Саєнко, консультантка Національної гарячої лінії, підкреслює, що більшість цих жінок вперше опинилися в ситуації домашнього насильства після того, як їхні чоловіки та партнери були демобілізовані та повернулися додому, причому в деяких випадках чоловіки приносили зброю із зони АТО¹³⁹. У 2018 році на національну гарячу лінію надійшло 25 107 дзвінків, з яких 97,8% стосувалися домашнього насильства. Водночас відсоток дзвінків, пов'язаних із АТО, не змінився (близько 1%), майже половина випадків стосувалися домашнього насильства — це зростання більш ніж удвічі порівняно з 2016 роком¹⁴⁰.

У звіті ОБСЄ 2019 року про насильство щодо жінок підраховали, що жінки, партнери яких брали участь у збройному конфлікті на сході України, повідомляли про «фізичне насильство з боку нинішнього постійного партнера» більш ніж удвічі частіше за тих, партнери яких участі у військових діях не брали. Опитування ОБСЄ показало, що «чотири з п'яти жінок, партнери яких воювали у збройному конфлікті, повідомляють, що пережили психологічне насильство, порівняно з 58% жінок, партнери яких участі у збройному конфлікті не брали»¹⁴¹.

Ґрунтуючись на своїх дослідженнях, у 2019 році громадська організація *Save the Children* в Україні заявила про збільшення кількості випадків домашнього насильства в сім'ях, що проживають уздовж лінії зіткнення з моменту початку конфлікту (в основному йшлося про психологічне і фізичне насильство). Вони підкреслили, що за наявною інформацією, насильство «набувало все більш жорстоких і серйозних форм через полегшений доступ до зброї»¹⁴². Винуватцями домашнього насильства в абсо-

138 Український кризовий медіа-центр, «Національна гаряча лінія з протидії домашньому насильству отримала в чотири рази більше дзвінків, ніж минулого року» — «Ла Страда Україна», 2017 рік, доступно за посиланням: www.uacrisis.org/53474-la-strada-ukrayina

139 Микола Мирний, Ірина Виртосу «Насильство в сім'ях учасників АТО: нові виклики для суспільства чи задавлені проблеми?», доступно за посиланням: <https://dt.ua/SOCIUM/nasilstvo-u-sim-yah-uchasnikiv-ato-novi-vikliki-dlya-suspilstva-chi-zadavneni-problemi-.html>

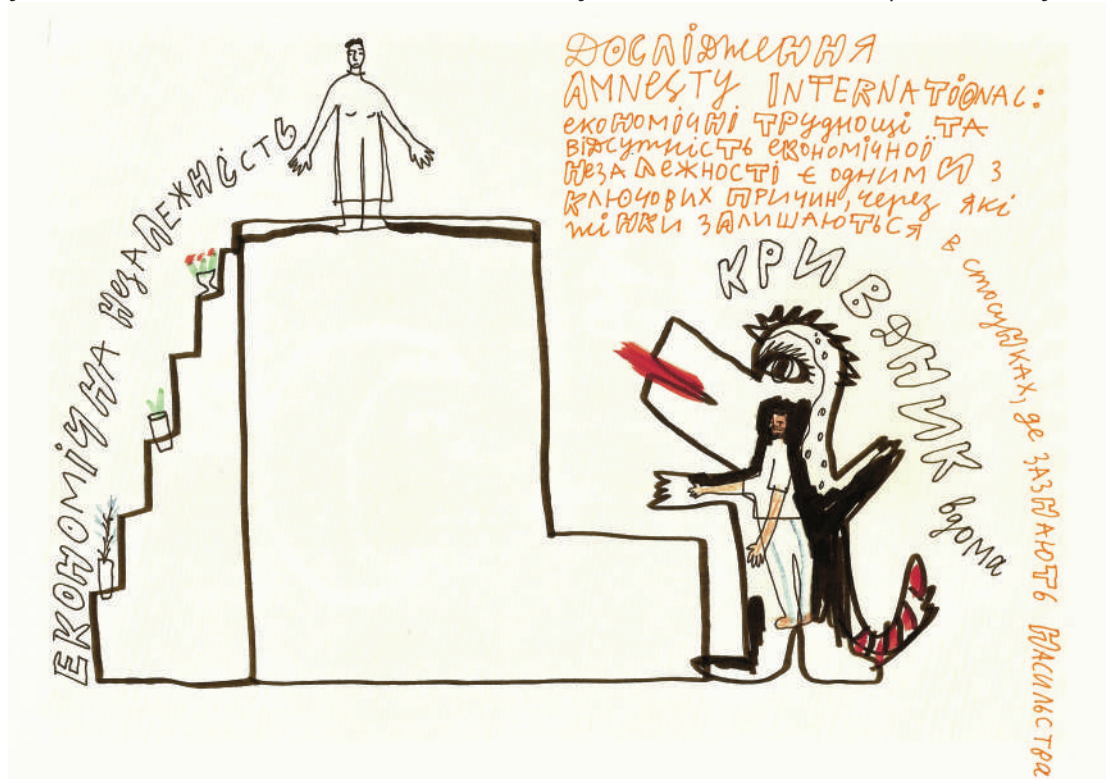
140 Статистику за 2018 рік надала організація «Ла Страда» (друкований примірник) під час зустрічі з Amnesty International у Києві — 22 січня 2019 року.

141 Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. 43. У звіті зазначається таке: «У якісному дослідженні психологічне насильство щодо жінок виявилось дуже поширеним як у стосунках, так і поза ними. Жінки, які взяли участь у дослідженні, повідомили, що психологічне насильство у стосунках полягало у схильності до надмірного контролю (наприклад, коли жінкам вказували, з ким їм можна спілкуватися), відсутності можливості покинути дім та заборони їсти та пити. Учасниці також говорили, що жінкам часто погрожували партнери, зокрема зброєю». Також див. Опитування під керівництвом ОБСЄ, с. 83.

142 *Save the Children*, «Почуйте нас: Гендерні відмінності сприйняття дівчатами та хлопцями конфлікту на сході України», 2019 рік, с. 30, доступно за посиланням: https://resourcecentre.savethechildren.net/node/18080/pdf/listen_to_us_ukraine_full_report_eng.pdf (надалі *Save the Children*, «Почуйте нас»).

лютній більшості випадків були чоловіки¹⁴³.

Сім місцевих неурядових громадських організацій — в Бахмуті, Слов'янську, Краматорську і Святогірську — і п'ять низових жіночих ініціатив із невеликих міст і сіл уздовж лінії зіткнення повідомили Amnesty International, що конфлікт вплинув на

COM»¹⁴⁵.

Представники громадської організації «Наша допомога», яка працює у Слов'янську з людьми, які вживають наркотики, та людьми, які живуть із ВІЛ, відзначили:

«Конфлікт погіршує ситуацію [з домашнім насильством]. Родинні та близькі кола розпалися. Переселенці втратили зв'язок із родичами, своє житло, у них тут нічого немає. Як місцеві, так і переселенці у хронічному стресі. Загалом є відчуття

143 Станом на 13 травня 2019 року в Краматорському відділі поліції зареєстровано 264 кривдники: 248 із них — чоловіки (Краматорський відділ поліції, Звітна записка, друкована копія, надана Краматорським відділом поліції під час Форуму «Взаємодія суб'єктів у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству в Донецькій області», що проводився в Маріуполі 15–16 травня 2019 року). Слов'янський відділ поліції наводить аналогічні цифри: станом на 30 квітня 2019 року в реєстрі поліції Слов'янська налічується 214 осіб, які вчинили злочини, пов'язані з домашнім насильством, із них 200 чоловіків (Слов'янський відділ поліції, Звітна записка від 30 квітня 2019 року про роботу з запобігання домашньому насильству в Слов'янському відділі поліції. Аналітична записка була надана Слов'янським відділом поліції під час зустрічі з Amnesty International та інтерв'ю у травні 2019 року).

144 Amnesty International, інтерв'ю з БФ «Посмішка дитини», Бахмут, 28 березня 2019 року.

145 Amnesty International, інтерв'ю з психологинєю, Святогірськ, 14 травня 2019 року.

якоїсь агресії навколо»¹⁴⁶.

Ці свідчення впливу конфлікту на зростання насильства в сім'ї також доповнюють повідомлення, що фіксують підвищення обізнаності суспільства з цією проблемою та про зростання кількості випадків, коли про насильство заявляють.

У грудні 2018 року БФ «Слов'янське серце», що працює у Святогірську Донецької області, запустила місцеву гарячу лінію, на якій надавали інформацію та підтримку людям, які пережили гендерно зумовлене та домашнє насильство. Станом на листопад 2019 року на гарячу лінію надходило в середньому 15 дзвінків на день — більшість із них була від жінок, які зверталися до БФ «Слов'янське серце» вперше¹⁴⁷. В організації також відзначили все більшу кількість випадків, у яких було необхідно залучення підтримки та правової допомоги¹⁴⁸.

Статистика поліції, навіть попри згадані вище недоліки, також підтверджує такі зміни та вказує на різке зростання зареєстрованих проваджень, що стосуються домашнього насильства (за статтею 173-2 Адміністративного кодексу): у 2018 році в Донецькій області їхня кількість збільшилася на 76%, а в Луганській — на 158% у порівнянні із середнім показником за попередні три роки¹⁴⁹.

Є кілька нових факторів, які, можливо, посприяли такому зростанню: прийняття нових законів, зокрема знакового Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», та подальше зростання поінформованості про домашнє насильство (у тому числі завдяки висвітленню питання в медіа); невтомна робота місцевих громадських організацій¹⁵⁰; низова мобілізація жінок; успішна співпраця між громадським сектором, поліцією та місцевою владою в деяких місцях; та, в окремих випадках — тиск із боку місцевої влади на поліцію з вимогою демонструвати досягнуті після прийняття відповідних законів результати (через що зросла кількість зареєстрованих заяв).

Конфлікт, який досі триває, є фактором зростання кількості та серйозності випадків домашнього насильства. Він також створює виклики у застосуванні заходів запобігання та захисту. Однак відповідно до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок Україна зобов'язується «негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок», включно з гендерно зумовленим насильством щодо жінок¹⁵¹. Це зобов'язання негайного характеру, а «за-

146 Amnesty International, інтерв'ю з ГО «Наша допомога», Слов'янськ, 29 березня 2019 року.

147 Amnesty International, інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Київ, 10 листопада 2019 року.

148 Amnesty International, інтерв'ю телефоном із Валерієм Міхеєм, юридичним координатором БФ «Слов'янське серце», 21 листопада 2019 року.

149 Дані щодо Донецької області наступні: 2224 за 2014 рік, 2822 за 2016 рік, 2943 за 2017 рік і 4688 за 2018 рік; дані для Луганської області за той самий період: 431 за 2015 рік, 759 за 2016 рік, 715 за 2017 рік і 1640 за 2018 рік. Ці цифри Amnesty International надав Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції у листі від 26 березня 2019 року.

150 Наприклад, інформаційні програми БФ «Слов'янське серце» спрямовані на місця, розташовані неподалік від лінії зіткнення.

151 CEDAW GC 35, пункт 21.

Я НАМАГАЛАСЯ ПІТИ,
АЛЕ ПОВЕРНУЛАСЬ,
БО Я ВІД НЬОГО
ФІНАНСОВО ЗАЛЕЖУ
І БО Я
ЇГО
ЛЮБЛЮ

тримки не можуть бути виправдані за жодних обставин, у тому числі політичними, соціальними, економічними, культурними, релігійними чи іншими міркуваннями та обмеженнями на території держави»¹⁵². У заключних зауваженнях до восьмої періодичної доповіді України Комітет CEDAW наголошує, що «імплементція Конвенції, особливо в часи конфлікту, — це найбільш ефективний спосіб забезпечити повне дотримання та здійснення прав жінок»¹⁵³, включно з правами на життя, здоров'я, свободу та безпеку людини, рівністю та рівним захистом у родині, свободою від тортур, жорстокого, нелюдського чи принизливого поводження¹⁵⁴.

152 Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація 28 про основні зобов'язання держав-учасниць відповідно до статті 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, UN Doc. CEDAW/C/GC/28, пункт 29 (надалі CEDAW GC 28).

153 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 2.

154 CEDAW GC 35, пункт 15.

2.2. ЗМІНА СТРУКТУРИ РОДИНИ Й ЕКОНОМІЧНІ ТРУДНОЩІ

Багато співрозмовників Amnesty International вказують на те, що через конфлікт велика кількість чоловіків в Донецькій і Луганській областях втратили роботу, а тому часто не можуть виконувати традиційну роль годувальників у домашньому господарстві. Деякі чоловіки (особливо серед осіб, переміщених внаслідок конфлікту) не змогли та/або не захотіли отримати іншу кваліфікацію, фактично залишаючись безробітними. У гірничодобувній промисловості, яка є основою місцевої економіки на сході України, зарплати систематично затримуються, що посилює фінансовий тиск на сім'ї. Фінансові труднощі, додатково ускладнені конфліктом, зачіпають усю родину, зокрема й чоловіків, які намагаються забезпечити сім'ю, а нездатність зробити це може тиснути на їхнє почуття маскулінності. Місцева низова активістка зазначила:

«Ми маємо враховувати й економічний фактор у ситуаціях домашнього насильства. Наприклад, зарплати шахтарям постійно затримують. Тож родини живуть у напруженій фінансовій ситуації, коли витрати зросли, ціни ростуть, загальна психологічна ситуація дуже важка. Додайте психологічний тиск на переселенців, зокрема чоловіків, які відчують обов'язок утримувати сім'ю і часто можуть не мати змоги це зробити. Тож вони можуть виміщати свою злість на жінках і дітях. І не забувайте, що у нас у суспільстві все ще дуже високий рівень гендерних стереотипів»¹⁵⁵.

Чоловіки, у яких раніше були висококваліфіковані посади і які покинули території, що зараз не контролюються урядом, могли бути змушені перейти на менш кваліфіковану та менш престижну роботу. Іноді жінки ставали основними годувальницями родини, щоб утримувати своїх дітей і чоловіка/партнера¹⁵⁶. Навіть якщо жінка заробляє собі на життя, її заробітну плату та допомогу на дитину може контролювати партнер/чоловік — за розповідями жінок, із якими поспілкувалися представниці Amnesty International, це поширена практика¹⁵⁷.

Конфлікт також впливає на вартість споживчого кошика та доступність товарів. Рівень безробіття надзвичайно високий, а гендерний розрив у професіях і заробітних платах ще не подолано. Жінки з маленьких населених пунктів на лінії зіткнення по-являють:

«До війни матеріальне становище було кращим: люди їздили у відпустки, купували машини. Війна це все змінила... Тепер ніде працювати — тільки на шахті, в шко-

155 Amnesty International, інтерв'ю з місцевою низовою активісткою у місті неподалік від лінії зіткнення, травень 2019 року.

156 Amnesty International, інтерв'ю з БФ «Посмішка дитини», Бахмут, березень 2019 року; обговорення у фокус-групах із жінками у двох населених пунктах Донецької області в межах 10 кілометрів від лінії зіткнення, квітень 2019 року і травень 2019 року.

157 Amnesty International, обговорення у фокус-групах із жінками у селищі в Донецькій області (травень 2019 року) та в селі в Луганській області (травень 2019 року) — обидва населені пункти розташовані неподалік від лінії зіткнення.

лі, в лікарні і в інтернаті. Сільське господарство в збитках через великі податки, плюс снаряди літають — і потім вже нічого не вродить там, куди снаряди падають... У нас стріляють, а нас ще добивають цінами, відсутністю сервісів... Ми по одяз у Сєвєродонецьк їздимо. У Сєвєродонецьку ціни вищі, ніж у Києві. 3000–3500 [гривень] за джинси і сорочку можна віддати. Тут футболка коштує 500 гривень, джинси дитячі 600 гривень. При цьому середня зарплата у чоловіків — 5000 гривень, у жінок — 2500–3000 гривень»¹⁵⁸.

У більших містах (наприклад у Краматорську та Сєвєродонецьку) вартість оренди квартири становить 5000–6000 гривень, тоді як у середньому жінка заробляє 2500–4000 гривень на місяць (до 6000 гривень для вчителя або лікаря) проти 3500–9000 гривень, які заробляють чоловіки¹⁵⁹.

В Україні рівень гендерної нерівності у всіх сферах чималий і дедалі збільшується, досі існує професійна сегрегація на ринку праці, а жінки переважно зайняті на низькооплачуваних роботах, як офіційно, так і неофіційно¹⁶⁰. Згідно з урядовими звітами про «гендерний профіль» регіонів, у 2017 році (останні наявні дані) рівень розриву в оплаті праці чоловіків і жінок у Донецькій і Луганській областях був серед найвищих в Україні — 35% і 29,09% відповідно¹⁶¹. Ринок праці, що існує в цих регіонах, має тенденцію до гендерної сегрегації: чоловіки працюють у шахтах та поліції, а серед місцевих провідників/водіїв у Краматорську та Слов'янську (а це популярний вид заробітку, зумовлений присутністю міжнародних відвідувачів у зоні конфлікту) практично немає жінок¹⁶². Жінки ж переважно зайняті на низькооплачуваних роботах: медсестер, вчительок, соціальних працівниць, продавчинь і офіціанток¹⁶³. Багатьом жінкам цього доходу не вистачає для самостійного життя, а можливостей зайнятості та професійного розвитку замало.

Як зазначає Комітет CEDAW, ситуація конфлікту створює особливі виклики для працевлаштування й інтеграції жінок у сільській місцевості, «вдів, жінок з інвалідністю, жінок літнього віку, неодружених жінок без підтримки родини та жінок, які утримують родини, [які] особливо вразливі до економічних труднощів внаслідок своєї вразливої ситуації і яким часто бракує можливостей працевлаштування та засобів економічного виживання»¹⁶⁴.

158 Amnesty International, інтерв'ю з двома місцевими низовими активістками, населений пункт у Луганській області на лінії зіткнення, травень 2019 року.

159 Amnesty International, інтерв'ю з місцевими активістками в населеному пункті Донецької області та в населеному пункті Луганської області, травень 2019 року.

160 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 36а.

161 Див. всі звіти про «гендерний профіль», доступні за посиланнями: <https://eu-ua.org/genderni-profilii-25-oblastey-ukrayiny>; звіт по Донецькій області доступний за посиланням: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/donecka.pdf>; звіт по Луганській області доступний за посиланням: <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/lugansk.pdf>

162 Amnesty International, інтерв'ю з провідником (посередником) у березні 2019 року та ще одним у травні 2019 року.

163 Amnesty International, обговорення у фокус-групах із жінками у двох населених пунктах Донецької області в межах 10 км лінії зіткнення у квітні 2019 року та травні 2019 року, з жінками у селищі Донецької області (травень 2019 року) та в селі Луганської області (травень 2019 року) в межах 20 км від лінії зіткнення, обговорення у фокус-групі з жінками у Святогірську в березні 2019 року.

164 CEDAW GC 30, пункт 51.

Дослідження Amnesty International, підготовлене для цього звіту, показує, що економічні труднощі та відсутність економічної незалежності є одними з ключових причин, через які жінки залишаються в стосунках, де зазнають насильства¹⁶⁵. Навіть якщо жінка контролює свій заробіток, цього доходу може бути недостатньо, щоб прогодувати себе і дитину (або дітей), якщо вона вирішить піти від кривдника¹⁶⁶. А коли жінка й наважується піти, часто їй доводиться повернутися до чоловіка/партнера після перебування у притулку та/або вдома у рідних протягом місяця чи кількох місяців¹⁶⁷.

Наприклад, одна жінка, яка проживає поблизу лінії зіткнення в Донецькій області, розповіла, що у неї немає власного майна, вона не може працювати через хворобу і повністю матеріально залежить від свого сина-військовослужбовця, який знущається з неї фізично та психологічно. Жінка розповіла, що син не виявляв жодних ознак агресії щодо неї до того, як почав службу в армії. Після одного серйозного випадку на початку 2020 року вона все ж заявила на сина в поліцію, але їй сказали, що її заява «не матиме ніякої перспективи для розслідування». Втративши віру в те, що влада захистить її, але не маючи можливості виїхати через відсутність доходу, жінка залишилася в будинку свого сина¹⁶⁸.

Для запобігання та захисту жінок від гендерно зумовленого насильства, включно з домашнім насильством, держава повинна підвищити рівень економічних прав жінок і вжити заходів, щоб усунути перешкоди для рівної участі жінок на ринку праці. Погоджуючись із рекомендаціями Комітету CEDAW для України, Amnesty International підкреслює важливість створення «сприятливого середовища, у якому жінки могли б стати економічно незалежними» та сприяння «залученню жінок у формальну економіку, зокрема шляхом забезпечення професійно-технічної підготовки»¹⁶⁹. Вкрай важливо також, щоб Україна «ефективно гаранту[вала] принцип рівної оплати за рівноцінну працю»¹⁷⁰ і «нада[вала] жінкам, постраждалим від конфлікту, зокрема жінкам із інвалідністю, вдовам та жінкам, які утримують родини, сталі економічні можливості»¹⁷¹.

2.3. РОДИНИ ВЕТЕРАНІВ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

165 Див. також CEDAW GC 19, пункт 23.

166 Важливо враховувати, що часто жінка та її партнер/чоловік спільно володіють нерухомістю, в якій вони проживають (нерухомість або належить чоловікові/партнеру, або вони живуть з батьками чоловіка/партнера), і в цьому випадку, якщо жінка йде з родини, вона також змушена шукати нове місце проживання та витратити гроші на оренду.

167 Amnesty International, інтерв'ю з представником притулку, Слов'янськ, 29 березня 2019 року; інтерв'ю з ГО «Посмішка дитини», Бахмут, 28 березня 2019 року; обговорення у фокус-групах з жінками у Святогірську, березень і травень 2019 року; інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце» і Наталією Киркач, директоркою БФ «Слов'янське серце», 2 квітня і 14 травня 2019 року.

168 Інформація від партнерської неурядової громадської організації, березень 2020 року.

169 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 37a.

170 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 37b.

171 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 37f.

Конфлікт, що триває на сході України, негативно позначився на психічному здоров'ї чоловіків і жінок, які перебувають або раніше перебували на військовій службі. Серед причин зростання домашнього насильства, зокрема з боку партнера, який брав участь у воєнних діях, виявлених міжнародними урядовими установами та громадськими організаціями, — наслідки посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та неналежно організовані системи реінтеграції військовослужбовців.

Ще у 2015 році УВКПЛ підкреслювало «підвищений ризик домашнього насильства, оскільки військовослужбовці повертаються з зони конфлікту, не отримавши належних соціальних і психологічних послуг»¹⁷². А 2019 року у звіті ООН Жінки «Невидимий батальйон 2.0: повернення ветеранок до мирного життя» зазначалось, що «дуже складно скористатися послугами реінтеграції через труднощі в отриманні статусу учасника бойових дій, надмірну бюрократію, корупцію та відсутність координації між департаментами й установами, які займаються наданням послуг із реінтеграції»¹⁷³. У 2020 році Комітет ООН із економічних, соціальних і культурних прав у своїх заключних зауваженнях до сьомої періодичної доповіді України зазначив, що хоча сервіси реабілітації та психологічної допомоги для ветеранів війни та інших верств населення, постраждалих від конфлікту, й було створено, «у цих людей все ще обмежений доступ до медичної допомоги в галузі психічного здоров'я та психологічної підтримки, зокрема через брак медичного персоналу та установ, де таку допомогу надають»¹⁷⁴.

Внаслідок такої відсутності підтримки виникає особливе занепокоєння щодо ветеранів, які повертаються зі служби, а також чинних військовослужбовців, які страждають від ПТСР, оскільки це погіршує ситуацію з домашнім насильством не тільки в Донецькій і Луганській областях, а й по всій Україні¹⁷⁵.

В 11 з 27 випадків домашнього насильства, які зафіксували представниці Amnesty International, кривдниками виступали колишні чи нинішні військовослужбовці¹⁷⁶. Про вісім із цих 11 випадків було заявлено в поліцію. У двох випадках жінкам вдалося отримати в суді обмежувальний припис. У цих двох випадках триває кримінальне розслідування, хоча й не за звинуваченням у домашньому насильстві¹⁷⁷. Ще два випадки знову не були кваліфіковані як домашнє насильство, а натомість були зареєстровані як «хуліганство»¹⁷⁸ і «тілесні ушкодження»¹⁷⁹, і ніяких обмежувальних або термінових заборонних приписів видано не було. Одну справу закрили «за браком

172 Доповідь УВКПЛ про ситуацію в Україні від 15 лютого 2015 року, с. 16.

173 ООН Жінки та Інститут гендерних програм, «Невидимий батальйон 2.0: Повернення ветеранок до мирного життя», 2019 рік, с. 8, доступна за посиланням: www.womenua.today/UWC-library/unwomen/43-Invisible_Battalion_2.0_ENG.pdf

174 Комітет ООН із економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, 2 квітня 2020 року, UN. Doc. E/C.12/UKR/CO/7, пункт 40.

175 Amnesty International, інтерв'ю з організаціями «Ла Страда» і «Жіночі перспективи» в Києві у січні 2019 року.

176 Amnesty International, обговорення у фокус-групах та інтерв'ю в населених пунктах, близьких до лінії зіткнення, в Донецькій і Луганській областях, а також у Слов'янську, Краматорську та Святогірську, в період з 28 березня по 29 листопада 2019 року. Інформація про ще п'ять випадків надійшла від партнерської організації в лютому 2020 року.

177 Інтерв'ю Amnesty International із людиною, яка пережила насильство, листопад 2019 року; особиста історія, надана партнерською організацією в лютому 2020 року.

178 Доповідь міжнародної організації, лютий 2020 року.

179 Amnesty International, інтерв'ю зі свідком у населеному пункті, близькому до лінії зіткнення в Луганській області, травень 2019 року.

доказів» попри зафіксовані фізичні ушкодження; у цьому випадку співробітник поліції проігнорував повідомлення жінки про зґвалтування з боку її чоловіка¹⁸⁰. У трьох випадках жінки забрали заяви — одна внаслідок тиску з боку кривдника, а двох інших переконали в цьому співробітники поліції¹⁸¹. Забравши заяви, жінки припинили домагатися справедливості та більше не заявляли про випадки насильства.

Про три випадки поліції не повідомили. Одна літня жінка вирішила захистити свого сина¹⁸², а інша — онука¹⁸³. У третьому випадку жінка відмовилася заявляти про подальші ситуації жорстокого поводження з боку свого чоловіка, в той час солдата на військовій службі, тому що військове керівництво чоловіка змусило її відкликати заяву, яку вона подала раніше, і вона не вірила, що цього разу щось зміниться¹⁸⁴. Нижче наводиться розповідь очевидиці цього останнього інциденту, яка описала, як це сталося в лісі поруч із містом, де присутність військових невелика, неподалік від лінії зіткнення. У той час жінка була вагітна другою дитиною. Ось як свідок розповіла про інцидент, який відбувся у грудні 2018 року:

«Це сталося близько шостої вечора. Вікно було відчинене. Діти кажуть — мамо, хтось кричить. Я тоді почула, що хтось кричить “Боляче! Боляче”. Думала, що підлітки побилися, бо голос був такий тонкий. Я й пішла. Йду по доріжці, бачу, вона сидить на землі прямо, вагітна, коротка куртка, без шапки, без нічого. А він нишпорить навколо і кричить на неї: «Та що ти! Іди додому! Нічого не було!». Вона каже “Це мій чоловік мене побив ногами, я вагітна, на четвертому місяці”. Я кажу: “Вставай, замерзнеш”. А було близько нуля десь. А вона каже: «Не хочеться жити, навіть це. Нехай я замерзну і помру».

Він пішов, а вона так і залишилася сидіти. Вона сказала, що ці побиття були з самого початку (стосунків). І що він навіть якось зламав їй ніс. Вона каже, що він обзиває, принижує, а потім з ним спати. Я питаю: «Не хочеш його кинути?» А вона каже: «Я йшла, але повертаюся, тому що фінансово від нього залежу і люблю його».

Потім все-таки приїхала міліція. Хтось все ж викликав міліцію. Міліція її питає. Вона каже: «Я не буду писати, нічого все одно не працює. Все без толку, безкарно». Виявляється, коли він ніс їй поламав, вона заяву на нього написала. А потім її з армії подзвонили і попросили, щоб вона заяву забрала, щоб його не ганьбити. Один із міліціонерів, який приїхав, навіть згадав, що він був на тому виїзді, коли її чоловік їй ніс поламав. Вона каже «Все заминається. Навіщо подавати заяву». І міліція так і поїхала, без заяви»¹⁸⁵.

180 Особиста історія, надана партнерською організацією в лютому 2020 року.

181 Особисті історії, надані партнерською організацією в лютому 2020 року.

182 Amnesty International, інтерв'ю з *HelpAge Ukraine*, Слов'янськ, 29 березня 2019 року.

183 Amnesty International, інтерв'ю з представником хоспісу для літніх людей в Донецькій області, 30 березня 2019 року.

184 Amnesty International, інтерв'ю зі свідком у населеному пункті, близькому до лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

185 Amnesty International, інтерв'ю зі свідком у справі на умовах анонімності, населений пункт неподалік від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

Один із випадків, який зареєструвала і розслідувала поліція, відбувся в першій половині 2019 року в селі неподалік від лінії зіткнення за участі колишнього військовослужбовця, який брав участь у конфлікті. Повернувшись зі служби, чоловік став дуже жорстоким до своєї дружини та дітей. Про цей випадок розповіли двоє свідків. Ось одна з розповідей:

«У неї чоловік був непоганий, але його контузило в зоні АТО, він почав пити і почав її бити. Нарешті вона якось прийшла до мене і розповіла, що він її б'є. Було складно побачити побої, оскільки в неї по всьому тілу був псоріаз через нерви, але вона сказала: «Доторкнися до моєї голови», і голова вся була вкрита шишками... Одного дня вона набігла до мене — він її побив, хотів зарубати, але пішов по самогон. Поки приїхала поліція, він закрився в будинку і кричав. Схопив одну дитину і погрожував зарубати сокирою. Він кричав: «Або ви йдете з двору, або я зарубаю дітей». Він був п'яний і не при тямі»¹⁸⁶.

Дитина пізніше розповіла поліції, що батько кинув її на землю, вона впала, розбила губу, а потім він штурхнув її ногою. Поліція нарешті заарештувала чоловіка та відкрила кримінальне провадження за фактом тілесних ушкоджень, завданих дитині. Вони переконали жінку, що у звинувачень у домашньому насильстві мало шансів на успіх. Однак незабаром справу закрили через передчасну смерть кривдника¹⁸⁷.

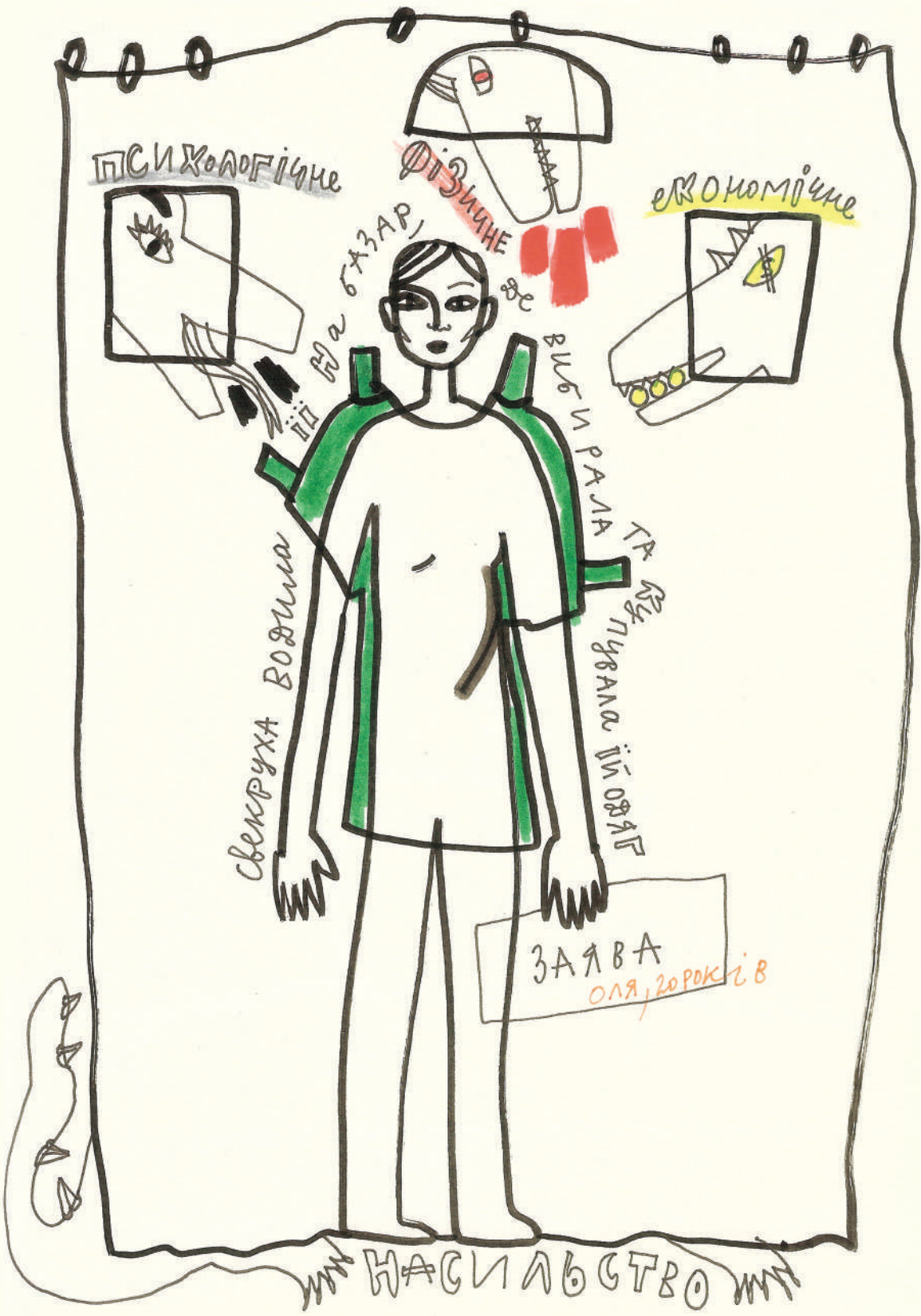
Про ще один випадок Amnesty International повідомила партнерська громадська організація, що працювала з родиною внутрішньо переміщених осіб, які зараз проживають у Донецькій області. Чоловік — колишній учасник бойових дій, і його дружина розповіла, як насильство щодо неї — психологічне, фізичне й економічне — почалося разом із конфліктом та подальшим зловживанням алкоголем із боку чоловіка. Минулого року (у 2019-му) він заборонив дружині працювати, забрав у неї телефон і якось пригрозив, що примусить її до секс-роботи. Жінка не заявила про насильство в поліцію, оскільки не вірила, що кривдника притягнуть до відповідальності, а також боялася за життя і здоров'я, як своє, так і дітей. Зрештою жінка позичила телефон у когось на вулиці, щоб подзвонити комусь із рідних, і їй допомогли зв'язатися з правовою допомогою та мобільною бригадою соціально-психологічної допомоги. Чоловіку було видано обмежувальний припис; проти нього також відкрили кримінальну справу¹⁸⁸.

Про один випадок, який досі розслідується, Amnesty International розповіла потерпіла в листопаді 2019 року. Вона проживає в одному з великих міст Донецької області. Вона розповіла Amnesty International, що на момент розмови вона з маленькою дитиною переховується від свого партнера-військовослужбовця. Вона п'ять разів за-

186 Amnesty International, інтерв'ю зі свідком у справі, населений пункт неподалік від лінії зіткнення, Луганська область, травень 2019 року.

187 Amnesty International, інтерв'ю зі свідком у справі, населений пункт неподалік від лінії зіткнення, Луганська область, травень 2019 року.

188 Amnesty International, інформація, отримана від партнерської громадської організації в березні 2020 року. Всі дані анонімізовано.

являла в поліцію про насильство (починаючи з літа 2019 року), а також повідомляла поліції про неодноразові погрози.

«Він не раз мені погрожував. Він сказав: «Якщо хоч писнеш про це або якщо спробуєш мене покинути, я підкину гранату і вб'ю тебе. А коли я повертатимусь на війну, я заберу твоє тіло і попрошу товаришів допомогти його поховати, і твоє тіло ніхто не знайде»»¹⁸⁹.

Поліції не вдалося обійти статтю 15 КУпАП, за якою наявні адміністративні заходи неможливо застосувати до військовослужбовців. Станом на середину квітня 2020 року жінка повідомила Amnesty International, що проти солдата було порушено кримінальну справу (за статтею 126-1) і що триває розслідування¹⁹⁰. Станом на 31 березня 2020 року було видано обмежувальний припис, який залишався в силі до кінця квітня 2020 року. Однак, за словами жінки, військове керівництво не вжило ніяких заходів щодо кривдника згідно з Дисциплінарним статутом¹⁹¹.

Героїзація військовослужбовців під час конфлікту може бути ще одним чинником, чому про домашнє насильство не заявляють і чому його не розслідують. Ситуація додатково ускладнюється у випадках адміністративної відповідальності внаслідок обмеженої юрисдикції поліції над військовослужбовцями.

Вкрай важливо, щоб Україна переглянула законодавчу базу і внесла поправки та/або скасувала положення, які створюють перешкоди для доступу жінок і дівчат до правосуддя, такі як стаття 15 КУпАП¹⁹². Крім того, для запобігання домашньому насильству та боротьби з ним важливо забезпечити наявність і доступність програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції, а також послуг в галузі охорони здоров'я населення, постраждалого від конфлікту. Такі програми повинні враховувати гендерні аспекти. Ці заходи слід запровадити як на національному, так і на регіональному рівні¹⁹³.

2.4. ФІЗИЧНІ, ЕКОНОМІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ФОРМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

189 Amnesty International, інтерв'ю з потерпілою, місто в Донецькій області, листопад 2019 року.

190 Генеральна прокуратура України не надала жодної іншої інформації про перебіг розслідування у відповідь на запит Amnesty International, надісланий 10 лютого 2020 року.

191 Amnesty International, інтерв'ю з потерпілою, місто в Донецькій області, листопад 2019 року.

192 Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація 33 щодо доступу жінок до правосуддя, UN Doc. CEDAW/C/GC/33, див пункти 21, 22, 23 (надалі CEDAW GC 33).

193 CEDAW GC 30, пункт 69. Див. також Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, E/C.12/UKR/CO/7, пункт 41.

Українські жінки описують домашнє насильство як звичне й поширене явище¹⁹⁴, а різні форми домашнього насильства (сексуальне, фізичне, психологічне й економічне) пов'язані між собою. Фізичне насильство залишається найбільш впізнаваною формою домашнього насильства — як із боку постраждалих жінок, так і з боку влади (а саме поліції). Історії, якими діляться жінки, місцеві жіночі ініціативи та місцеві громадські організації, показують, що майже у всіх випадках фізичне насильство переплітається з економічним і психологічним. Найбільш поширеною формою фізичного насильства є побиття. У випадках, зафіксованих представницями Amnesty International, це насильство спрямоване проти жінок різних поколінь, постраждалих від конфлікту: проти дружин, колишніх дружин, партнерок, дочок і літніх жінок — матерів і бабусь.

За розповідями жінок, які стали відомі Amnesty International, економічне насильство виявляється у формах привласнення коштів (включно з пенсією, коли йдеться про літніх жінок), контролю над коштами, відмови у наданні коштів на придбання їжі, одягу та інших предметів першої необхідності. Психологічне насильство, описане в розповідях жінок, виявляється у словесних образах, приниженні, висміюванні, відмові в базових коштах для виживання сім'ї, обмеженні свободи пересування, погрозах та залякуваннях.

Фізичне насильство — одна з форм, про які найчастіше заявляють у поліцію. Однак навіть попри те що ця форма насильства найбільш «очевидна», жінкам можуть знадобитися місяці, а часом і роки, щоб про неї заявити. Іноді жінки заявляють (чи намагаються заявити) про насильство лише тоді, коли під загрозою опиняється життя їхньої дитини і/або коли насильство досягає критичної точки та його стає неможливо витримувати. Нижче описано випадок, яким із Amnesty International поділилася жінка, яку ми тут назвемо Ольгою¹⁹⁵. Це приклад взаємозв'язку економічного, психологічного та фізичного насильства.

Ользі трохи більше 20 років. Вона познайомилася з чоловіком із забезпеченої сім'ї. Вона була з маленького села, а він — із великого міста. Вона була бідна (її мати постійно сама їх називала «колгоспницями»). У той час, коли вони познайомилися, він вживав наркотики, але потім заявив, що кине протягом двох місяців завдяки

194 Див., наприклад, Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. iii: «Більшість жінок занепокоєні проблемою насильства щодо жінок в Україні, причому 64% кажуть, що це поширене явище. Дві третини (67%) жінок кажуть, що зазнавали психологічного, фізичного чи сексуального насильства з боку партнера чи родича з 15-річного віку».

195 Розповідь не містить даних, за якими можна ідентифікувати жінку, задля її захисту.

стосункам із Ольгою. Через пів року спільного життя вона завагітніла. Вони жили з його батьками в місті. Вона брала участь у родинному бізнесі, яким керував її партнер і його батьки, зокрема займалась управлінням бізнесом та його функціонуванням. Вона не отримувала за це платні. Всі гроші контролювала її свекруха. Ользі видавали 500–700 гривень на тиждень. Свекруха водила її на базар, де вибирала і купувала їй одяг (вона сказала: «У мене свої смаки, а в неї свої, і вона вдягала мене по-своєму»). У цей період, коли вона була вагітна, він почав її бити. Вона перестала їсти і почала худнути, оскільки її постійно залякували чоловік і його мати: вони говорили, як погано вона готує і що вона недостатньо хороша для нього. Це тривало близько двох років. На початку 2019 року під час сварки він травмував її, призвівши до перелому куприка і черепно-мозкової травми (у неї була кровотеча і тріщина черепа). Після того, що сталося вона витерла кров, приховала всі сліди сварки і викликала швидку допомогу. Вона сказала, що впала зі сходів. Того разу вона вирішила не звертатися до поліції. Вона подала заяву в поліцію пізніше, і їй довелося пояснювати, чому в неї не було медичних свідчень побиття тоді, коли це сталося¹⁹⁶.

196 Ця розповідь ґрунтується на інтерв'ю Amnesty International із Ольгою (ім'я змінене) на умовах анонімності, населений пункт не називається, березень 2019 року.

Оскільки внаслідок конфлікту, що триває, у людей з'являється доступ до зброї, у деяких випадках це впливає на тяжкість випадків домашнього насильства. В одному з випадків, про які нам відомо, у місті неподалік від лінії зіткнення чоловік намагався кинути гранату у квартиру, куди переїхали від нього дружина та діти через тривале фізичне насильство з його боку. Граната впала на дах будинку, розташованого під квартирою, викликавши незначні пошкодження. Справу спершу кваліфікували як «хуліганство». Після тиску місцевих жіночих груп справу перекваліфікували на «навмисне пошкодження або знищення майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або таке, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки» (стаття 194-2 ККУ). 6 травня 2020 року злочинець був засуджений до чотирьох років ув'язнення. Поліція не висувала жодних звинувачень у домашньому насильстві. Станом на липень 2020 року він подав апеляцію на це рішення і не почав відбувати покарання, оскільки поліція не отримала рішення суду¹⁹⁷. Медіа також повідомляли про подібні випадки, де у сварках застосовувалися гранати або подібна зброя¹⁹⁸.

Щоб забезпечити ефективне практичне функціонування законів, інституцій та системи для боротьби з домашнім насильством, всі державні суб'єкти та органи зокрема повинні визнати, що домашнє насильство як форма гендерно зумовленого насильства «виявляється на спектрі численних взаємопов'язаних, повторюваних форм»¹⁹⁹. Крім того, в умовах конфлікту, що триває, і підвищеного відчуття небезпеки держава повинна посилити заходи контролю за наявністю та доступністю вогнепальної зброї, оскільки це один із факторів, які підвищують ризик жінок зіткнутися з найбільш небезпечними формами гендерно зумовленого насильства²⁰⁰.

2.5. СЕКСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Сексуальне насильство залишається вкрай табуованою, невидимою і непроголошеною темою в українському суспільстві. Зґвалтування в шлюбі — це форма домашнього насильства, яку толерують по всій країні: її не вважають формою насильства

197 Згідно з відповіддю поліції, отриманою місцевою громадською організацією; листування Amnesty International з координатором ГО, 9 липня 2020 року.

198 Див. інформацію про випадки в Артемівську (нині Бахмут) у 2016 році: «В Артемівську чоловік підірвав гранату в будинку, постраждали жінка й дитина» від 24 січня 2016 року, доступно за посиланням: <https://www.rbc.ua/ukr/news/artemovske-muzhchina-podorval-granatu-dome-1453634600.html>, а також нещодавні випадки у Троїцькому в червні 2019 року: «Від вибуху гранати у Троїцькому загинув чоловік і поранено жінку» від 6 червня 2019 року, доступно за посиланням: https://ukr.lb.ua/society/2019/06/06/428934_vid_vibuhu_granati_troitskomu.html, та в Кураховому, Мар'їнського району: «В Донецькій області ревнивий чоловік підірвав на гранаті себе та свою дружину» від 6 жовтня 2019 року, доступно за посиланням: https://aif.ua/incidents/v_doneckoy_oblasti_revnivy_muzh_podorval_na_granate_sebya_i_zheny

199 CEDAW GC 35, пункт 6.

200 CEDAW GC 35, пункт 31с.

та сприймають як норму, коли таке відбувається. За даними дослідження насильства щодо жінок під керівництвом ОБСЄ, кожна п'ята жінка в Україні виправдовує секс без згоди «у шлюбі або між партнерами, які живуть разом»²⁰¹. В анонімному опитуванні, проведеному онлайн-платформою «ЕдЕра» і виданням «Новое Время» (НВ) у 2019 році, з 2500 респондентів (з яких 87,7% становили жінки) 34,2% повністю чи частково погодилися з тим, що у шлюбі один партнер зобов'язаний задовольняти сексуальні потреби іншого, 26,2% вказали, що їм складно відповісти на це запитання, а 39,4% не погодилися з цим твердженням²⁰². За даними дослідження, проведеного у 2019 році Фондом ООН у галузі народонаселення про суспільне ставлення до гендерно зумовленого та домашнього насильства в Україні, лише 52% респондентів (50% чоловіків і 54% жінок) погоджуються, що жінка може зазнати сексуального насильства з боку свого партнера (чоловіка чи хлопця)²⁰³.

Співробітниця центру «Жіночі перспективи», громадської організації, що працює у Львові і зокрема надає юридичне консультування та підтримку жінкам, підтверджують, що в Україні сексуальне насильство з боку партнера часто не вважають насильством. Їм відомо про дуже мало випадків, коли жінки заявляли про домашнє насильство сексуального характеру²⁰⁴. В одному випадку, про який Amnesty International стало відомо від місцевої партнерської організації, жінку зґвалтував її чоловік-військовослужбовець після того, як вона намагалася (і їй не вдалося) подати заяву про домашнє насильство з його боку. Це трапилось у 2019 році в населеному пункті в межах 10 кілометрів від лінії зіткнення в Донецькій області. Жінка повідомила організації, що після того, як вона прийшла з поліцейського відділку, де заявила про домашнє насильство з боку чоловіка, він побив і зґвалтував її. Скоївши сексуальне насильство, чоловік сказав, що вона не зможе нічого довести і нічого вдіяти, бо вона «його законна дружина». Після цього випадку, коли жінка прийшла надати докази щодо своєї першої заяви, вона поінформувала поліцію про зґвалтування. Слідчий запропонував їй про це не заявляти, оскільки, як він їй пояснив, «чоловік пообіцяв піти й більше ніколи не повертатися». Справу про фізичне насильство незабаром закрили через «брак доказів»²⁰⁵.

Гуманітарна працівниця, яка на момент інтерв'ю працювала в селах уздовж лінії зіткнення та займалася програмами співпраці з громадою, сказала, що ні чоловіки, ні

201 Опитування під керівництвом ОБСЄ — звіт щодо України, с. 18.

202 ««Коли вб'ють — тоді й приходьте». Про що свідчить опитування НВ на тему домашнього насильства», стаття від 25 вересня 2019 року, доступна за посиланням: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/statistika-os-domashnye-nasilstvo-novini-ukrajini-50044260.html>

203 Загалом опитали 1000 респонденток з усієї України (окрім Криму та територій, непідконтрольних уряду). Див. Info Sapiens, «Ставлення громадян до гендерно зумовленого і домашнього насильства», 2019 рік, доступно за посиланням: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/%D0%9E%D0%BC%D0%BD%D1%96%D0%B1%D1%83%D1%81%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf>

204 Amnesty International, інтерв'ю з представницями центру «Жіночі перспективи», Київ, січень 2019 року. Їхні цілі — реалізація гендерної політики в Україні, боротьба з насильством проти жінок та домашнім насильством, підвищення конкурентоспроможності жінок на ринку праці та сприяння участі жінок у процесі прийняття рішень.

205 Розповідь жінки, яка пережила домашнє насильство, записана та передана Amnesty International місцевою організацією-партнером у лютому 2020 року.

жінки, з якими вона працювала, не вважали примус до сексу в шлюбі проблематичним²⁰⁶.

В Україні визначення зґвалтування було змінено відповідно до міжнародних стандартів.²⁰⁷ Згідно з законодавством, сексуальне насильство і зґвалтування включають зґвалтування у шлюбі. Злочин ґрунтується на відсутності добровільно висловленої згоди, а державні органи повинні враховувати супутні обставини²⁰⁸. Amnesty International занепокоєна тим, що органи державної влади, зокрема поліція, не забезпечують, щоб у випадках домашнього насильства сексуального характеру верховенство права дотримувалося відповідно до наявної правової бази та щоб правосуддя здійснювалося ефективно, невідкладно і з урахуванням гендерних аспектів²⁰⁹.

Гендерні стереотипи та норми патріархальної культури призводять до нормалізації домашнього сексуального насильства, що глибоко позначається на здатності жінок отримати доступ до правосуддя в таких випадках. Відповідно до статті 5 (а) CEDAW держави-сторони «зобов'язані виявити та ліквідувати соціальні та культурні бар'єри, включно з гендерними стереотипами, які обмежують здатність жінок користуватися своїми правами та відстоювати їх, а також ускладнюють доступ до ефективних засобів правового захисту»²¹⁰. Важливо, щоб держава «[змінила] дискримінаційні стереотипи та патріархальне ставлення до ролей та обов'язків жінок і чоловіків у родині та в суспільстві», зокрема шляхом запровадження та реалізації «комплексної стратегії з проактивними тривалими заходами, спрямованими на жінок і чоловіків на всіх рівнях суспільства»²¹¹.

2.6. НАЙБІЛЬШ МАРГІНАЛІЗОВАНІ ГРУПИ

Хоча діти та їхній досвід домашнього насильства не є головною темою цього звіту, важливо пам'ятати, що домашнє насильство дуже сильно позначається на дітях. У всіх випадках домашнього насильства, зафіксованих Amnesty International, у жінок були діти, які ставали або свідками насильства, або його безпосередніми жертвами.

Домашнє насильство позначається на дітях незалежно від статі. До того ж, за даними «*Ла Страда Україна*» серед дзвінків про домашнє насильство щодо дітей, які до

206 Amnesty International, інтерв'ю з гуманітарною працівницею, Київ, січень 2019 року.

207 «Забезпечити, щоб сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування, вважалося злочином проти права особистої безпеки та фізичної, сексуальної та психологічної недоторканності особи, та щоб визначення сексуальних злочинів, зокрема зґвалтування у шлюбі, з боку знайомих чи на побаченні, ґрунтувалося на відсутності вільно висловленої згоди та враховувало обставини примусу»: CEDAW GC 35, пункт 29 (е).

208 У ККУ зґвалтування визначено як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» (пункт 1 статті 152 ККУ). Крім того, згода вважається «добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин» (примітка до статті 152 ККУ).

209 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 11 а, b.

210 CEDAW GC 33, пункти 7 і 8.

211 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 27 (а) і (b).

них надійшли у 2018 році, в 60% жертвами насильства були хлопчики (856 випадків з 1418)²¹². Опитування «ЕдЕра» та НВ показало, що понад третина респондентів (38,56%) зазнали домашнього насильства з боку батьків чи інших родичів у дитинстві.

Саме турбота про добробут дитини часто мотивує жінку просити про допомогу і/або заявляти про насильство. Катерина Ханева, координаторка з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», пояснила, що більшість жінок телефонують на їхню гарячу лінію через те, що від насильства потерпають діти, які стають його свідками та/або самі переймають патерни насильницької поведінки²¹³.

Жінки, як і дівчатка, не є однорідною групою. Їхній досвід гендерно зумовленого і домашнього насильства формується і підсилюється через поєднання різних форм дискримінації. До чинників інтерсекційної дискримінації можуть належати етнічне походження, належність до меншин, соціоекономічний статус, мова спілкування, релігійні переконання, сімейний стан, наявність чи відсутність дітей, інвалідність, наявність чи відсутність нерухомості, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність. Такі чинники, як збройний конфлікт, внутрішнє переміщення, вдовство, перекладання на жінку ролі годувальника сім'ї, ВІЛ-позитивний статус або наявність СНІД, криміналізація секс-роботи, географічна віддаленість тощо ускладнюють для жінок доступ до правосуддя²¹⁴. Поєднання різних видів маргіналізації жінок призводить до вищого ризику гендерно зумовленого насильства. Нижче наведено деякі з цих поєднань, визначених в ході дослідження Amnesty International, пов'язаного з жінками, постраждалими від конфлікту.

У заключних зауваженнях до восьмої періодичної доповіді України Комітет CEDAW висловив занепокоєність недостатнім доступом до медичної допомоги та захисту від насильства та знущань. З цією проблемою стикаються багато **жінок старшого віку** в Україні²¹⁵. HelpAge Ukraine²¹⁶, громадська організація, що працює з людьми старшого віку та людьми з інвалідністю, захищаючи їхні права безпосередньо в Донецькій і Луганській областях, наголосила, що через коротку тривалість життя серед чоловіків літні жінки²¹⁷ становлять близько 75% їхньої цільової аудиторії²¹⁸. У їхній базовій доповіді стверджується, що «через низку факторів, зокрема вік, стать, інвалідність, місце походження, сімейний або соціальний статус [...], 20,5% літніх людей (75,9% з яких — жінки) зазнали принаймні одного виду насильства та знущань»²¹⁹. У більшо-

212 Статистику надала Марина Легенька, «Ла Страда Україна», вересень 2019 року.

213 Amnesty International, інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Київ, 10 листопада 2019 року.

214 CEDAW GC 33, пункт 9.

215 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 43.

216 HelpAge Ukraine, базовий звіт «Невідкладна підтримка для захисту літніх жінок і чоловіків, постраждалих від конфлікту, на підконтрольних уряду територіях Донецької та Луганської областей», липень 2018 року, с. 15, доступно за посиланням: www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/helpage_baseline_report_usaid_echo_july_2018.pdf (надалі Базовий звіт HelpAge Ukraine). Дізнайтеся більше про роботу HelpAge Ukraine: <https://www.helpage.org/tags/ukraine/>.

217 Під поняттям «жінки старшого віку» маються на увазі жінки віком від 60 років.

218 Amnesty International, інтерв'ю з Вікторією Панченко, HelpAge Ukraine, Слов'янськ, березень 2019 року.

219 Див. Базовий звіт HelpAge Ukraine, с. 15.

сті випадків (96,9%) йшлося про емоційне/психологічне насильство²²⁰.

Інші суб'єкти в цій галузі, зокрема неурядовий хоспіс для літніх людей у місті Часів Яр Донецької області, ГО «Проліска» та київський правозахисний центр для жінок «*Ла Страда Україна*», зазначили, що літні люди неохоче заявляли про фізичне насильство (і тим паче про сексуальне насильство, якщо таке відбувалося) через відданість своїм родинам. У ході дослідження представницям Amnesty International стало відомо про три випадки фізичного насильства щодо літніх жінок — у двох воно здійснювалося синами, а в третьому — онуком, і всі троє кривдників на той час проходили військову службу²²¹. У двох випадках жінки відмовилися заявляти про це в поліцію, а третя жінка забрала заяву, бо її переконав співробітник поліції — але також через те, що вона боялася свого сина та залежала від нього фінансово.

Комітет CEDAW також підкреслює нестачу державної політики та відповідних заходів захисту **жінок і дівчат із інвалідністю** в Україні, зокрема «відсутність механізмів захисту жінок і дівчат із інвалідністю від множинних форм дискримінації та від насильства й знущань»²²². Вікторія Панченко з *HelpAge Ukraine* також повідомила представникам та представницям Amnesty International, що «люди з інвалідністю зазвичай обмежені в пересуванні своїми будинками, тому члени сім'ї, які є опікунами, мають над ними владу і часто можуть знущатися над ними, нехтувати ними та порушувати їхні права, не переймаючись, що їх викриють»²²³.

Внутрішньо переміщені жінки наражаються на ризик сексуального насильства та сексуальної експлуатації, оскільки вони «стикаються з загостренням і без того складних умов життя та з труднощами, пов'язаними з реєстрацією як ВПО та свободою пересування, а також мають обмежені можливості працевлаштування»²²⁴. Альона Кривуляк, директорка департаменту Національних гарячих ліній ГО «*Ла Страда Україна*», повідомила, що протягом останніх років спостерігається різке зростання дзвінків на гарячу лінію щодо домашнього насильства від внутрішньо переміщених жінок²²⁵. Численні громадські організації на сході України, зокрема «*Посмішка дитини*», «*Наша допомога*» та БФ «*Слов'янське серце*», наголосили у спілкуванні з представницями Amnesty International, що внутрішнє переміщення збільшує рівень вразливості жінок і дітей до домашнього насильства. Їхні кола підтримки часто руйнуються або й узагалі зникають, у них непевні обставини проживання, а емоційна й фінансова залежність від партнерів-кривдників може бути вищою в ситуації емоційних та еко-

220 Див. Базовий звіт HelpAge Ukraine.

221 Amnesty International, інтерв'ю з HelpAge Ukraine (Слов'янськ, 29 березня 2019 року) та благодійним неурядовим хоспісом для літніх людей (Донецька область, 30 березня 2019 року); звіт місцевої партнерської організації, лютий 2020 року.

222 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 43.

223 Amnesty International, інтерв'ю з Вікторією Панченко, HelpAge, Слов'янськ, березень 2019 року.

224 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 16.

225 Amnesty International, інтерв'ю з Альоною Кривуляк, директоркою департаменту Національних гарячих ліній ГО «*Ла Страда Україна*», Київ, січень 2019 року.

номічних наслідків переміщення²²⁶

Катерина Ханева, координаторка з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», зауважила виклики, з якими можуть стикатися **ромські жінки та дівчата**, намагаючись отримати доступ до послуг для людей, постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насильства. У них часто бракує необхідних документів, щоб їх могли прийняти до притулку. Крім того, вони стикаються з поширеним у суспільстві упередженим ставленням до ромських громад, що звужує їхні можливості отримання допомоги з урахуванням гендерних і культурних особливостей²²⁷. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у своїх заключних зауваженнях до сьомої періодичної доповіді України підкреслює особливо вразливу ситуацію ромських жінок та ромів із інвалідністю, зауважуючи, що значна кількість ромів в Україні не мають документів, які посвідчують особу, а також необхідних правових знань та фінансових засобів, що ще більше ускладнює доступ до правосуддя²²⁸.

Співробітниця ГО «Наша допомога», яка працює у Слов'янську і захищає права людей, які вживають наркотики, повідомили про труднощі в ситуаціях, коли домашнє насильство здійснюється щодо **жінок, які вживають наркотики**:

«Жінки, з якими ми працюємо, зазвичай заявляють про фізичне насильство, але ніхто з них не говорить про сексуальне насильство, про економічне насильство мало хто знає, не кажучи вже про психологічне. Жінки, які вживають наркотики, часто не розуміють, що те, що відбувається — насильство, через стигму суспільства та самостигматизацію. В суспільстві в цілому висока терпимість до насильства, і таких жінок відкидають і в суспільстві, і в їхніх власних родинах»²²⁹.

У звіті БО «Світанок»²³⁰ подається чимало корисної інформації про динаміку домашнього та гендерно зумовленого насильства щодо жінок, які вживають наркотики, в Донецькій і Луганській областях. Окрім труднощів через поширені гендерні норми, такі жінки стикаються з вищою стигматизацією в суспільстві, а також із наслідками каральної наркополітики та криміналізації передачі ВІЛ. За даними звіту БО «Світанок» третина респонденток дослідження, які вживають наркотики (35,33%), пережили фізичне насильство, а 14% — сексуальне насильство з боку партнерів. Понад половина жінок (52,67%) **живуть із ВІЛ** та страждають через пов'язану з ним стигматизацію.

Згідно зі статтею 130 ККУ «зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої не-

226 Amnesty International, інтерв'ю з ГО «Посмішка дитини», Бахмут, 28 березня 2019 року; інтерв'ю з ГО «Наша допомога», Слов'янськ, 29 березня 2019 року; інтерв'ю з БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, 30 березня 2019 року; обговорення у фокус-групі з місцевими та внутрішньо переміщеними жінками у Святогірську, 30 березня 2019 року

227 Amnesty International, інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, травень 2019 року.

228 Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, UN Doc. E/C.12/UKR/CO/7, пункт 14 (надалі Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України).

229 Amnesty International, інтерв'ю з ГО «Наша допомога», Слов'янськ, березень 2019 року.

230 БО «Світанок», звіт про дослідження щодо доступу жінок, які вживають наркотики, до послуг сексуального та репродуктивного здоров'я, ВІЛ та зниження шкоди» 2019 року, доступний за посиланням: http://www.ewna.org/wp-content/uploads/2019/05/Svitanok_WUD-Survey-Report_rus.pdf

виліковної інфекційної хвороби», зокрема «свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ», є кримінальним злочином, який карається позбавленням волі на термін до 10 років²³¹. У статті 309 ККУ криміналізується «незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту»²³². Фактично за статтею криміналізується зберігання та виготовлення наркотиків для особистого використання: воно карається обмеженням волі на строк до п'яти років. Такі каральні закони — одна зі структурних причин вразливості, стигматизації та дискримінації людей, особливо жінок, які вживають наркотики та живуть із ВІЛ. Вони перешкоджають жінкам в отриманні доступу до необхідного лікування через страх кримінальної відповідальності²³³ та знеохочують жінок звертатися по допомогу до поліції у разі насильства, зокрема гендерно зумовленого та домашнього насильства, оскільки жінки бояться, що стане відомо про їхній ВІЛ-статус та/або вживання наркотиків, що призведе до кримінальної відповідальності.

Жінкам, які належать до груп, що найбільше зазнають множинної дискримінації, найскладніше отримати доступ до правосуддя: коли вони подають заяви, «влада часто не вживає заходів, щоб належним чином розслідувати справу, переслідувати та покарати кривдників і/або надати доступ до засобів правового захисту»²³⁴. Комітет CEDAW підкреслює, що «інтерсекційність (множинність) — базова концепція для розуміння масштабу загальних зобов'язань держав-підписантів, про які йдеться у статті 2». Відповідно до зобов'язань за Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держави-сторони «повинні юридично визнавати такі множинні форми дискримінації та їхній сукупний негативний вплив на таких жінок і забороняти такі форми». Вони також зобов'язані «приймати та впроваджувати політику й програми, спрямовані на ліквідацію таких випадків, зокрема тимчасові особливі заходи, якщо це потрібно»²³⁵.

231 Стаття 130 ККУ.

232 Стаття 390 ККУ.

233 Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, пункт 42.

234 Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, пункт 10.

235 CEDAW GC 28, пункт 18, див. також пункт 26.

3. ІНСТИТУЦІЙНЕ РЕАГУВАННЯ НА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ЖІНОК ТА ЙОГО

передній досвід, у якому система, покликана їх захищати, не виконувала це завдання. Коли жінки дзвонили до поліції, у трьох випадках співробітники не реєстрували заяву, у восьми випадках жінкам довелося дзвонити кілька разів, щоб їхню заяву зареєстрували, а в трьох випадках працівники поліції переконали жінок забрати заяву

після того, як її вже зареєстрували.

У цьому розділі звіту проведено огляд інституційного реагування на домашнє насильство, визначено його обмеження та проаналізовано невиконання державою своїх зобов'язань належної сумлінності²³⁶ щодо дій та бездіяльності державних²³⁷ і недержавних суб'єктів у сфері запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству, переслідуванню такого насильства, покаранню, відшкодуванню та збору даних про таке насильство.

3.1. ПОЛІЦІЯ

За даними Фонду ООН у галузі народонаселення з листопада 2015 року по лютий 2019 року мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, що працюють під егідою Фонду та ЮНІСЕФ, виїхали на 22290 викликів щодо гендерно зумовленого насильства у східних областях: 10346 випадків у Луганській області та 11954 випадки в Донецькій області. У більшості випадків — 68% у Луганській області та 54% в Донецькій області — постраждалі не заявляли про насильство ані в поліцію, ані в інші служби.²³⁸ Останні дані від Фонду ООН у галузі народонаселення, наявні в Amnesty International, за звітний період з квітня по червень 2019 року показують, що ці цифри справедливі для всієї України: 63% потерпілих, з якими спілкувалися мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, більше нікуди про домашнє насильство не заявляли. Ті ж, хто приймає рішення заявити про насильство, найчастіше звертаються до поліції.²³⁹

Для боротьби з домашнім насильством було створено спеціальні підрозділи поліції. У 2018 році спеціально для боротьби з домашнім насильством було створено мережу груп реагування ПОЛІНА, яка пройшла окреме навчання.²⁴⁰ За словами помічника Голови Нацполіції, у вересні 2019 року в рамках мережі ПОЛІНА по всій Україні почало працювати 45 додаткових груп, які пройшли навчання та підготовку від Фонду ООН у галузі народонаселення (такі групи були наявні в кожному обласному цен-

236 «Відповідно до зобов'язання належної сумлінності держави-учасниці Конвенції повинні приймати та реалізувати різні заходи для боротьби з гендерно зумовленим насильством щодо жінок із боку недержавних суб'єктів, зокрема приймати закони та створювати відповідні інститути та системи для боротьби з таким насильством, а також забезпечувати, щоб вони ефективно функціонували на практиці за підтримки державних суб'єктів і органів, які належним чином контролюють виконання законів». CEDAW GC 35, пункт 24(b).

237 Відповідно до Стамбульської конвенції та міжнародного права загалом «держава-учасниця відповідає за дії чи бездіяння своїх органів та суб'єктів, які становлять гендерно зумовлене насильство щодо жінок, включно з діями чи бездіянням посадовців виконавчої, законодавчої та судової гілок влади», CEDAW GC 35, пункт 22.

238 Паперова версія статистики була передана Amnesty International представницею Фонду ООН у галузі народонаселення під час інтерв'ю 2 квітня 2019 року в Краматорську Донецької області.

239 Роздруковка зі статистикою від Фонду ООН у галузі народонаселення, отримана від представника Фонду у травні 2019 року

240 Слово ПОЛІНА — скорочення фрази «ПОЛіція проти НАсильства».

трі)²⁴¹.

Станом на квітень 2020 року поліція також могла використовувати терміновий заборонний припис як інструмент запобігання домашньому насильству або втручання в нього. Ним міг скористатися будь-який співробітник чи співробітниця поліції, незалежно від того, чи працювали вони в групі реагування ПОЛІНА. Юридична класифікація дала змогу співробітникам і співробітницям поліції кваліфікувати справи як «домашнє насильство», реєструвати відповідні заяви та їх розслідувати.

Однак щоб закони та протоколи могли змінювати реальну ситуацію, їх потрібно ефективно реалізувати — а саме в цьому аспекті роботи поліції можна відзначити деякі недоліки.

241 Amnesty International, розмова з помічником Голови Національної поліції України, Святогірськ, вересень 2019 року, а також електронне листування 2 жовтня 2019 року Див. також Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Боротьба з домашнім насильством: що можна зробити?».

3.1.1. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В ПОЛІЦІЇ

Серед співробітників поліції залишається високим рівень підтримки гендерних стереотипів. Також їм бракує гендерно чутливого розуміння динаміки домашнього насильства. Як влучно прокоментував заступник Голови Національної поліції України, «співробітники поліції походять із того самого суспільства, в якому ми живемо, тож у них ті самі [гендерні] стереотипи»²⁴².

За інформацією звіту аналітичного центру DCAF і «Ла Страда» про кримінальне правосуддя та насильство щодо жінок в Україні, 39% опитаних співробітників поліції вважали домашнє насильство приватною справою, 58% погодилися з твердженням, що «жертви зґвалтування іноді самі винні в тому, що з ними сталося», 59% вважали більшість випадків домашнього насильства неправдивими, а абсолютна більшість у 81% погодилися, що «у випадках домашнього насильства в пріоритеті завжди має бути примирення партнерів»²⁴³.

За словами співробітника патрульної поліції міста Києва, стереотипне сприйняття випадків домашнього насильства як «сімейних суперечок» призводить до того, що до них не ставляться серйозно, співробітники поліції прагнуть насамперед діяти зручно для чоловіка-кривдника чи захистити його, а також неохоче їдуть на такі виклики, оскільки на місці доведеться провести якийсь час, а також потрібно заповнювати документи, щоб зареєструвати заяву та видати терміновий заборонний припис. Крім того, на співробітника поліції може тиснути керівництво, щоб він переходив до «більш серйозних» інцидентів і займався насамперед ними²⁴⁴.

Ще один важливий гендерний вимір роботи поліції з випадками домашнього насильства полягає в тому, що в правоохоронних органах працює недостатньо жінок, особливо у патрульній поліції. Жінки-поліціантки рідко залучені до патрульної служби, яка найбільше займається виїздами на виклики.²⁴⁵ Наприклад, у Донецькій області лише 27% співробітників поліції — жінки. Більшість із них — або слідчі, або виконують адміністративну роботу.²⁴⁶ Помічник Голови Національної поліції України повідомив представницям Amnesty International, що це серйозна проблема, оскільки при зустрічі зі співробітниками поліції, особливо чоловіками, постраждала жінка «може поводитися стримано та відчувати недовіру, може неохоче надавати повну інформацію, що значно зменшує можливості ефективного реагування»²⁴⁷.

242 Amnesty International, розмова з помічником Голови Національної поліції України, Святогірськ, вересень 2019 року.

243 У дослідженні взяли участь 388 співробітників поліції. Див. звіт аналітичного центру DCAF (Женевського центру з демократичного контролю над збройними силами) та «Ла Страда» про практику кримінального правосуддя та насильство щодо жінок 2017 року, с.с 44–46, доступно за посиланням: <https://www.dcaf.ch/criminal-justice-practice-and-violence-against-women> (надалі Звіт DCAF та «Ла Страда» 2017 року).

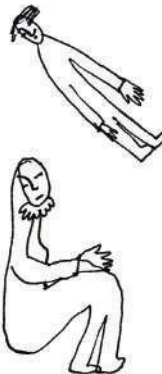
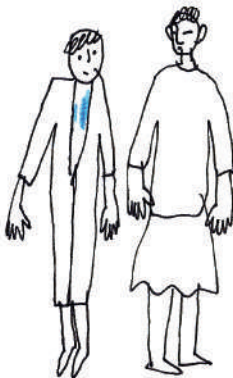
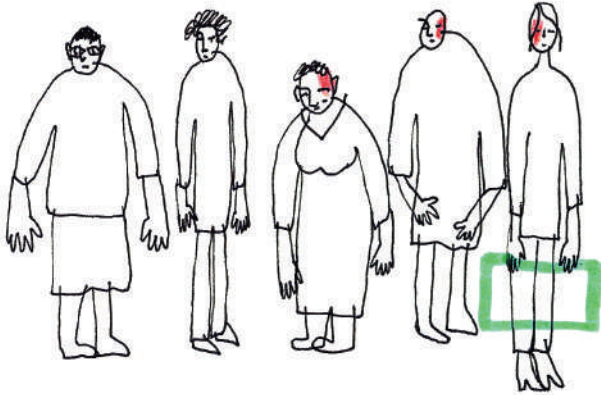
244 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником поліції, Київ, 6 вересня 2019 року.

245 Amnesty International, розмова з помічником Голови Національної поліції України, Святогірськ, вересень 2019 року.

246 Amnesty International, зустріч з Начальником Головного управління Національної поліції в Донецькій області та його командою, Маріуполь, 13 вересня 2019 року.

247 Amnesty International, розмова з помічником Голови Національної поліції України, Святогірськ, вересень 2019 року.

із 30 ІТІ АМНЕСТІ
ІНТЕРНАТІ
НАЛ

Із 27 жінок
поліцією
викликали 17

і лише Трьом вдалося зареєструвати
заяви з першого дзвінка.

Гендерні стереотипи й упередження прокурорів, працівників правоохоронних органів та інших суб'єктів може негативно позначатися на об'єктивності та доброчесності системи правосуддя, а це відповідно не дає жінкам змоги повністю користуватися своїми правами людини. Стереотипи можуть впливати на розслідування та судові процеси, викликати помилки правосуддя, заохочувати недовіру до слів постраждалих і таким чином призводити до повторної віктимізації постраждалих і навіть «підтверджувати виправдання людини, яка вважається кривдником»²⁴⁸. Amnesty International занепокоєна тим, що українська держава не виконує своє зобов'язання гарантувати жінкам ефективний доступ до правосуддя, забезпечити неупередженість, доброчесність та надійність судової системи²⁴⁹ та «ліквідувати соціальні та культурні бар'єри, включно з гендерними стереотипами, які обмежують здатність жінок користуватися своїми правами та відстоювати їх, а також ускладнюють доступ до ефективних засобів правового захисту»²⁵⁰.

3.1.2. ВІДМОВА У РЕЄСТРАЦІ ЗАЯВИ АБО НЕБАЖАННЯ ЇЇ РЕЄСТРУВАТИ З БОКУ ПОЛІЦІЇ

В інтерв'ю Amnesty International з юристами, постраждалими жінками та місцевими громадськими організаціями у східній Україні виявилась така закономірність: схильність співробітників поліції не приймати заяву або приймати її неохоче. Як зазначено вище, у більш ніж третині випадків, які зафіксувала Amnesty International, жінки не заявили про насильство в поліцію. До таких випадків належали сексуальне та фізичне насильство в сім'ї, знуцання з боку чоловіка колишнього або чинного військового, або високопосадовця, а також насильство щодо старших членів родини. З 27 жінок поліцію викликали 17, і лише трьом вдалося зареєструвати заяву з першого дзвінка. Вісьмом жінкам довелося наполягати, іноді місяцями, щоб їхні заяви прийняли. У шести випадках жінки намагалися повідомити про випадки насильства, а після того, як поліція відмовилася вживати заходів для реагування на їхні дзвінки — відмовилася зареєструвати заяву (три випадки) чи переконала їх забрати зареєстровану заяву (три випадки) — вони припинили подальші спроби домогтися справедливості та/або не заявляли про наступні випадки насильства.

У кількох випадках, які зафіксувала Amnesty International, постраждалі жінки вказали, що співробітники поліції, які прибули на місце події, говорили про ситуації домашнього насильства як про «сімейні сварки», тобто особисту справу, в якій подружжю чи партнерам треба розібратися між собою²⁵¹. В одному випадку зазначили, що спів-

248 CEDAW/ GC 33, пункти 26 і 27.

249 CEDAW GC 33, пункт 1.

250 CEDAW GC 33, пункт 7.

251 Amnesty International, інтерв'ю з постраждалою, внутрішньо переміщеною жінкою в селищі в Донецькій області, травень 2019 року; інтерв'ю з постраждалою, місцевою жінкою, в селищі в Донецькій області, червень 2019.

робітник поліції відкрито сказав: «*Ти все одно забереш заяву*»²⁵², а в іншому — «*Ви помиритеся, а нам всі документи переписувати*»²⁵³.

Також колишні та нинішні працівники поліції²⁵⁴ та місцеві активістки за права жінок²⁵⁵ повідомили Amnesty International, що коли співробітники поліції виїжджають на виклик, їм часто складно виокремити економічне та психологічне насильство як форми насильства з боку партнера, тож вони неохоче вживають заходів у випадку такого насильства. Їм не до кінця зрозумілі критерії, і вони бояться отримати догану від керівництва.

Як свідчать наведені нижче приклади і як повідомили Amnesty International жінки з невеликих населених пунктів, де люди добре одне одного знають, коли кривдник знайомий зі співробітником поліції, це може спонукати останнього утримуватися від реагування на такі ситуації²⁵⁶. Таке небажання діяти може бути наслідком попереднього спілкування співробітника поліції з кривдником, якщо кривдник — співробітник, сусід, друг, керівник працівника поліції або ж зробив йому послугу.

У 2018–2019 роках Оксана Мамченко з Краматорська (Донецька область), розлучена і з 12 дітьми, кілька разів намагалася подати місцевому співробітнику поліції заяву про фізичне та словесне насильство з боку свого колишнього чоловіка.

«Мій чоловік свого часу ще дільничного перетягнув на свій бік. Він зробив йому безкоштовно воду, каналізацію, і дільничний просто його покривав. Посміхався, говорив: «Та йдіть, ви помиритеся». Я кажу: «Ви що, не розумієте, що він тріпає дітей, ви не розумієте?». А він мені — «Та він у вас нормальний, я ж із ним спілкуюся». Я йому диктофонні записи вмикала, я йому відео вмикала, він тільки посміхався, сміявся. Іноді просто не хотів: «Та не треба», — каже. Це коли він мене побачив (побити), так він перестав сміятися»²⁵⁷.

Справою Оксани зайнялися лише тоді, коли вона повідомила про бездіяльність місцевої поліції керівництву в Києві. Після цього їй заяву нарешті зареєстрували, і в результаті їй вдалося отримати обмежувальний припис щодо кривдника. З січня 2019 року по січень 2020 року вона отримала три обмежувальні приписи й один терміновий заборонний припис щодо колишнього чоловіка, а також подала в поліцію

252 Amnesty International, інтерв'ю з переселенкою з трьома дітьми, які зазнали фізичного насильства з боку її тодішнього чоловіка, селище в Донецькій області, травень 2019 року. Поліція так і не прийняла заяву.

253 Справа жінки з інвалідністю; вона з двома дітьми зазнала психологічного та фізичного насильства з боку чоловіка в населеному пункті неподалік від лінії зіткнення. Поліція прийняла заяву після тиску з боку подруг жінки. Інтерв'ю зі свідками у справах відбувалися в селищі неподалік від лінії зіткнення в Луганській області, травень 2019 року.

254 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником патрульної поліції, Київ, 6 вересня 2019 року

255 Amnesty International, інтерв'ю з юристом, який займається питаннями домашнього насильства на сході України, вересень 2019 року; інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, березень 2019 року.

256 Amnesty International, інтерв'ю з низовими активістками за права жінок у селищі неподалік від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року; інтерв'ю з колишнім співробітником поліції в і іншому селищі в межах 10 км від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

257 Amnesty International, інтерв'ю з Оксаною, Краматорськ, червень 2019 року.

численні заяви. Злочини були кваліфіковані як «тілесні ушкодження» (ст. 125-1 ККУ), «невиконання обмежувальних заходів» (ст. 390-1, ККУ), а також домашнє насильство як кримінальний злочин (ст. 126-1 ККУ)²⁵⁸.

Колишній працівник поліції з селища, розташованого неподалік від лінії зіткнення, надав приклад того, як чоловік врятувався від кримінального переслідування, скориставшись своєю високою посадою в поліції:

«Був випадок, коли співробітник поліції прибув, а кривдник, який теж був із поліції й мав вище звання, навіть не відчинив двері, просто крикнувши цьому співробітнику: «Я тебе знаю, йди собі, тут все нормально!». І цьому працівникові поліції довелося піти. Але оскільки дзвінок був зафіксований у журналі викликів, він заявив, що це був неправдивий виклик, і зрештою жінці довелося заплатити штраф. Як ви думаєте, вона ще колись подзвонить?»²⁵⁹

Щоб забезпечити дотримання верховенства права й ефективного правосуддя, критично важливо, щоб держава не лише вживала ефективних та належних заходів для боротьби з гендерно зумовленим і домашнім насильством, а й забезпечувала їх виконання на практиці. У цьому контексті поліція в Україні не забезпечує можливості для жінок подавати заяви про порушення своїх прав і, таким чином, мати доступ до ефективних засобів захисту порушених прав²⁶⁰. Це упущення призводить до того, що держава не здатна захистити жінок від гендерно зумовленого та домашнього насильства, запобігти його виникненню та «вжити ефективних заходів, щоб захистити жінок від повторної віктимізації при спілкуванні з правоохоронними органами та судовою владою»²⁶¹.

Amnesty International підкреслює, що згідно зі статтею 2 (d) Конвенції CEDAW «держави-сторони та їхні суб'єкти повинні утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій щодо жінок²⁶² та гарантувати, що державні органи та установи діятимуть відповідно до цього зобов'язання»²⁶³. Держава зобов'язана «ліквідувати інституційну практику та індивідуальну поведінку державних службовців, які становлять гендерно зумовлене насильство щодо жінок або прояв терпимого ставлення до такого насильства, а також які використовуються як причина відмови від реагування або неефективного реагування на такі випадки»²⁶⁴. Серед іншого, цей обов'язок озна-

258 Однак коли справа дійшла до суду навесні 2020 року, система правосуддя її підвела: кривдник отримав покарання у формі звичайного штрафу за тілесні ушкодження та умовний термін в один рік за «невиконання обмежувального припису» (див. більше інформації в розділі про суди).

259 Інтерв'ю зі співробітником поліції у відставці, населений пункт в межах 10 км від лінії зіткнення, Донецька область, травень 2019 року.

260 CEDAW GC 28, пункт 36.

261 CEDAW GC 33, пункт 51 (c).

262 За конвенцією CEDAW, гендерно зумовлена дискримінація — «будь-яка відмінність, виняток чи обмеження, наслідком чи метою якого є зменшити чи нівелювати визнання, використання та здійснення прав людини та основоположних свобод для жінок» — навіть коли це не вважалося дискримінацією свідомо: CEDAW GC 28, пункт 5.

263 CEDAW GC 35, пункт 22.

264 CEDAW GC 35, пункт 26 (b).

чає «адекватне розслідування та санкції за неефективність, співучасть та недбалість із боку державних органів, відповідальних за реєстрацію чи розслідування такого насильства чи запобігання йому, або ж за надання послуг жертвам/постраждалим»²⁶⁵.

3.1.3. ВІДМОВА КВАЛІФІКУВАТИ ТАКІ ВИПАДКИ ЯК «ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО»

Лише чотири з 27 випадків домашнього насильства, які зафіксувала Amnesty International під час дослідницьких поїздок, були кваліфіковані саме як домашнє насильство та розслідувані як адміністративне правопорушення, і в трьох із них жінки змогли отримати терміновий заборонний припис.

Валерій Міхей, юридичний координатор БФ «Слов'янське серце», зазначає, що співробітники поліції часто кваліфікують випадки домашнього насильства за іншою категорією, наприклад «порушення громадського порядку», «невиконання обов'язків щодо виховання дітей» (у випадку домашнього насильства щодо дітей) чи різних видів «тілесних ушкоджень»²⁶⁶.

Така неправильна кваліфікація призводить до інакшого звинувачення та вироку, зокрема з нижчими заходами захисту, оскільки, як пояснювалося раніше, кримінальне звинувачення в домашньому насильстві часто висувається у справах, де було продемонстровано систематичний характер такого насильства, тобто коли підозрюваного раніше принаймні двічі притягували до адміністративної відповідальності за домашнє насильство. Крім того, неправильна кваліфікація може стати причиною, з якої жінка не зможе отримати захисні заходи та послуги, такі як терміновий заборонний припис і безоплатна правова допомога²⁶⁷. Внаслідок неправильної кваліфікації злочинів у документах також може приховуватися масштаб домашнього насильства.²⁶⁸

Крім того, новий Закон «Про соціальні послуги»²⁶⁹ може стати додатковим чинником неправильної кваліфікації ситуацій домашнього насильства, кваліфікуючи їх як «складні життєві обставини». Це офіційний термін, визначений у законі як «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціону-

265 CEDAW GC 35, пункт 26 (b).

266 Amnesty International, інтерв'ю з Валерієм Міхеєм, юридичним координатором БФ «Слов'янське серце», вересень 2019 року.

267 За законом у випадках домашнього та гендерно зумовленого насильства всі жінки, незалежно від соціально-економічного статусу, мають право на первинну та вторинну безоплатну правову допомогу. Якщо справу не кваліфікували як домашнє насильство, людина, яка прагне отримати безоплатну правову допомогу, повинна довести, що її доходу недостатньо для оплачуваної правової допомоги. Див. Закон «Про безоплатну правову допомогу».

268 Amnesty International отримала статистику від Національної поліції, Державної судової адміністрації, Генеральної прокуратури, Слов'янського та Краматорського відділів поліції. А саме: Національна поліція, Луганська область (період з 2014 по 2019 роки; домашнє насильство та сексуальне насильство); Національна поліція, Донецька область (період з 2014 по 2019 роки; домашнє насильство та сексуальне насильство); Національна поліція, Департамент інформаційно-аналітичної підтримки (сексуальне насильство, Луганська та Донецька області, 2010–2012 роки; домашнє насильство, Луганська та Донецька області, 2010–2018); Генеральна прокуратура України (кримінальні злочини, пов'язані з гендерно зумовленим, сексуальним і домашнім насильством у Донецькій і Луганській областях, 2013–2019 роки); Слов'янський відділ поліції (робота групи ПОЛІНА, 2018 — квітень 2019 року); Краматорський відділ поліції (робота, пов'язана з гендерно зумовленим і домашнім насильством, 2019 рік).

269 Закон України «Про соціальні послуги» набрав чинності 1 січня 2020 року і доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

вання сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно»²⁷⁰. Згідно з законом, причиною виникнення «складних життєвих обставин» можуть стати різні чинники. До цієї категорії належать домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, жорстоке поводження з дитиною, торгівля людьми та інші обставини, такі як похилий вік, інвалідність, бездомність, безробіття, малозабезпеченість, невиліковні хвороби, психічні розлади, вживання заборонених речовин та інші чинники.

Те, що гендерно зумовлене насильство (в різних формах) включили до Закону про соціальні послуги — важливий крок. Однак коли в одну широку категорію включають різні чинники, часто між собою не пов'язані, це може призвести до використання «складних життєвих обставин» як евфемізму для домашнього та гендерно зумовленого насильства, а отже, кривдник може цим скористатися, щоб уникнути адміністративної та/або кримінальної відповідальності за домашнє насильство загалом. Ситуації, які включено до «складних життєвих обставин», моніторять різні соціальні служби та регулюють різні закони²⁷¹. Наприклад, соціальні працівники та працівниці можуть стежити за ситуацією в сім'ї та пропонувати медіацію. В результаті поліція може взагалі не брати участі у вирішенні таких справ.

Практика неправильної кваліфікації домашнього насильства з боку поліції та соціальних служб може негативно вплинути на доступ жінок і дівчат, які пережили гендерно зумовлене та домашнє насильство, до наявних належних механізмів запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству, повідомлення про нього у відповідні органи та до механізмів захисту, таких як термінові заборонні приписи, обмежувальні приписи, притулки, безоплатна правова допомога тощо. Така неправильна кваліфікація також перешкоджає доступу жінок та дівчат до ефективного правосуддя.

Amnesty International наголошує, що держава та державні суб'єкти повинні «гарантувати, що випадки насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, за жодних обставин не будуть вирішуватися за допомогою будь-яких альтернативних процедур вирішення спорів»²⁷², включаючи медіацію та примирення²⁷³.

Неправильна кваліфікація домашнього насильства також може призвести до невідображення домашнього насильства у статистичних даних. Проводячи досліджен-

270 Див. Закон України «Про соціальні послуги».

271 Amnesty International, інтерв'ю з Валерієм Міхеєм, юридичним координатором БФ «Слов'янське серце», вересень 2019 року.

272 CEDAW GC 33, пункт 58с.

273 «Використання цих процедур повинно бути суворо регламентоване і дозволено лише тоді, коли попередня оцінка спеціалізованою командою встановила факт добровільної та усвідомленої згоди постраждалих і відсутні ознаки подальшого ризику для потерпілих або членів їхніх сімей. Такі процедури повинні розширювати можливості постраждалих і забезпечуватися фахівцями, які спеціально навчені розуміти випадки гендерно зумовленого насильства щодо жінок та належним чином втручатися в такому випадку, забезпечуючи захист прав жінок і дітей, а також те, щоб такі втручання відбувалися без застосування стереотипів та без повторної віктимізації жінок. Процедури альтернативного вирішення спорів не повинні перешкоджати доступу жінок до формального правосуддя», CEDAW GC 35, пункт 32 b.

ня щодо східної України, представниці Amnesty International неодноразово чули, як працівники та працівниці соціальних служб, медичних закладів та поліції називають випадки насильства в сім'ї «складними життєвими обставинами», щоб не зосереджувати розмову на темі домашнього насильства та/або щоб приховати, що вони не мають необхідної статистики.

Україна не моніторить і не збирає перевірених даних²⁷⁴, щоб мати змогу їх аналізувати та «забезпечувати виявлення прогалин у захисті», а також «вдосконалювати та надалі розробляти запобіжні заходи»²⁷⁵. Відповідно, держава не виконує своє зобов'язання за статтею 2 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок «невідкладно та всіма відповідними засобами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок»²⁷⁶. Комітет CEDAW роз'яснює це зобов'язання і зазначає, що в цьому разі увага насамперед приділяється «прогресу — від оцінки ситуації до формулювання та початкового впровадження комплексу заходів і до регулярного вдосконалення цих заходів відповідно до їх ефективності та нових проблем, які виникають, щоб досягти цілей Конвенції»²⁷⁷.

3.1.4. НЕБАЖАННЯ ВИДАВАТИ ТЕРМІНОВИЙ ЗАБОРОННИЙ ПРИПИС

Під час зустрічей із представницями Amnesty International поліція відкрито наголосила, що в деяких важких випадках має бути можливість негайно ізолювати ймовірного винуватця домашнього насильства. Поліція може утримувати потенційного винного в адміністративному правопорушенні у відділку поліції до трьох годин²⁷⁸. Вони можуть направити жертву (або жертв) у притулок, але притулки працюють таким чином, що не можуть негайно прийняти постраждалу жінку²⁷⁹. Ситуація ще складніша для тих, хто перебуває у постраждалих від конфлікту районах, оскільки в трьох доступних притулках на Донеччині недостатньо місць, а на Луганщині лише один притулок²⁸⁰. Це демонструє недостатню кількість притулків в Україні. Як згадувалося раніше, по всій країні існує 27 притулків для жертв домашнього насильства на майже 42 мільйони населення. За цих обставин термінові заборонні приписи — саме той критично важливий інструмент, який доступний поліції для захисту людей, що перебувають у зоні ризику.

Однак, судячи з розмов із постраждалими жінками та працівниками й працівницями

274 Див. також Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 29 е.

275 CEDAW GC 35, пункт 34 (b).

276 Стамбульська конвенція.

277 CEDAW GC 28, пункт 24.

278 Стаття 263 КУпАП.

279 Детальніше про обмеження в роботі притулків Донецької та Луганської областей див. у підрозділі нижче.

280 Спеціалізований притулок для жінок, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, перший у Луганській області було відкрито у місті Рубіжне 16 вересня 2020 року: <https://www.msp.gov.ua/news/19071.html> (переглянуто 6 жовтня 2020 року).

Справа Ірини

допоміжних організацій, поліція в постраждалих від конфлікту районах часто не хоче видавати терміновий заборонний припис²⁸¹. Одна з причин — співробітники поліції не розуміють процедури, як вона працює та чому вона важлива. Як влучно зазначив співробітник міжнародної організації, яка працює в постраждалих регіонах:

«Варто також зазначити, що видача ТЗП [термінового заборонного припису] має стати пріоритетним завданням для по-

281 Обговорення Amnesty International у фокус-групах із жінками у двох населених пунктах Донецької області в межах 10 км лінії зіткнення у квітні 2019 року та травні 2019 року, з жінками у селищі Донецької області (травень 2019 року) та в селі Луганської області (травень 2019 року) в межах 20 км від лінії зіткнення. Amnesty international, інтерв'ю з двома місцевими низовими активістками, населений пункт у Луганській області на лінії зіткнення, травень 2019 року, і обговорення у фокус-групі з жінками у Святогірську в березні 2019 року. Інтерв'ю з БФ «Слов'янське серце» в березні та вересні 2019 року.

ліції. Це нова, досить бюрократична процедура, коли спочатку потрібно заповнити форму оцінки ризиків на кілька аркушів, тож для цього треба докласти зусиль. Нещодавно колега з гуманітарної організації сказав мені, що статистика видачі ТЗП в інших регіонах, не постраждалих від конфлікту, значно вища. Що стосується Донецька та Луганська [Донецької та Луганської областей], то, звичайно, поліція просто скаже, що у них є важливіші справи, ніж звичайні сварки між подружжям, які в 99% випадків «все одно помиряться»²⁸².

Ось як це прокоментував для представниць Amnesty International співробітник поліції з населеного пункту в Донецькій області²⁸³:

«Ми вже пів року працюємо [особливо зосереджуючись на випадках домашнього насильства], починаючи з вересня 2019 року, і прогрес є. Спочатку вони складали близько 25 протоколів на місяць, а зараз ця цифра становить 60 на місяць. Але, на мою особисту думку, термінові заборонні приписи застосовують замало. В цьому році складено вже 170 протоколів, а заборонних приписів видали лише 70. Гадаю, що ця цифра має бути принаймні відсотків на 30 вищою».

Співробітники поліції часто не розуміють і не впевнені, як оцінити ситуацію домашнього насильства та пов'язані з нею ризики. Попри те що форма для такої оцінки доступна з квітня

282 Amnesty international, листування зі співробітницею міжнародної організації, що працює в Донецькій області, жовтень 2019 року.

283 Розповідь було анонімізовано на прохання співробітника поліції; Amnesty international, інтерв'ю зі співробітником поліції, який працює в населеному пункті в Донецькій області, квітень 2020 року.

2019 року²⁸⁴, оцінка все ще потребує досить високого рівня гендерної чутливості та розуміння закономірностей та динаміки гендерно зумовленого та домашнього насильства. Форма складається з 27 запитань, і її заповнює співробітник поліції на основі розмови з постраждалою особою. У формі також є можливість зазначити, що жінка не надала відповіді (що може статися з різних причин, зокрема через страх, шок і недовіру), і в цьому випадку, а також у випадках, коли ситуацію неможливо належним чином зафіксувати за допомогою цих 27 запитань, співробітник поліції має сформулювати власне судження про рівень небезпеки та визначити, чи потрібен у цьому випадку терміновий заборонний припис.

В одному з випадків, про які Amnesty International повідомила постраждала у вересні 2019 року, жінка поділилася, що навесні та влітку 2019 року вона неодноразово зверталася до міського співробітника поліції. Вона пояснювала, що фізичне насильство щодо неї відбувалося, і що їй знадобилося написати припис, щоб її чоловік не вписався до неї, як його заповнювач. Трудно було розповісти про це. П

284 Див. Наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України №369/180 від 13 березня 2019 року, доступний за посиланням <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19>. В наказі міститься Форма оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та врегульовано порядок проведення такої оцінки.

285 Amnesty International, інтерв'ю з постраждалою жінкою з населеного пункту в межах 20 км від лінії зіткнення, Донецька область, вересень 2019 року.

чого міста]. Той патруль прибув, швидко відреагував і витягнув чоловіка з вікна.

Друзі супроводжували Ірину до відділку поліції. Ось як Ксенія, подруга Ірини, розповіла про ситуацію у відділку. «Чоловік добре знався на законі. «Ви можете тримати мене три години, тоді вам доведеться звільнити мене», — сказав він, і ще він почав кидатися речами у співробітника поліції. Поліція почала думати, чи не забрати дітей. Вони сказали нам: «Давайте ми заберемо дітей», і ми запитали їх: «Що значить «заберете»? Вони добре вдягнені й нагородовані, краще забирайте чоловіка». Вони почали обговорювати, за якою статтею порушувати справу проти її чоловіка, і пам'ятаю, що співробітник поліції сказав, що за звинуваченням у домашньому насильстві справа не рухатиметься, краще взяти жорстоке поводження з дітьми».

У Ірини були труднощі з навчанням, тому її друзі попросили співробітника поліції говорити простою мовою, щоб вона зрозуміла. Але співробітник поліції цього не врахував, і її друзям довелося «перекладати» запитання до Ірини. В однієї дитини була розбита губа. Дитина пізніше розповіла поліції, що батько кинув її на землю, вона впала, розбила губу, а потім він штурхнув її ногою. Співробітник поліції не направив їх (до лікаря), але вони все одно пішли в районну лікарню, щоб оцінити тілесні ушкодження дитини. Лікар не оглянув дитину належним чином, просто глянув на неї та сказав, що «у неї рани на носі та губах». Ірині не видали жодних документів чи довідок, бо в неї не було направлення від поліції. Поки Ірина була в поліції та в лікарні, настав пізній вечір. Її друзям довелося перевезти Ірину до її родичів, оскільки поки вони повернулися, чоловіка вже відпустили, а оскільки заборонного припису не видали, він пішов додому. Цей випадок трапився, коли поліція вже могла використовувати заборонний припис, який можна було б видати, щоб заборонити кривднику заходити в будинок і перебувати в

286 Розповідь анонімізовано. Amnesty international, інтерв'ю зі свідком цього випадку відбулося в селищі неподалік від лінії зіткнення в Луганській області у травні 2019 року.

ньому.

Іще одна причина, чому поліція не видає термінових заборонних приписів, про яку стало відомо Amnesty International — співчутливе ставлення поліції до можливих кривдників. Одна зі співробітниць місцевої жіночої ініціативної групи поділилася своїм досвідом спілкування зі співробітником поліції і як вона намагалася його переконати, що видавати заборонний припис у деяких випадках домашнього насильства — його обов'язок:

«Він сказав щось на кшталт: «То куди ж він, бідолашний, піде? А що, як він змерзне насмерть десь на вулиці? Ми не можемо цього з ним зробити, це порушує його права». І я завжди в таких ситуаціях думаю: «А як же права жінки, з якої він знущується і якій нікуди піти?»»²⁸⁷

Такі думки висловлювали співробітники поліції різних рангів у спілкуванні з представницями Amnesty International²⁸⁸: вони висловлювали побоювання, що порушать права людини кривдника, якщо видадуть заборонний припис. Тобто вони не усвідомлюють, що їхній обов'язок за законом — захищати людей у ситуації ризику. У

287 Amnesty International, інтерв'ю з місцевою активісткою, населений пункт в межах 20 км від лінії зіткнення, травень 2019 року.

288 Нотатки представниць Amnesty International з Форуму «Взаємодія суб'єктів у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству в Донецькій області», що проводився в Маріуполі 15–16 травня 2019 року; інтерв'ю зі співробітником поліції, Київ; обговорення на офіційній зустрічі з Начальником Головного управління Національної поліції Донецької області та його командою, Маріуполь, 13 вересня 2019 року.

2018 році поліція Донецької області виїхала на 1066 викликів, кваліфікованих як випадки домашнього насильства: вони видали 89 термінових заборонних приписів та відкрили 88 адміністративних справ²⁸⁹.

Видаючи терміновий заборонний припис, співробітник поліції може законно (1) зобов'язати кривдника залишити місце проживання постраждалої особи, (2) заборонити кривднику вхід та перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи і (3) заборонити в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Припис може містити один, два чи всі три перераховані заходи. Статистика мережі ПОЛІНА у Краматорську (Донецька область) за жовтень 2019 року показує, що з 105 дзвінків, пов'язаних із потенційними випадками домашнього насильства, як домашнє насильство були зареєстровані лише 44 випадки, лише 18 були кваліфіковані як адміністративне правопорушення (відповідно до статті 173-2), а заборонних приписів видано всього чотири. У трьох випадках видачі заборонних приписів, про які стало відомо Amnesty International, застосовувалося лише третє обмеження, яке забороняло контактувати з потерпілою, при цьому кривдники могли і далі перебувати у спільних приміщеннях разом із потерпілою.

Відповідно до Конвенції CEDAW, держава має «забезпечити, щоби впроваджені заходи реально змінили життя жінок на практиці»²⁹⁰. Попри те що в Україні запроваджені механізми запобігання та захисту жінок від гендерно зумовленого та домашнього насильства, такі як оцінка ризиків та видача термінових заборонних приписів, державні суб'єкти не в змозі ефективно їх застосовувати, що призводить до порушення прав людини жінок і дітей, зокрема права на життя та на фізичну, сексуальну та

289 Обговорення під час офіційної зустрічі з Начальником Головного управління Національної поліції в Донецькій області та його командою, Маріуполь, 13 вересня 2019 року.

290 CEDAW GC 28, пункт 36.

психологічну недоторканність. Держава повинна виконати своє зобов'язання «вжити відповідних заходів для створення сприятливих умов, які допомагають жінкам заявляти про свої права, повідомляти про злочини, вчинені проти них, та активно брати участь у процесах кримінального правосуддя; та вжити заходів для запобігання помсти жінкам, які прагнуть домогтися правосуддя»²⁹¹. Також важливо, щоб усі суб'єкти поліції застосовували гендерно чутливий та конфіденційний підхід під час усіх судових процесів, щоб уникнути стигматизації та повторного травмування жінок та дівчат, які пережили гендерно зумовлене та домашнє насильство²⁹².

Amnesty International нагадує, що «права чи вимоги кривдників, провина яких ще встановлюється чи встановлена, під час і після судових процедур, у тому числі права власності, конфіденційності, опіки над дітьми, доступу до них, контактів з ними та їх відвідування, повинні визначатися з урахуванням прав жінок та дітей на життя та фізичну, сексуальну та психологічну недоторканність, і рішення має прийматися за принципом дотримання інтересів дитини»²⁹³.

Щоб покращити нинішню ситуацію, держава має забезпечити та розширити обов'язкові програми професійного розвитку для співробітників поліції щодо чіткого застосування наявного законодавства та щодо гендерно чутливих процедур, які мають застосовуватися при роботі з жінками та дівчатами, які зазнали насильства²⁹⁴. Amnesty International підкреслює, що, коли державні суб'єкти не вживають усіх належних заходів для запобігання, розслідування, судового переслідування, покарання гендерно зумовленого насильства та відновлення прав потерпілих, ці державні суб'єкти повинні нести відповідальність за свою бездіяльність²⁹⁵.

3.1.5. ВІДСУТНІСТЬ НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ПРИПИСІВ

За словами активісток за права жінок і відповідно до деяких ситуацій, про які стало відомо Amnesty International, у нечисленних випадках, коли суд видає обмежувальний припис, регулярно виникає проблема з контролем того, чи дотримується кривдник вимог припису. Таким чином, дія обмежувального припису як запобіжного механізму може бути неефективною, хоча технічно отримати його можливо.

Прикладом може слугувати випадок Оксани Мамченко з Краматорська, яка розлучилася зі своїм чоловіком у 2018 році після майже 20 років жорстокого поводження; при цьому вона з 12 дітьми продовжувала жити в одному будинку з колишнім чоловіком, бо в них не було ані коштів, ані державної підтримки, щоб виїхати, а його пере-

291 CEDAW GC 33, пункт 51 (c).

292 CEDAW GC 33, пункт 51 (g).

293 CEDAW GC 35, пункт 31 (a, ii).

294 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної оповіді України, пункт 29 с.

295 CEDAW GC 35, пункт 2b.

їхати не змусили. У період із січня 2019 року по січень 2020 року поліція видала терміновий заборонний припис, а суд видав три обмежувальні приписи, згідно з якими чоловік був зобов'язаний виїхати і йому було заборонено наблизитися до колишньої дружини та дітей. Він проігнорував усі ці документи. Оксана подзвонила в поліцію, відчуваючи загрозу для власного життя та безпеки, а також для життя і безпеки дітей, але поліції не вдалося забезпечити виконання судових приписів. Не мало значення й те, що чоловіка звинуватили в кількох кримінальних злочинах (зокрема «домашнє насильство» і «невиконання рішення суду»)²⁹⁶. На основі розмов з Оксаною та з громадськими організаціями, які ознайомлені з її випадком, можна зробити висновок про дві ключові проблеми, через які їй не вдалося домогтися безпеки та правосуддя. Перша причина — відсутність чіткої та ефективної процедури видачі кривдникам обмежувального припису та забезпечення його отримання. Друга — небажання поліції серйозно ставитися до свого обов'язку забезпечувати дотримання обмежувального припису²⁹⁷.

Amnesty International занепокоєна тим, що органи державної влади, зокрема поліція, не забезпечують ні дотримання верховенства права відповідно до наявної правової бази, ні запровадження захисних механізмів, таких як нагляд за виконанням заборонних та обмежувальних приписів та покарання за їх невиконання²⁹⁸.

3.1.6. НЕСТАЧА ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ

Загальна ситуація з нестачею інституційної спроможності ще більш ускладнена на територіях, постраждалих від конфлікту, де не вистачає штату поліції через низькі заробітні плати та через небезпеку, пов'язану з конфліктом. У Донецькій та Луганській областях одні з найвищих рівнів нестачі персоналу в поліції. Згідно зі статистикою Національної поліції²⁹⁹, у Донецькій області дефіцит персоналу поліції становить 20%, що робить її другою областю в Україні за дефіцитом персоналу після Черкащини (22%). Луганська область з результатом 15% — на шостому місці після Київської області (18%), міста Київ (17%) та Закарпатської області (17%).

У деяких відділках, наприклад у місті Вугледар Донецької області, дефіцит персоналу може перевищувати 40%³⁰⁰. Внаслідок цього співробітники поліції перевантажені роботою. Ось що зазначає працівник міжнародної організації:

296 Amnesty International, інтерв'ю з Оксаною Мамченко, Краматорськ, липень 2019 року.

297 Amnesty International, інтерв'ю з Валерієм Міхеєм, юридичним координатором БФ «Слов'янське серце», 21 листопада 2019 року.

298 Див. Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 11 a,b та CEDAW GC 35, пункт 31a, ii

299 Лист до Amnesty International від 22 квітня 2020 року.

300 Див. звіти за 2018 рік щодо Донецької області: Звіти начальників територіальних органів поліції перед населенням, доступні за посиланням: <https://dn.npu.gov.ua/activity/zviti/zviti-nachalnikov-teritorialnix-organiv-policziji-pered-naselennyam.html>

«У деяких населених пунктах не вистачає до 40-50% персоналу. Кажуть, що люди звільняються, оскільки їм доводиться працювати в умовах підвищеного ризику через обстріли та міни / незнешкоджені боєприпаси, і при цьому їм не доплачують за підвищений ризик, то навіщо цим перейматися? Вони просто не відповідають на дзвінки, коли темно, бо тоді вищий ризик обстрілів»³⁰¹.

Через адміністративні реформи 2014 року, спрямовані на децентралізацію³⁰², а також через фактичну зміну кордонів Донецької та Луганської областей у зв'язку з конфліктом деяким підрозділам поліції доводиться обслуговувати досить великі території. Наприклад, Слов'янський відділ поліції обслуговує площу 220 км², яка включає місто Слов'янськ (160 км²), а також Слов'янський район (60 км²)³⁰³. Ось як описує поліційну роботу співробітник поліції зі Слов'янського відділу:

«У нас недобір. За штатом 57 людей, за списками — 45, тобто 12 некомплект. Жінок із них п'ятеро. Вони сидять на лініях і не виїжджають. У нас 5 дільничних обслуговують 6 ділянок і в наряді вони не всі разом. З них один у наряді, другий — тільки вийшов із наряду, третій — у відпустці. Одна ділянка — 14 км квадратних. Зона покриття велика — Слов'янськ і Слов'янський район. З 2015 року додали Святогірськ, Авдіївку... Так що по дільничних у нас велике навантаження. Іноді все скопом трапляється і не завжди виходить вникнути в кожну справу»³⁰⁴.

У деяких районах, особливо поблизу лінії зіткнення, у поліції недостатньо автомобілів, а зважаючи на погіршення стану деяких доріг, це заважає співробітникам поліції добиратися до віддалених місць³⁰⁵. Через дефіцит людських та матеріальних ресурсів у межах 20 км від лінії зіткнення поліція дуже повільно реагує на дзвінки, — активіст благодійного фонду «Слов'янське серце» сказав Amnesty International, що «вони можуть приїхати через годину, якщо взагалі приїдуть»³⁰⁶ — і поліції може бути складно ефективно проводити нагляд за зареєстрованими кривдниками та людьми, щодо яких видано обмежувальний припис. Крім того, для такого нагляду в поліції немає інших механізмів. Наприклад, немає електронних браслетів³⁰⁷.

301 Amnesty International, листування зі співробітницею міжнародної організації, жовтень 2019 року.

302 З 2014 року в Україні проводиться адміністративно-територіальна реформа, спрямована на політичну децентралізацію. «Ця реформа місцевого самоврядування передбачає перехід та делегування повноважень з національного на муніципальний рівень (і, меншою мірою, на регіональний та вищий субрегіональний рівні). Децентралізація здійснюється не через федералізацію, а через об'єднання малих муніципалітетів та перерозподіл політичних, адміністративних та фінансових повноважень на ці об'єднані та розширені місцеві громади» (Валентина Романова та Андреас Умланд. Реформи децентралізації в Україні з 2014 року: Початкові досягнення та майбутні виклики», Chatham House, Форум України, вересень 2019 року, дослідження, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-09-24-UkraineDecentralization.pdf>, с. 2; переглянуто 27 вересня 2019 року). Громада — нова адміністративна одиниця, утворена з метою політичної децентралізації.

303 Слов'янський відділ поліції, доповідна записка №6996/303/07.2019 від 11 травня 2019 року.

304 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником Слов'янського відділу поліції, Слов'янськ, травень 2019 року.

305 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником Слов'янського відділу поліції, Слов'янськ, травень 2019 року.

306 Amnesty International, інтерв'ю з працівницею БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, травень 2019 року.

307 Amnesty International, інтерв'ю з гуманітарним координатором з питань ВПО, Краматорськ, травень 2019 р.

Нестача ресурсів — також одна з причин, через які пілотні підрозділи ПОЛІНА працюють в обмежені години. У травні 2019 року підрозділ ПОЛІНА Слов'янського відділу поліції можна було викликати з 16.00 до 20.00. Коли представниці Amnesty International запитали, чому було вибрано саме такий час, співробітник поліції сказав, що, за їхньою статистикою, саме в цей час зазвичай відбувається домашнє насильство³⁰⁸. Однак схоже, що таке припущення не ґрунтується на фактах. Звіт гарячої лінії організації «Ла Страда» за 2016–2019 роки вказує, що 64% дзвінків надійшло під час нічних змін³⁰⁹. Подібні цифри і у звіті Фонду ООН у галузі народонаселення, в якому наголошується, що «Національна гаряча лінія працює 24/7 [і] 7 з 10 дзвінків надійшли ввечері або вночі»³¹⁰.

Як наголосили представники поліції, включно з керівником Національної поліції в Донецькій області, під час зустрічі в обласному управлінні поліції в Маріуполі у вересні 2019 року, правові та інституційні зміни для реагування на гендерно зумовлене та домашнє насильство в Україні — нове явище, і потрібен час, щоб реалізувати їх на практиці³¹¹. Водночас більшість співробітників поліції, з якими спілкувалися представниці Amnesty International, зазначили відсутність або нестачу належного навчання з гендерної чутливості та/або навчання, яке б роз'яснило нове законодавство щодо гендерно зумовленого та домашнього насильства та включало б інструктаж щодо його практичного застосування³¹².

Варто зазначити, що представниці Amnesty International бачили і приклади належної практики та успішної співпраці між місцевими громадськими організаціями та поліцією. Однак більшість цих прикладів була наслідком особистих контактів місцевих активістів та активісток із поліцією та/або дотримання гендерно чутливого підходу місцевими керівниками відділів поліції³¹³.

Amnesty International занепокоєна тим, що Україна не виділяє належних людських та фінансових ресурсів на національному, обласному та місцевому рівнях (у тому числі на рівні громад), щоб ефективно реалізувати наявні закони та політику запобігання всім формам гендерно зумовленого насильства щодо жінок³¹⁴. Важливо підкреслити, що децентралізація влади, в тому числі шляхом делегування повноважень, «жодним чином не заперечує і не зменшує безпосередню відповідальність національного чи федерального уряду держави-сторони за виконання своїх зобов'язань перед усіма

308 Amnesty International, інтерв'ю з представником Слов'янського відділу поліції, Слов'янськ, травень 2019 року.

309 Роздруковані, надані представником Фонду ООН у галузі народонаселення під час виїзної роботи Amnesty International (березень–квітень 2019 року).

310 Див. Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Боротьба з домашнім насильством: що можна зробити?».

311 Amnesty International, зустріч з Начальником Головного Управління Національної поліції в Донецькій області та його командою, Маріуполь, 13 вересня 2019 року.

312 Дослідницькі нотатки представниць Amnesty International з Форуму «Взаємодія суб'єктів у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству в Донецькій області», що проводився в Маріуполі 15–16 травня 2019 року; Amnesty International, інтерв'ю зі, співробітником поліції, Київ, вересень 2019 року; інтерв'ю зі співробітником поліції, Слов'янський відділ поліції, Слов'янськ, травень 2019 року.

313 Amnesty International, інтерв'ю з місцевими активістками у Слов'янську та Вугледарі, березень і травень 2019 року.

314 CEDAW GC 35, пункт 34 (f).

жінками, що перебувають під її юрисдикцією»³¹⁵.

3.2. СУДИ

Як показали дослідження DCAF і «Ла Страда», серед органів прокуратури та судової влади спостерігається високий рівень гендерних стереотипів та недостатнього усвідомлення проблеми. Відповідно до їхнього звіту, що ґрунтується на дослідженні, проведеному з квітня 2016 року по лютий 2017 року по всій Україні, зі 106 прокурорів та 169 суддів, які брали участь в опитуванні, більшість (77% прокурорів та 84% суддів) вважають, що у випадках домашнього насильства пріоритетним має бути примирення партнерів. Більш ніж половина працівників системи правосуддя погодилися, що більшість випадків домашнього насильства — помилкові виклики (58% прокурорів і 55% суддів) і що іноді жертви зґвалтування самі були відповідальні за те, що з ними сталося (61% прокурорів і 62% суддів)³¹⁶.

Те, що жінки далеко не завжди заявляють про насильство, — і ознака, і наслідок неефективності судової системи. У звіті DCAF і «Ла Страда» наголошується, що в багатьох випадках, про які заявляють (а це вже невелика частина від загальної кількості випадків домашнього та гендерно зумовленого насильства), справи закривають, а навіть якщо вони доходять до суду, кількість обвинувальних вироків дуже низька³¹⁷. Що стосується адміністративних правопорушень (ст. 173-2 КУпАП), то основний недолік системи правосуддя полягає в тому, що судді, як правило, обирають більш м'які покарання (штраф), що не стримує кривдника від насильства в майбутньому. Наприклад, станом на 13 травня 2019 року з початку року працівники поліції Краматорського відділу поліції Донецької області склали 202 адміністративні протоколи, пов'язані з домашнім насильством. За інформацією звіту, суд виніс рішення про 36 штрафів і лише 12 направлень на громадські роботи³¹⁸.

Згаданий раніше випадок Оксани Мамченко свідчить про неспроможність системи

315 CEDAW GC 28, пункт 39.

316 Звіт DCAF та «Ла Страда» 2017 року, с.с. 44–46, також див. методологію на с.с. 6–7.

317 Див. Звіт DCAF та «Ла Страда» 2017 року.

318 Краматорський відділ поліції, доповідна записка (як відповідь на запит Amnesty International №4278 від 10 травня 2019 року).

правосуддя власне здійснювати правосуддя. Після 20 років знуцань Оксана Мамченко нарешті змогла подати кілька заяв проти свого (на той момент) колишнього чоловіка з січня по липень 2019 року. Навесні 2020 року, коли справа нарешті потрапила до суду, колишнього чоловіка Мамченко судили за статтями 125-1 та 390-1 ККУ («тілесні ушкодження», завдані колишній дружині та дітям, та «невиконання обмежувальних заходів»). 21 травня 2020 року суд визнав його винним, але у рішенні суду також зазначено, що суд вважає, що винний «може виправити свою поведінку, не ізолюючись від суспільства». Внаслідок цього він отримав покарання у вигляді одного року позбавлення волі, зі звільненням від відбуття покарання з іспитовим строком на той же термін за невиконання обмежувального припису (стаття 390-1 ККУ) та штраф у розмірі 850 грн за тілесні ушкодження, завдані колишній дружині та дітям³¹⁹ (який був поглинутий більш суворим покаранням за сукупністю злочинів). Станом на липень 2020 року він продовжує жити в тому самому будинку, а Оксані з дітьми довелося скористатися підтримкою міжнародної організації, щоб переїхати в іншу квартиру та безпечно перебувати там принаймні до кінця 2020 року. Станом на липень 2020 року Генеральна прокуратура подала апеляцію, вважаючи вирок занадто м'яким, тоді як кривдник також подав заяву, вважаючи його занадто суворим. На момент написання звіту дати наступного засідання не оголошували.

Штрафи — це дуже неефективний спосіб запобігання домашньому насильству. Це визнала й сама поліція під час Форуму в Маріуполі у травні 2019 року. Штраф часто сплачує вся родина або сама жінка, яка зазнала домашнього насильства³²⁰. Співробітник поліції з селища в Донецькій області підкреслив, що за його досвідом більшість жінок викликають поліцію, коли насильство в сім'ї здійснювалося роками, і «в 95% випадків вони розчаровуються, бо за те, що вони виявили хоробрість і заявили про насильство, вони отримують штраф»³²¹.

Наприклад, про один випадок Amnesty International повідомила місцева активістка за права жінок, яка сказала дослідницям, що в селищі неподалік від лінії зіткнення літню внутрішньо переміщену жінку регулярно б'є син. Він живе в іншому селищі за межами підконтрольних уряду територій, і випадки побиття трапляються, коли він до неї навідується. Вона подала заяву в поліцію, його визнали винним в домашньому насильстві як адміністративному правопорушенні, і суд призначив йому сплатити штраф. Зрештою жінці довелося сплатити штраф самостійно, щоб поліція припинила приходити до неї додому, намагаючись забезпечити виконання рішення суду³²². У деяких випадках розмір штрафу настільки незначний, що зовсім не відповідає меті спонукати кривдника утримуватися від подальшого насильства. В одному випадку штраф за фізичне насильство становив 170 гривень, а це лише трохи більше суми

319 Копія рішення суду від 21 травня 2020 року (справа №234/4722/20), надана Оксаною Мамченко.

320 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником поліції у відставці в селищі в межах 10 км від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року; неформальні обговорення зі співробітниками поліції на Форумі в Маріуполі у травні 2019 року.

321 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником поліції, який працює в населеному пункті в Донецькій області, квітень 2020 року.

322 Amnesty International, інтерв'ю з місцевою активісткою, населений пункт у межах 20 км від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

штрафу за несплату проїзду в громадському транспорті в Києві, яка становить 160 грн.

Ще одна перешкода у випадках домашнього насильства — повільний розгляд цих справ у судах. Згідно з законодавством, у випадку домашнього насильства як адміністративного правопорушення справа має бути розглянута і рішення винесене протягом 24 годин з моменту отримання протоколу та будь-яких супутніх документів відповідним органом (судом загальної юрисдикції)³²³. Працівник поліції, який працює в одному з відділків поліції у Донецькій області, зазначив, що в судовій канцелярії накопичуються протоколи, які чекають, коли їх оброблять, зареєструють та розподілять між суддями для судового розгляду. Навіть коли справа доходить до суду, є випадки, коли суддя не визнає терміновості справи і може відкласти слухання.

«Суддя часом мені каже: «У мене немає часу, давайте пізніше, я дам вам знати, коли мені людину привести». І люди з цього підрозділу замість того, щоб виїжджати на свіжі виклики, їдуть потім і довозять людей до судів за старими протоколами. Хоча вони протягом доби підготували протоколи і матеріали і суд вже може приймати рішення»³²⁴.

Не існує статистики, яка вказувала б, наскільки часто суди скеровують винних у домашньому насильстві пройти Типову програму для кривдників (див. нижче)³²⁵. Місцеві органи влади переважно стверджують, що суди не спрямовують правопорушників на цю програму і вона існує майже винятково на папері.

Amnesty International занепокоєна тим, що органи прокуратури та судової влади в Україні не забезпечують своєчасного, ретельного та неупередженого розслідування скарг потерпілих, а також притягнення до відповідальності та відповідного й ефективного покарання винних. Це невиконання державою своїх зобов'язань та рекомендації щодо їхнього виконання зазначаються в останніх заключних зауваженнях щодо України, наданих Комітетом ООН проти катувань³²⁶ та комітетом CEDAW³²⁷.

Відповідно до зобов'язань України за CEDAW, щоб забезпечити доступ до правосуддя для всіх жінок і дівчат, українська держава повинна забезпечити можливість захи-

323 Стаття 277 КУпАП.

324 Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником поліції, який працює в населеному пункті в Донецькій області, квітень 2020 року.

325 Лист від Державної судової адміністрації до Amnesty International від 16 серпня 2019 року.

326 Комітет ООН проти катувань, Заключні зауваження до шостої періодичної доповіді України, UN Doc. CAT/C/UKR/CO/6, пункт 14 (b).

327 Комітет CEDAW, заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 29 (b).

сту в судовому порядку³²⁸, наявність³²⁹, доступність³³⁰, належну якість³³¹ та підзвітність системи правосуддя³³², а також засоби відновлення прав³³³, що означає «можливість жінок отримувати від судової системи ефективний захист та належне відшкодування шкоди, якої вони могли зазнати»³³⁴. Нездатність забезпечити «належні, швидко застосовувані, цілісні та пропорційні тяжкості завданої шкоди» засоби захисту означає, що держава не виконує своє зобов'язання з відшкодування та запобігання повторенню правопорушень³³⁵.

Крім того, Україна не забезпечує, щоб наявні засоби захисту «не створювали неналежного фінансового, бюрократичного чи особистого обтяження для жінок, які пережили насильство»³³⁶.

Держава також не гарантує, що «всі юридичні процедури у справах, пов'язаних із звинуваченнями у гендерно зумовленому насильстві щодо жінок, є неупередженими, справедливими та на них не впливають гендерні стереотипи»³³⁷, що система правосуддя виключає наявність гендерних стереотипів та міфів і що на судову неупередженість не впливають стереотипні припущення про те, що становить гендерно зумовлене насильство щодо жінок та як жінки реагують на таке насильство і переживають його³³⁸. Amnesty International наголошує, що держава «відповідає за дії чи бездіяння своїх органів та суб'єктів, які становлять гендерно зумовлене насильство щодо жінок, включно з діями чи бездіяннями посадовців виконавчої, законодавчої та судової гілок влади»³³⁹.

328 «Можливість захисту в судовому порядку вимагає безперешкодного доступу жінок до правосуддя та їх можливості і посилення спроможності вимагати дотримання своїх прав, передбачених Конвенцією, як законних прав» (CEDAW GC 33, пункт 14 (a)).

329 «Наявність вимагає створення судів та інших квазісудових чи інших органів по всій території держав-сторін у міських, сільських та віддалених районах, а також їх утримання та фінансування» (CEDAW GC 33, пункт 14 (b)).

330 «Доступність вимагає, щоб усі системи судочинства, як формальні, так і квазісудові, були безпечними, доступними фінансово та фізично для жінок, а також щоб вони були адаптовані і відповідали потребам жінок, включаючи тих, які стикаються з інтерсекційними чи множинними формами дискримінації» (CEDAW GC 33, пункт 14 (c)).

331 «Належна якість системи судочинства вимагає, щоб усі компоненти системи дотримувалися міжнародних стандартів компетентності, ефективності, незалежності та неупередженості та своєчасно забезпечували відповідні та ефективні засоби правового захисту, які застосовуються та ведуть до стійкого вирішення гендерно чутливих справ для всіх жінок. Вона також вимагає, щоб судова система була контекстуалізована, динамічна, базувалася на принципах участі, була відкритою для інноваційних практичних заходів, гендерно-чутливою і брала до уваги зростаючі вимоги до правосуддя з боку жінок» (CEDAW GC 33, пункт 14 (d)).

332 Підзвітність систем судочинства забезпечується шляхом моніторингу функціонування таких систем, щоб гарантувати їх відповідність принципам справедливості, наявності, доступності, належної якості та надання засобів правового захисту. Підзвітність систем судочинства також стосується моніторингу дій працівників системи правосуддя та їх юридичної відповідальності у випадках, коли вони порушують закон» (CEDAW GC 33, пункт 14 (f)).

333 «До засобів захисту повинні належати: різні форми відшкодування, наприклад грошова компенсація, реституція, реабілітація та відновлення прав; заходи сатисфакції, наприклад, публічні вибачення, публічні церемонії та гарантії неповторення; внесення змін до відповідних законів і практик; притягнення до судової відповідальності осіб, винних у порушеннях прав людини жінок» (CEDAW GC 28, пункт 32).

334 CEDAW GC 33, пункт 14 (e).

335 CEDAW GC 35, пункт 33a.

336 CEDAW GC 35, пункт 31 (a, ii).

337 CEDAW GC 35, пункт 26 (c).

338 Див. CEDAW GC 33, пункти 26–28 та CEDAW GC 35, пункт 26 (c).

339 CEDAW GC 35, пункт 22.

3.3. МАЙЖЕ ПОВНА ВІДСУТНІСТЬ ПРОГРАМ ДЛЯ КРИВДНИКІВ

У жовтні 2018 року в рамках реалізації нового Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» Міністерство соціальної політики видало наказ, який регламентує функціонування Типової програми для кривдників³⁴⁰.

Як пояснювалось раніше, Типові програми для боротьби з домашнім насильством розробляють і впроваджують місцеві органи влади (на рівні області, а також часто у громадах, які є новими адміністративними одиницями³⁴¹) з використанням форми та стандартів, наданих Міністерством соціальної політики³⁴². Кривдників на такі програми або скерує суд (у цьому випадку вони зобов'язані виконувати рішення суду), або вони можуть звернутися до них самостійно. Відповідно до наказу, ці програми повинні реалізовувати «фахівці, які пройшли відповідну підготовку». Наказ делегує розробку та реалізацію таких програм, включаючи забезпечення необхідної підготовки для фахівців, місцевим органам влади (областям, районам та громадам).

Якщо кривдника на Типову програму для кривдників скерував суд, а він не з'являється, фахівець/фахівчиня, відповідальний/-а за програму, має письмово повідомити про це поліції протягом трьох робочих днів «для вжиття відповідних заходів». Однак у наказі немає жодних положень щодо конкретних заходів, яких повинна вжити поліція, якщо винуватець не відвідує програму³⁴³.

У багатьох розмовах місцеві жіночі організації наголошували на необхідності проведення роботи з усіма учасниками й учасницями ситуації насильства — і з тими, хто його зазнав, і з тими, хто його вчинив, — щоб подолати як наслідки насильства, так і його причини³⁴⁴.

З письмових відповідей органів влади в Донецькій та Луганській областях, які вони надіслали у відповідь на запитання Amnesty International щодо наявності та доступності цих програм, випливає, що в цих областях програми практично відсутні. Основна причина, яку зазначили більшість органів місцевого самоврядування (на рівні району) Луганської області, — це брак фахівців, а саме психологів та соціальних працівників, які мають необхідний досвід та/або спеціальну підготовку. Лист Білокура-

340 Наказ Міністерства соціальної політики №1434 від 1 жовтня 2018 року, доступний за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text> (надалі Наказ №1434 від 1 жовтня 2018 року).

341 Громада — нова адміністративна одиниця, утворена з метою політичної децентралізації. Див. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

342 Згідно з Наказом №1434 від 1 жовтня 2018 року.

343 Наказ №1434 від 1 жовтня 2018 року.

344 Обговорення Amnesty International у фокус-групах із жінками у двох населених пунктах в Донецькій області в межах 10 км від лінії зіткнення в квітні 2019 року та травні 2019 року. Amnesty International, інтерв'ю з двома місцевими низовими активістками, населений пункт у Луганській області на лінії зіткнення, травень 2019 року, і обговорення у фокус-групі з жінками у Святогірську в березні 2019 року. Інтерв'ю з БФ «Слов'янське серце» в березні 2019-го та вересні 2019 року.

кинської районної адміністрації (Луганська область) від 6 серпня 2019 року підсумовує виклики, з якими стикаються місцеві органи влади:

«В Білокуракинському районі зафіксовано 40 повідомлень про вчинення насильства. На соціальному супроводі перебуває дві родини, в яких було скоєно психологічне насильство. Спеціалісти постійно проводять профілактичну роботу з цими сім'ями, але наразі є потреба у профільному фахівці, який пройшов спеціальну підготовку відповідного напрямку для окремої роботи з кривдниками».

Через скорочення державного бюджету у 2014 році кількість соціальних працівників по всій Україні знизилася з 17000 до 3500, що, як і можна було очікувати, значно вплинуло на наявні ресурси для вирішення соціальних питань, зокрема проблеми домашнього насильства. Після цього тривало стабільне «зниження частки державних коштів, спрямованих на соціальні послуги, з 29,8% у 2016 році до 24,4% у 2018 році»³⁴⁵. Як йдеться у листі від Станично-Луганської районної адміністрації (Луганська область):

«До 2014 року при Станично-Луганському районному центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді був фахівець який мав відповідну освіту, пройшов навчання та мав право проводити корекційні програми для порушників. З 2014 року в районі відсутні фахові спеціалісти, які мають освіту та можуть пройти відповідне навчання. Тому на даному етапі впровадження чинного законодавства в Станично-Луганському районі не проводяться програми для кривдників у зв'язку з нестачею кадрів. Вирішення цього питання перебуває на контролі керівництва району»³⁴⁶.

В контексті цих програм процес адміністративної децентралізації означає, що хоча закон був розроблений і набув чинності на національному рівні, його практичне впровадження, зокрема фінансування такого впровадження, покладається на місцеву владу. У них часто не вистачає кадрів і/або фінансових ресурсів, особливо в районах, постраждалих від конфлікту, а при виділенні ресурсів вони можуть не вважати питання гендерно зумовленого та домашнього насильства пріоритетом³⁴⁷. Виходячи з відповідей 14 місцевих органів влади в Луганській області, можна зробити висновок, що співпраця місцевої влади з громадським сектором може стати чинником успішного досвіду створення комплексних програм для кривдників. Станом на вересень 2019 року в Луганській області функціонувало дві програми для кривдників — у Троїцькому та в Новопскові. Станом на серпень 2019 року в Троїцькому програму

345 Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, пункт 4б.

346 Лист від Станично-Луганської районної адміністрації до Amnesty International від 8 серпня 2019 року.

347 Amnesty International, неформальне спілкування зі співробітниками поліції та представниками місцевої влади під час Форуму в Маріуполі у травні 2019 року.

пройшли 20 осіб, а четверо проходили на той момент. Програму реалізувала місцева мобільна бригада соціально-психологічної допомоги³⁴⁸. У Новопскові одна людина завершила програму, а двоє саме закінчували (станом на серпень 2019 року). Тут програму реалізувала ГО «Центр підтримки громади»³⁴⁹.

Amnesty International, як згадувалося раніше, звертає увагу на те, що в будь-яких процесах делегування повноважень та децентралізації держава несе відповідальність за забезпечення місцевих органів влади необхідними фінансовими, людськими та іншими ресурсами для ефективного та повного виконання зобов'язань держави за Конвенцією CEDAW. Понад те, «повинні існувати захисні механізми, щоб гарантувати, що децентралізація чи перехід не призведуть до дискримінації жінок у різних регіонах під час реалізації ними своїх прав»³⁵⁰. У квітні 2020 року Комітет із економічних, соціальних та культурних прав висловив занепокоєність тим, що в Україні «було вжито недостатньо заходів для захисту від ризику, що впроваджувані зараз реформи децентралізації можуть узалежнити здійснення прав за Пактом на місцевому рівні від фінансових ресурсів місцевих громад, що своєю чергою розширить відмінності між регіонами»³⁵¹.

3.4. ПРИТУЛКИ

Притулки забезпечують безпечний простір та час для постраждалих від домашнього насильства для відновлення (фізичного та психологічного), отримання допомоги

348 Лист від Троїцької районної адміністрації до Amnesty International від 6 серпня 2019 року.

349 Лист від Новопсковської сільської ради до Amnesty International від 2 серпня 2019 року.

350 CEDAW GC 28, пункт 39.

351 Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України, пункт 6.

(юридичної, психологічної, соціальної) та, можливо, пошуку можливості вийти з циклу насильства.

Однак у регіонах, що постраждали від конфлікту, кількість притулків обмежена. У Донецькій області з населенням близько 4,1 мільйона людей³⁵² працюють лише три притулки (Маріуполь, Дружківка та Слов'янськ), а в Луганській області з населенням 2,1 мільйона людей³⁵³ тільки один³⁵⁴.

Оскільки притулків дуже мало і вони, як правило, розташовані в більших містах (або поблизу них), жінки з менших міст, сіл або з інших місць, віддалених від притулків, можуть не мати змоги переїхати, якщо вони працюють або їхні діти відвідують садочки неподалік від місця проживання³⁵⁵.

Кількість місць у притулку обмежена; розміститися там може до 10 осіб. Протягом 2018 року у притулку у Слов'янську проживало загалом 46 жінок та 22 дитини³⁵⁶. З листопада 2017 року по серпень 2019 року в притулку Маріуполя було розміщено 50 жінок³⁵⁷. Серйозність проблеми стає очевиднішою, якщо порівняти таку кількість місць зі статистикою поліції про частоту випадків домашнього насильства, навіть враховуючи обмеження таких цифр, про які згадувалося раніше. Наприклад, за даними Національної поліції в Донецькій області, у 2018 році вони зареєстрували 119 випадків сексуального насильства, 606 кримінальних злочинів, пов'язаних із домашнім насильством і гендерно зумовленим насильством, а також 4691 адміністративне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством³⁵⁸. Управління у справах сім'ї та молоді в Донецькій області зазначило, що «в Донецькій області від домашнього насильства страждають близько 5000 осіб, із яких 80% жінки»³⁵⁹.

Найавне також обмеження тривалості перебування жінок у притулку: у Слов'янському притулку це один місяць, а в Дружківці та Маріуполі — до трьох місяців (у виняткових випадках до шести місяців)³⁶⁰. Що менша тривалість перебування у притулку, то менше в жінки часу знайти роботу та/або житло, тож коли вона виїжджає з

352 Див. населення Донецької області в 2020 році, доступно за посиланням: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/doneckaya/>

353 Населення Луганської області, доступно за посиланням: <https://index.minfin.com.ua/reference/people/luganskaya/>

354 Перший на Луганщині спеціалізований притулок для жінок, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, відкритий у місті Рубіжне Луганської області 16 вересня 2020 року: <https://www.msp.gov.ua/news/19071.html> (переглянуто 06 жовтня 2020 року). Більше інформації про обмеження роботи притулків див. у підрозділі нижче.

355 Amnesty International, інтерв'ю з ГО «Посмішка дитини», Бахмут, 28 березня 2019 року; інтерв'ю з представницею притулку в Слов'янську, 29 березня 2019 року.

356 Amnesty International, інтерв'ю з працівницею притулку у м. Слов'янськ, березень 2019 року.

357 Лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист № 43-21277-43.2).

358 Лист до Amnesty International від ГУ Національної поліції в Донецькій області (слідче управління) від 18 березня 2019 року.

359 Лист до Amnesty International від Управління у справах сім'ї та молоді Донецької області від 6 серпня 2019 року.

360 Amnesty International, інтерв'ю з представницею притулку у Слов'янську, Слов'янськ, 29 березня 2019 року; лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист № 43-21277-43.2); інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, березень 2019 року.

притулку, їй зазвичай доводиться повернутися «додому», де цикл насильства може відновитися³⁶¹.

У деяких притулках є обмеження за віком залежно від статі дітей, які можуть або не можуть проживати там із матір'ю; наприклад, хлопчики віком від 14 років не можуть проживати у Слов'янському притулку.³⁶² Таким чином, жінки можуть вирішити не звертатися до притулку, якщо не хочуть, щоб син підліткового віку залишався з кривдником.

Процедури прийняття до притулку можуть займати багато часу та бути надто бюрократизованими. Щоб мати можливість подати заявку на місце, жінка мусить мати направлення від поліції, мобільної бригади соціально-психологічної допомоги чи соціальної служби³⁶³. Якщо з тих чи інших причин (недовіра чи непоінформованість) вона не заявляє про насильство, вона не може звернутися до притулку сама. У постраждалої жінки також мають бути копії її документів та документів дітей (паспорт і свідоцтво про народження)³⁶⁴. Якщо з тих чи інших причин у неї цих документів немає (кривдник може відібрати документи, а в деяких ромських жінок взагалі документів може не бути³⁶⁵), їй та її дітям може бути складно отримати доступ до притулку.

Існують також обмеження щодо прийняття до притулку жінок з певним станом здоров'я. У притулку в Маріуполі наявний такий перелік станів, внаслідок яких жінка не може претендувати на місце в притулку: «(1) жінки в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, (2) жінки з психічними розладами, (3) жінки з інфекційними та хронічними захворюваннями, якщо хронічні стани погіршені; (4) жінки з травмами чи опіками можуть бути прийняті після видужання»³⁶⁶.

Хоча працівниці притулку, з якими спілкувалися та листувалися представниці Amnesty International, стверджували, що в них не траплялося випадків, коли жінкам відмовляли в доступі до притулку³⁶⁷, працівники міжнародних гуманітарних організацій розповіли Amnesty International, що їм відомо про такі випадки, в тому числі, коли відмовляли жінкам, яких співробітниці притулку вважали секс-працівницями³⁶⁸. Важливо зазначити, що притулків для чоловіків, які зазнають домашнього насильства, немає, а інклюзивність притулків в контексті ЛГБТІ-людей сумнівна. Наприклад, Ма-

361 Amnesty International, інтерв'ю з представницею притулку у Слов'янську, Слов'янськ, 29 березня 2019 року.

362 Amnesty International, інтерв'ю з представницею притулку у Слов'янську, Слов'янськ, 29 березня 2019 року.

363 Amnesty International, інтерв'ю з представницею притулку у Слов'янську, Слов'янськ, 29 березня 2019 року; лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист №43-21277-43.2).

364 Лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист №43-21277-43.2).

365 Amnesty International, інтерв'ю з Катериною Ханевою, координаторкою з питань гендерно зумовленого насильства БФ «Слов'янське серце», Святогірськ, травень 2019 року.

366 Лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист №43-21277-43.2).

367 Amnesty International, інтерв'ю з представницею притулку у Слов'янську, Слов'янськ, 29 березня 2019 року; лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист №43-21277-43.2).

368 Amnesty International, інтерв'ю з працівником міжнародної гуманітарної організації, березень 2019 року.

ріупольський притулок приймає «осіб жіночої статі (підтверджених паспортом)»³⁶⁹, що виключає багатьох трансгендерних жінок.

Щоб виконати своє зобов'язання забезпечувати відшкодування, допомогу та захист дівчатам і жінкам, постраждалим від гендерно зумовленого та домашнього насильства, держава повинна, окрім інших заходів захисту, забезпечити «достатню кількість кризових центрів, центрів підтримки та інформаційних центрів та належної якості притулків для жінок, їхніх дітей та, за потреби, інших членів родини»³⁷⁰. Держава не забезпечує достатньо притулків по всій країні загалом та зокрема в Донецькій та Луганській областях³⁷¹. Рада Європи визначає мінімальний стандарт кількості притулків та вимагає, щоб у державах, де притулки є основною чи єдиною формою надання допомоги, було одне місце на 10000 населення, а в державах, де притулки є частиною громадської стратегії реагування, — одне сімейне місце на 10000 жінок³⁷². Важливо, щоб притулки створювалися також у сільській місцевості, а не лише у великих містах, а держава розширювала свою співпрацю з громадськими організаціями, що надають притулки та реабілітацію постраждалим³⁷³.

3.5. МОБІЛЬНІ БРИГАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Один із способів допомогти постраждалим від домашнього насильства — викликати мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги.

За даними Фонду ООН у галузі народонаселення, у Донецькій області налічується п'ятнадцять мобільних бригад соціально-психологічної допомоги (шість фінансованих ЮНІСЕФ і дев'ять фінансованих державою), а в Луганській області — десять (шість з яких підтримує ЮНІСЕФ, а чотири — держава)³⁷⁴. Як вже згадувалось, у 2019 році держава почала запуск мобільних бригад і з бюджетним фінансуванням за моделлю, запропонованою Фондом ООН у галузі народонаселення у 2015 році³⁷⁵. Міністерство соціальної політики стверджує, що станом на кінець 2019 року держа-

369 Лист із Маріупольського притулку до Amnesty International від 9 серпня 2019 року (Лист №43-21277-43.2).

370 CEDAW GC 35, пункт 31 (a, iii).

371 Див. також Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 28 (b).

372 Генеральний директорат з прав людини та юридичних питань Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок: мінімальні стандарти служб підтримки», 2008 рік, с. 38: [https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF\(2007\)Study%20rev.en.pdf](https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/EG-VAW-CONF(2007)Study%20rev.en.pdf)

373 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 29 (d).

374 Amnesty International, скайп-інтерв'ю з представниками і представницями Фонду ООН у галузі народонаселення, 14 травня 2020 року.

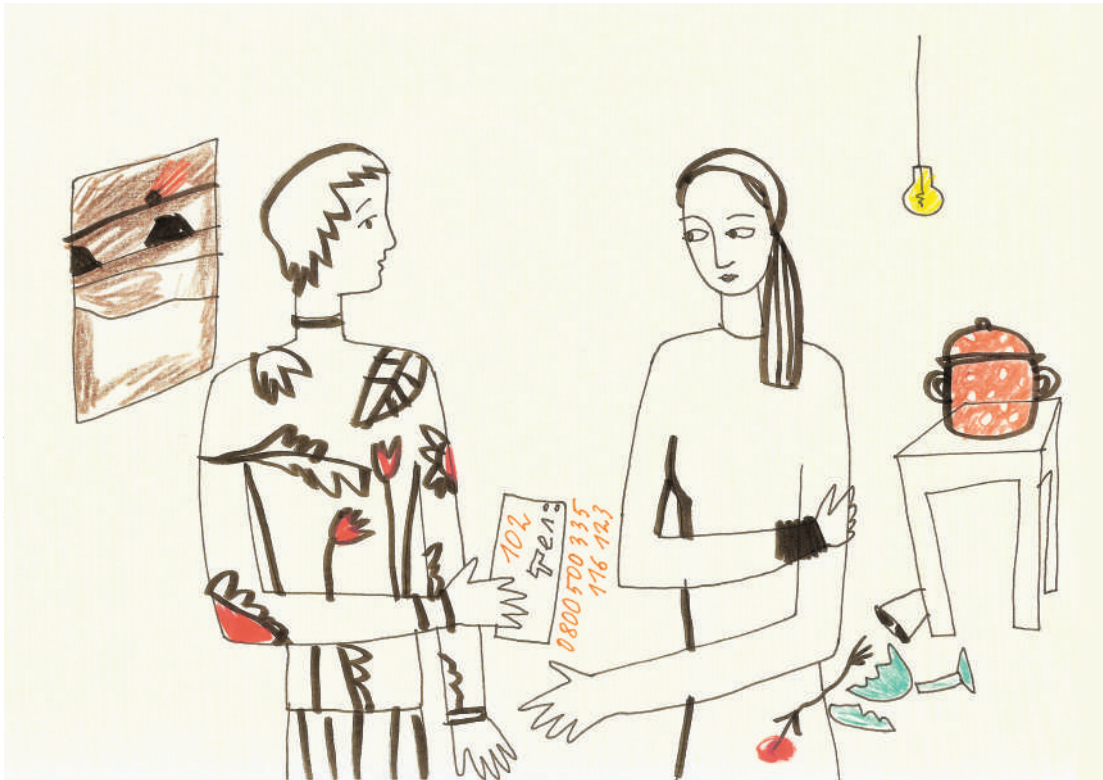
375 З 2015 року у 12 областях України працюють 49 мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, що фінансуються міжнародними організаціями (Amnesty International, інтерв'ю з Оксаною Нестеровою, національною координаторкою ЮНІСЕФ / Health Right International Ukraine, Київ, березень 2019 року).

ва підтримувала 339 таких бригад по всій Україні³⁷⁶. Однак прогалини в захисті все ще частково заповнюють місцеві та міжнародні громадські організації.

Мобільні бригади зазвичай діють реактивно — вони виїжджають у відповідь на дзвінок, тобто неефективні у разі, коли жінка не знає, куди дзвонити, або не визначає насильство як гендерно зумовлене чи домашнє насильство.

Одна з громадських організацій повідомила Amnesty International, що мобільні бригади часто не наближаються до лінії зіткнення³⁷⁷ — або тому, що це занадто небезпечно, або просто тому, що в людей там обмежені засоби зв'язку (зокрема, погане покриття мобільного зв'язку), тому вони не можуть зателефонувати, навіть коли й знають телефони мобільних бригад допомоги. Це непрямо визнає Фонд ООН у галузі народонаселення, зазначаючи: «Якщо хтось хоче отримати допомогу від мобільної бригади, найкраще, якщо така бригада розташована поблизу населеного пункту цієї людини. В іншому випадку експерти Фонду рекомендують зателефонувати або до Національної поліції, або до Національної гарячої лінії "Ла Страда". Особливо якщо йдеться про віддалене місце, до якого складно доїхати»³⁷⁸.

На міжустановчому форумі, який відвідали представниці Amnesty International в Маріуполі у 2019 році, представники поліції не змогли чітко пояснити процедуру співпраці з мобільними бригадами, тож, за їхніми словами, вони частіше спрямовували

378 Див. Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, «Боротьба з домашнім насильством: що можна зробити?»

379 Дослідницькі нотатки представниць Amnesty International з Форуму «Взаємодія суб'єктів у сфері запобігання та протидії гендерно зумовленому й домашньому насильству в Донецькій області», що проводився в Маріуполі 15–16 травня 2019 року; Amnesty International, інтерв'ю зі співробітником поліції, Київ, вересень 2019 року; інтерв'ю зі співробітником поліції, Слов'янський відділ поліції, Слов'янськ, травень 2019 року.

послуги³⁸⁰. Висновки Amnesty International³⁸¹ збігаються з отриманими Фондом ООН у галузі народонаселення³⁸²: жінки вважають за краще шукати підтримки у близьких друзів, а іноді й у родичів.

За словами жінок, які проживають у населених пунктах, розташованих у межах 20 км уздовж лінії зіткнення, у цих населених пунктах також існує дефіцит фахівців, що призводить до обмеженого (або відсутнього) доступу до медичних послуг, включаючи таких базових фахівців, як сімейні лікарі та гінекологи³⁸³. Жінка, яка проживає поблизу лінії зіткнення, сказала Amnesty International:

«Ніхто з молодих фахівців не хоче їхати сюди. Тому що їм страшно, і їх можна зрозуміти. Ми тут вже звикли до обстрілів, а люди не хочуть їхати і ризикувати своїм життям, та ще й за такі мізерні гроші. Немає гінеколога у нас. Я їжджу в найближче містечко, але у мене є машина і гроші, щоб їздити, але вони ж не у всіх є»³⁸⁴.

Ускладнений доступ і до послуг підтримки, зокрема до послуг психолога. У багатьох маленьких містах єдиний доступний фахівець — шкільний психолог³⁸⁵. У місцях уздовж лінії зіткнення представницям Amnesty International неодноразово говорили про необхідність послідовної постійної психологічної допомоги, пов'язаної з травмами, викликаними конфліктом та гендерно зумовленим насильством.

Доїхати до місць, де можна отримати доступ до послуг, також може бути складно, на що вказує наступна цитата. Ірина Павлик, співробітниця з питань захисту УВКБ ООН, коментує:

«У деяких населених пунктах автобус їздить раз на день чи на кілька днів, і якщо поїхати до лікаря, може не бути змоги доїхати назад у той самий день, а послуги такі поблизу лінії зіткнення дорогі, люди не можуть їх собі дозволити. Варто також зазначити, що є низка населених пунктів (за оцінками "Проліски", їх 64), які не мають доступу до послуг або мають обмежений доступ через проведення ООС. Ніяка поліція, лікарі, швидка допомога, пожежна служба туди не потраплять. Ри-

380 Фонд ООН у галузі народонаселення та Український центр соціальних реформ, аналітичний звіт «Гендерно зумовлене насильство у постраждалих від конфлікту регіонах України», с. 5, доступно за посиланням: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/gbv_study_2015_final_eng.pdf

381 Amnesty International, обговорення у фокус-групах із жінками у двох населених пунктах Донецької області в межах 10 км від лінії зіткнення у квітні 2019 року та травні 2019 року, з жінками у селищі Донецької області (травень 2019 року) та в селі Луганської області (травень 2019 року) в межах 20 км від лінії зіткнення.

382 Фонд ООН у галузі народонаселення та Український центр соціальних реформ, аналітичний звіт «Гендерно зумовлене насильство у постраждалих від конфлікту регіонах України», с. 5, доступно за посиланням: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/gbv_study_2015_final_eng.pdf

383 Amnesty International, обговорення у фокус-групі з жінками в населеному пункті на відстані 5 км від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

384 Amnesty International, обговорення у фокус-групі з жінками в населеному пункті на відстані в межах 5 км від лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

385 Amnesty International, два інтерв'ю з низовими активістками за права жінок у населених пунктах, близьких до лінії зіткнення в Донецькій та Луганській областях, травень 2019 року.

зиків багато»³⁸⁶.

Також існує побоювання щодо конфіденційності, особливо в невеликих громадах. Як зазначила одна з жінок, яка мешкає у маленькому містечку поблизу лінії зіткнення в Донецькій області:

«Гінеколог до нас доїжджає раз на тиждень, але я їжджу в інше місто. Тому що у нас, поки сидиш у черзі, все дізнається: хто навіть до гінеколога приходила, хто аборт зробила та інші приватні речі»³⁸⁷.

Дослідження Amnesty International вказує на те, що хоча державних послуг часто недостатньо або взагалі немає, існує активна спільнота громадських організацій, низових ініціатив та волонтерських груп, які надають послуги постраждалим. Місцеві та внутрішньо переміщені жінки вибудовують жіночі спільноти на місцях, діляться знаннями та підтримують інших жінок, супроводжують жінок, коли вони звертаються до поліції чи лікарні у випадках домашнього насильства, та закликають місцеві органи влади до відповідальності. Важливість діяльності місцевих жіночих громадських організацій та низового активізму для запобігання гендерно зумовленому насильству щодо жінок та боротьби з ним важко переоцінити.

Однак дослідження Amnesty International також показують, що держава не надає ефективного доступу до медичної допомоги та недорогих високоякісних послуг із охорони здоров'я та пов'язаних послуг, включаючи медичну допомогу в галузі психічного здоров'я та психологічну підтримку. Держава повинна «розробити та впровадити цілеспрямовану політику щодо задоволення потреб постраждалого від конфлікту населення, у тому числі шляхом збору пов'язаних із цим статистичних даних», і забезпечити, щоб постраждалі від конфлікту групи населення, включаючи дітей, які проживають поблизу лінії зіткнення, мали належний доступ до послуг охорони здоров'я, включно з медичною допомогою в галузі психічного здоров'я та психологічною підтримкою³⁸⁸. Держава також повинна покращити інфраструктуру в сільській місцевості та виділити належні кошти на соціальні послуги й охорону здоров'я³⁸⁹.

386 Amnesty International, листування з Іриною Павлик, фахівчиною з захисту Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, жовтень 2019 року.

387 Amnesty International, інтерв'ю з жінкою в населеному пункті поблизу лінії зіткнення в Донецькій області, травень 2019 року.

388 Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді України 40, 41с.

389 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункти 38, 39, 42.

4. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДОМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОНФЛІКТОМ, У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

4.1. ПАТЕРНИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ЗАФІКСОВАНІ МІЖНАРОДНИМИ ТА НАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ З 2014 ПО 2016 РІК

Важко оцінити поширеність пов'язаного з конфліктом сексуального насильства в Україні³⁹⁰. Як зазначається в методології та в попередніх розділах, офіційна статисти-

³⁹⁰ Термін «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», що використовується у цьому звіті, означає таке: «зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, примусове переривання вагітності, примусова стерилізація, примусовий шлюб чи будь-яка інша порівняно тяжка форма сексуального насильства, що вчиняється проти жінок, чоловіків, дівчаток чи хлопчиків, безпосередньо чи опосередковано пов'язана з конфліктом». Див. <https://www.un.org/en/events/elimination-of-sexual-violence-in-conflict/pdf/1494280398.pdf>. Більше додаткової інформації доступно в словнику.

ка щодо гендерно зумовленого та сексуального насильства не показує справжньої картини; часто такої статистики немає, вона неповна або вводиться в оману³⁹¹. Дані, зібрані міжнародними та місцевими організаціями, також розрізнені. На це є вагомий причина. Ті, хто укладають звіти, часто зазначають, що до досліджень включено лише невелику частину випадків, які не показують увесь масштаб проблеми та не репрезентують усіх, хто зазнав насильства чи знущань. Через страх, сором та стигматизацію в громадах постраждали часто не готові публічно заявляти про насильство щодо себе.

З часу початку збройного конфлікту на сході України у квітні 2014 р. декілька міжнародних організацій проводили моніторинг та звітування про гендерно зумовлене насильство в регіонах, що постраждали від конфлікту. Серед них були Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні³⁹², Фонд народонаселення ООН³⁹³ та Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ)³⁹⁴. Серед місцевих неурядових суб'єктів єдине комплексне дослідження, про яке відомо Amnesty International, було проведене Східноукраїнським центром громадських ініціатив у співпраці з організаціями-партнерами з Коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі». Результатом дослідження став звіт «Війна без правил», що вийшов у 2017 році³⁹⁵.

У звітах УВКПЛ³⁹⁶ та Східноукраїнського центру громадських ініціатив досліджуються патерни та тенденції сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в Україні з 2014 по 2017 рік. Обидві доповіді переважно зосереджуються на різних формах сексуального насильства, що застосовуються проти чоловіків та жінок в умовах позбавлення волі як методу катувань та іншого жорстокого поводження як із боку українських військових сил, так і збройних формувань на непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей. Найбільш частими формами сексуально-

391 Наприклад, Державна судова адміністрація зазначає, що з 2014 по 2018 рік жоден військовослужбовець не був засуджений за кримінальними звинуваченнями, пов'язаними із сексуальним насильством (лист до Amnesty International від Державної судової адміністрації від 26 березня 2019 року, №№ 238-19 та 239-19 / 327/19). Водночас Генеральна прокуратура зазначає, що вони не розподіляють статистику кримінальних злочинів залежно від того, військові чи цивільні злочинці або жертви (лист до Amnesty International від Генеральної прокуратури України від 16 липня 2020 р., №27/3-3214). Таким чином, відсутність обвинувальних вироків і статистики на цю тему не може свідчити про поширеність сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями. За даними Державної судової адміністрації, до 2018 року «військовослужбовці» не були навіть окремою категорією у справах про домашнє насильство як адміністративне правопорушення. Згідно зі статистикою, наданою Державною судовою адміністрацією, з 2526 осіб, звинувачених в адміністративному правопорушення домашнього насильства в Донецькій області, було лише двоє військовослужбовців, а в Луганській області лише один такий випадок з 1055 за той самий період. В усіх статистичних даних, отриманих Amnesty International, колишні військові взагалі не виділені в окрему категорію, через що взаємозв'язок насильства та конфлікту залишається ще більш прихованим (лист до Amnesty International від Державної судової адміністрації від 26 березня 2019 року, №№ 238-19 та 239-19 / 327/19).

392 СММ ОБСЄ в Україні. «Гендерні виміри моніторингу СММ: Пік прогресу», 2015 рік, SEC.FR/514/15, доступно за посиланням: <https://www.osce.org/ukraine-smm/165806?download=true>

393 Фонд ООН у галузі народонаселення та Український центр соціальних реформ, аналітичний звіт «Гендерно зумовлене насильство у постраждалих від конфлікту регіонах України», 2015 рік, доступний за посиланням: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/gbv%20in%20the%20conflict-affected%20regions%20of%20ukraine_eng.pdf

394 Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), «Насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні: 14 березня 2014 — 31 січня 2017 року», 2017 рік, доступно за посиланням: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportCRSV_EN.pdf (надалі УВКПЛ, «Насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні», 2017 рік).

395 «Війна без правил».

396 Включно з періодичними звітами Україна — УВКПЛ, доступними за посиланням: <https://www.ohchr.org/EN/Countries/ENACARRegion/Pages/UAReports.aspx>

го насильства, зафіксованими у звітах, стали зґвалтування, спроби та/або погрози зґвалтування, примус до оголення, побиття та електрошок статевих органів³⁹⁷. Також згадувалися випадки сексуального насильства на КПВВ та в житлових районах, однак їх було менше.

Більшість задокументованих та можливих випадків сексуального насильства у доступних звітах стосуються активної фази масштабних військових дій у 2014–2015 роках, а у 2016 році було задокументовано менше випадків³⁹⁸. З 2017 року, коли інтенсивність бойових дій дещо спала, Amnesty International не відомо про жодне всебічне чи комплексне дослідження сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

На деякі з цих публікацій Amnesty International посилається нижче, використовуючи їх для ілюстрації загальної картини попередніх років. Однак власне дослідження Amnesty International, зосереджене на житлових районах, показує, що сексуальне насильство з боку військових залишається проблемою і після 2017 року.

4.2. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ДОМАГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОНФЛІКТОМ, У ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ

Збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях часто ведеться в житлових районах, оскільки лінія зіткнення проходить уздовж маленьких міст і сіл, а іноді й крізь них. Зважаючи на всі проблеми в отриманні точної статистики, зазначені вище звіти свідчать про можливе зменшення кількості випадків сексуального насильства над жінками в таких житлових районах з переходом конфлікту до менш активної фази. Так, у звіті «Війна без правил» відзначається значне зростання кількості зґвалтувань, здійснених збройними силами з початком активних бойових дій, із подальшим зменшенням після стабілізації ситуації у 2015 році³⁹⁹. Однак у березні 2017 року Комітет із ліквідації дискримінації проти жінок у своїх заключних зауваженнях до восьмої періодичної доповіді України в розділі про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, висловлює занепокоєність тим, що «попри те що постраждали заявляють лише про невелику частину випадків сексуального насильства, зокрема внаслі-

397 Див. УВКПЛ, «Насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні, 2017 рік», с. 14, також див. випадки на с.с. 15–18 та «Війна без правил», с. 86, а також див. свідчення на с.с. 38–77, переглянуто 21 листопада 2019 року.

398 Звіти різняться в оцінці тяжкості та масштабів допущених порушень. УВКПЛ зазначає, що «немає підстав вважати, що сексуальне насильство застосовувалося для стратегічних або тактичних цілей», однак визнає, що спостерігачі мали обмежений доступ до території, що контролюється збройними групами (УВКПЛ, «Насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні» 2017 рік, с. 3). У звіті «Війна без правил» використовується співвідношення між очікуваною та фактичною кількістю жертв сексуального насильства та стверджується, що сексуальне насильство було «систематичним та широко розповсюдженим» (с.с. 80–82). Це може вважатися знаряддям війни та може «становити военні злочини та злочини проти людяності відповідно до Римського статуту» («Війна без правил», с. 113).

399 «Війна без правил», с. 96.

док стигми та страху наслідків, є дані про багато випадків сексуального насильства на територіях, що постраждали від конфлікту»⁴⁰⁰.

Згідно зі спостереженнями та інтерв'ю Amnesty International у постраждалих від конфлікту населених пунктах, жінки продовжують зазнавати різних форм сексуального насильства з боку військовослужбовців, особливо на територіях уздовж лінії зіткнення. До найбільш постраждалих районів належать Ясинуватський та Мар'їнський райони Донецької області та Новоайдарський район Луганської області.

Під час дослідницьких поїздок у 2019 році представниці Amnesty International отримали 8 підтверджених повідомлень про зґвалтування (2), спробу зґвалтування (1) і сексуальні домагання (5), здійснені у 2017–2018 роках військовослужбовцями української армії поза контекстом затримання чи КПВВ. Всі ці випадки відбулися у житлових районах поблизу лінії зіткнення, в населених пунктах із присутністю значної кількості військових. Про ці інциденти Amnesty International повідомили постраждалі жінки (2 випадки), а також міжнародні (2 випадки) та місцеві (4 випадки) організації.

У травні 2019 року під час обговорення у фокус-групі Amnesty International, яке проходило у населеному пункті поблизу лінії зіткнення в Донецькій області, одна з жінок-учасниць згадувала про старшого солдата, який тривалий час намагався переконати її зустрічатися з ним. Після того як вона твердо йому відмовила (*«Я сказала йому, що з цього нічого не вийде»*), солдат, за її словами, прийшов до неї додому та стріляв по вікнах, щоб її залякати. Коли представниці Amnesty International запитали, як вирішилася ця ситуація, жінка сказала, що вона не заявила про цей випадок і чекала, поки відбудеться ротація, і солдата з усім підрозділом перевезуть в інший населений пункт⁴⁰¹.

Ця справа мала перегук із іншим інцидентом, про який представницям Amnesty International на кілька днів раніше повідомив працівник гуманітарної організації. Інцидент стосувався українського солдата, який погрожував фізичним насильством і стріляв по вікнах, щоб залякати жінку та показати, що він не прийме відмови, коли жінка наважилася чинити опір небажаній сексуальній увазі з його боку. Це трапилось у 2018 році в іншому населеному пункті поблизу лінії зіткнення в Донецькій області. Жінка не заявила про інцидент у поліцію, побоюючись наслідків⁴⁰².

Інформації про зареєстровані заяви щодо сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями в житлових районах, практично не існує. Такі випадки можуть набути розголосу, коли/якщо жінка зареєструє заяву та справа дійде до суду загальної юрисдикції — в такому разі інформація про справу міститиметься в Єдиному дер-

400 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункт 14.

401 Amnesty International, обговорення у фокус-групі, житловий район на передовій, Донецька область, травень 2019 року.

402 Amnesty International, інтерв'ю з місцевою гуманітарною організацією у Краматорську, березень 2019 року.

жавному реєстрі судових рішень⁴⁰³. Навіть у цих випадках судові засідання часто закриті, тож за ними неможливо стежити.

Amnesty International використовувала наявну пошукову систему для перевірки реєстру судових рішень щодо випадків сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцями у період з 2017 по 2019 рік у Донецькій та Луганській областях. Було знайдено лише один задокументований випадок сексуального насильства, вчиненого військовослужбовцем у бік жінки в житловому районі, який дійшов до суду. Випадок трапився у 2017 році у Новомихайлівці (Мар'їнський район, Донецька область). Далі подано наше резюме справи за даними реєстру судових рішень, у якому зафіксовано деталі початкового слухання:

б лютого 2017 року, близько 13.30, солдат, що проходив повз продуктовий магазин у Новомихайлівці, побачив жінку, з якою вже був знайомий. Під час їхньої розмови солдат (військовослужбовець військової частини ПП В2950) запропонував провести її додому, і вона погодилася. Коли вони приїхали, він попросив чашку кави, і його пустили в будинок. Він був п'яний. Близько 17.00 він схопив її за волосся і потяг до спальні. Там він змусив її стати на коліна і застосував фізичне насильство, водночас погрожуючи застосувати його до дітей, які в той час перебували в будинку. Він примусив її до орального сексу. Потім, близько 17.30, солдат кинув жінку на диван, вдарив її, насильно зняв її одяг та білизну і знову зґвалтував (цього разу з насильницьким вагінальним проникненням). Він продовжував ґвалтувати її до 23.30. Наступного дня жінка заявила про сексуальне насильство в Мар'їнській відділ поліції.

Суд визнав, що на жінку чинили сильний тиск, щоб вона змінила свідчення, і що вона отримувала повідомлення та дзвінки від солдата, який намагався відмовити її від подання заяви. У судовому реєстрі зазначається, що Військовій прокуратурі було відомо про цю справу⁴⁰⁴.

Станом на квітень 2020 року у відкритому реєстрі немає інформації про винесення вироку обвинуваченому, що свідчить про те, що розслідування, ймовірно, триває досі.

Amnesty International відомо про один випадок спроби зґвалтування, яка відбулася у 2017 році та про яку повідомили міжнародній організації, а також про випадок групового зґвалтування, що відбувся у 2018 році та який зафіксувала місцева гуманітарна організація. Обидва відбулися в населених пунктах у межах 10 кілометрів від лінії зіткнення в Донецькій області. В обох випадках органи влади (в одному випадку поліція, а в іншому військові) були поінформовані, але військовослужбовцям не ви-

403 Доступно за посиланням: <http://reyestr.court.gov.ua/>; Єдиний державний реєстр судових рішень має обмеження за географією доступу; доступ до нього можна отримати лише з України (або з українського VPN).

404 Резюме, адаптоване із справи 237/600/17, див. у судовому реєстрі, доступному за посиланням: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65257958> (переглянуто 2 серпня 2019 року) (ресурс доступний тільки з України).

сунули звинувачення і до відповідальності їх також не притягнули⁴⁰⁵.

Зазвичай жінки, які постраждали від насильства, а також працівники гуманітарних організацій розповідали Amnesty International, що у випадках, коли жінки зазнавали сексуального насильства з боку солдатів неподалік від лінії зіткнення, вони часто стикалися зі значними перешкодами, намагаючись заявити про ці ситуації в поліцію⁴⁰⁶. До таких перешкод належать відчуття сорому через стигматизацію насильства, побоювання щодо конфіденційності та безпеки в ситуаціях, коли постраждалим доводиться залишатися в тій самій невеликій громаді, де дислокуються солдати (можливо, в тому числі й сам кривдник (кривдники) чи його колеги), а також недовіра до захисту та допомоги від органів влади

У попередніх розділах було окреслено прогалини в захисті та в здатності державних суб'єктів запобігати, переслідувати, карати домашнє насильство та надавати відшкодування жертвам домашнього насильства в Донецькій і Луганській областях. У цьому контексті Amnesty International занепокоєна тим, що випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, ускладнює безкарність за такі злочини, оскільки про них не заявляють, а навіть у тих випадках, коли заявляють, кривдників не притягують до відповідальності. Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок наголошує:

«Невиконання державою-учасницею будь-яких відповідних заходів для запобігання гендерно зумовленому насильству щодо жінок, коли її органи влади знають або повинні знати про ризик такого насильства, або відсутність розслідування, судового переслідування та покарання, а також відшкодування жертвам/постраждалим від таких дій, дає мовчазний дозвіл на гендерно зумовлене насильство щодо жінок або заохочує таке насильство. Така неспроможність або бездіяльність становить порушення прав людини»⁴⁰⁷.

У березні 2017 року у заключних зауваженнях до восьмої періодичної доповіді Комітет закликав Україну розширити спроможність правоохоронців та системи правосуддя розслідувати, фіксувати та переслідувати випадки сексуального насильства відповідно до міжнародних протоколів; забезпечити доступ жінок і дівчат до правосуддя, а також до вчасної та комплексної допомоги в таких випадках; забезпечити жертвам таке відшкодування, яке сприяє зміні гендерної ситуації та враховує їхні потреби, а також гарантувати, щоб у будь-яких майбутніх судових процесах перехідного періоду були вжиті належні заходи для боротьби з сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом⁴⁰⁸. Комітет прямо закликав Україну «відхилити вимоги надання амністії особам, яких підозрюють або звинувачують у військових злочинах, злочинах проти

405 З міркувань конфіденційності та безпеки Amnesty International не може надати детальну інформацію про ці випадки в публічному звіті, але ця інформація зафіксована.

406 Amnesty International, інтерв'ю з працівником міжнародної гуманітарної організації, Краматорськ, березень 2019 року; інтерв'ю з працівниками місцевих гуманітарних організацій у Краматорську та Святогірську у травні та вересні 2019 року.

407 CEDAW GC 35 пункт 24 (b).

408 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, 9 березня 2017 року, пункт 15 (b).

людяності чи серйозних порушеннях прав людини, включно з сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом, або осіб, визнаних винними у вчиненні таких злочинів»⁴⁰⁹.

4.3. СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ДО ДІВЧАТ-ПІДЛІТОК

Окрім інформації про сексуальне насильство та домагання щодо жінок на територіях, постраждалих від конфлікту, є також повідомлення про сексуальні домагання до дівчат підліткового віку з боку солдатів. Як наголошує Комітет CEDAW, ризик дискримінації у формах жорстокого поводження, експлуатації та насильства для дівчат є вищим. Коли жертви — підлітки, такі ситуації насильства стають ще складнішими⁴¹⁰. Дівчата-підлітки віком до 18 років також мають право на особливий захист від сексуального примусу та насильства, оскільки вони — діти⁴¹¹.

У 2019 році ГО *Save the Children* опублікувала звіт про гендерні відмінності сприйняття конфлікту на сході України серед дівчат і хлопців⁴¹². Дослідження ґрунтується на аналізі первинних даних 107 дітей віком від 3 до 17 років, які мешкають поблизу лінії зіткнення, а також інтерв'ю з виховательками, вчителями і вчительками, соціальними працівниками та працівницями, місцевою владою, громадськими організаціями та агентствами ООН, що працюють поблизу лінії зіткнення⁴¹³. Дівчата-підлітки повідомили ГО *Save the Children*, що «вони стикаються з домаганнями з боку військових, які роблять непристойні зауваження на вулиці», а іноді «зупиняють свої машини поруч із дівчатами на вулиці та намагаються доторкнутися до них»⁴¹⁴. Молодші дівчата (10–13 років) «повідомили, що військові чоловіки розмовляють з ними та намагаються змусити дівчат їхати з ними; вони також відчували, що існує ризик, що солдати можуть затягнути дівчат до себе ввечері»⁴¹⁵. *Save the Children* також зафіксувала випадки, коли неповнолітні дівчата «займалися комерційним сексом» із солдатами для

409 Комітет CEDAW, Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, 9 березня 2017 року, пункт 11 (d).

410 CEDAW GC 28, пункт 21.

411 Стаття 19 Конвенції про права дитини; також див. Комітет ООН з прав дитини, Загальний коментар № 13 (2011): «Право дитини на свободу від усіх форм насильства», UN Doc. CRC/C/GC/13.

412 *Save the Children*, «Почуйте нас».

413 Як вказано у звіті ГО *Save the Children* «Почуйте нас», «інструменти для збору даних були спеціально підібрані для окремих вікових груп дітей, при цьому для різних вікових груп 3–5, 6–9 та 10–17 років використовувались різні інструменти». Зокрема, у випадку дітей віком від 3 до 5 років модератори використовували індивідуальні емоційні малюнки, на яких діти малювали свої життя, а також «низку простих питань, зрозумілих для дітей, для обговорення змісту малюнка та почуттів, які малюнок викликає в дитини». Із 6–9-річними дітьми дослідники використовували «ходу маріонетки»: діти створювали маріонетку, яка була б такого ж віку та статі, як і вони, і живе там само, де й вони. Потім дослідники «виводили дітей та ляльки на прогулянку «день із життя ляльки», ставили питання, щоб зрозуміти, що саме роблять ляльки, куди вони ідуть, і що вони відчують». Старші діти (10–17 років) малювали графік свого життя у громаді «від народження до сьогоднішнього дня та своє уявлення про майбутнє». Використовуючи ці графіки життя, модератори проводили обговорення, «які почуття викликають події у дітей, та які відмінності, на їхню думку, є у «лініях життя» дітей іншої статі». (*Save the Children*, «Почуйте нас», с. 12)

414 *Save the Children*, «Почуйте нас», с. 21.

415 *Save the Children*, «Почуйте нас», с. 21.

задоволення фінансових потреб⁴¹⁶.

Проводячи власне дослідження, представниці Amnesty International дізналися про чотири випадки сексуальних домагань до дівчат-підліток. У першому випадку місцеві жінки, які проживають у населеному пункті в Луганській області неподалік від лінії зіткнення з присутністю великої кількості військових, розповіли дослідницям Amnesty International про випадок, який стався у 2018 році, коли двоє п'яних солдатів домогалися до двох дівчат-підліток поблизу школи, робили непристойні зауваження та тиснули на дівчат, щоб ті з ними пішли. Зрештою солдати побилися з місцевими хлопцями-підлітками, які намагалися зупинити домагання. Солдати отримали догану від військового керівництва за бійку з місцевими хлопцями (але не за домагання до дівчат)⁴¹⁷.

У трьох інших випадках працівники двох різних місцевих гуманітарних громадських організацій повідомили про випадки, коли військові пропонували гроші чи алкоголь в обмін на секс дівчатам віком всього 13–14 років⁴¹⁸. В одному з випадків, який стався у 2018 році в населеному пункті в Донецькій області, коли дівчина відмовила солдату, який виявляв до неї небажану сексуальну увагу, повідомляється, що він почав стріляти в повітря, щоб налякати дівчину. Наскільки відомо місцевому працівникові гуманітарної організації, про цей випадок не повідомили ані поліції, ані військовому керівництву.

Термін «сексуальне домагання» у цьому звіті використовується відповідно до визначення з Директиви про сексуальні домагання в миротворчих та інших польових місіях Організації об'єднаних націй і означає «будь-яке небажане залицяння, прохання про сексуальні послуги або іншу словесну чи фізичну поведінку сексуального характеру». Сексуальні домагання можуть включати «вимоги (прямі або непрямі прохання) сексуальних послуг в обмін на сприятливе ставлення; використання грубих або непристойних висловів чи жестів; навмисний і небажаний фізичний контакт, зокрема доторки та обмацування, або небажану фізичну близькість; коментарі (усні чи письмові), жести чи фізичні дії, що сприймаються як такі, що викликають приниження чи збентеження». Перелік не є вичерпним⁴¹⁹.

В українському законодавстві про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків сексуальне домагання визначається як «дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (до-

416 Save the Children, «Почуйте нас», с. 8.

417 Amnesty International, інтерв'ю з місцевими жінками, населений пункт поблизу лінії зіткнення, Луганська область, травень 2019 року.

418 Amnesty International, інтерв'ю з місцевими гуманітарними організаціями в Краматорську (березень 2019 року) і Святогірську (травень 2019 року).

419 Директива про сексуальні домагання в миротворчих та інших польових місіях Організації об'єднаних націй, UN Doc. DPKO/CPD/DSHCPO/2003/002, с. 3.

торкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування»⁴²⁰. Це визначення обмежене та обмежувальне, зокрема в розумінні обставин, за яких може виникати сексуальне домагання, та форм сексуальних домагань. Згідно з національним законодавством, «жертва сексуальних домагань може вимагати відшкодування цивільних збитків через суд, але злочин не карається як кримінальний»⁴²¹ і не підлягає іншим відповідним юридичним санкціям.

Відсутність комплексного визначення сексуальних домагань та нездатність держави кваліфікувати, розслідувати та карати такі випадки як серйозні правопорушення мають руйнівний вплив на життя жінок і дівчат, зокрема в ситуації конфлікту. Крім того, це порушує або нівелює їхнє право не піддаватися принизливому ставленню, право на свободу та безпеку і на рівний захист за законом, а також право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я.

Безкарність та нормалізація сексуальних домагань легітимізують владу чоловіків над жінками та дівчатами, зміцнюють традиційні уявлення про гендерні ролі та підтримують принизливе поводження з жінками та дівчатами. Як зазначає Комітет із ліквідації дискримінації щодо жінок, гендерно зумовлене насильство щодо жінок бере початок у низці гендерних чинників, зокрема «ідеології вищих прав та привілеїв чоловіків порівняно з жінками, соціальних стандартах маскуліності та потребі чоловіків утверджувати контроль чи владу»⁴²². Ці чинники «сприяють явному чи прихованому прийняттю в суспільстві гендерно зумовленого насильства щодо жінок, яке все ще часто вважається приватною справою, та поширеній безкарності в таких випадках»⁴²³. Отже, неспроможність держави захистити жінок та дівчат від сексуальних домагань призводить до того, що вона не може запобігти й іншим випадкам гендерно зумовленого насильства.

Відповідно до Конвенції CEDAW, всі держави-сторони зобов'язані сприяти рівним правам дівчат⁴²⁴ та забезпечити наявність незалежних, безпечних, ефективних, доступних та адаптованих для дітей механізмів повідомлення влади⁴²⁵. Відповідно до Загальної рекомендації № 30 про жінок у ситуаціях запобігання конфлікту, конфлікту та постконфлікту, Україна повинна вжити заходів, щоб запобігти виникненню нападів та погроз, включно з випадками сексуальних домагань і сексуального насильства,

420 Стаття 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», доступна за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

421 Див. також ООН Жінки та Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, стратегія запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні, 2018 рік, с. 30: <https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/ukraine/crsv%20strategy%20en.pdf?la=en&vs=2115>.

422 CEDAW GC 35, пункт 19.

423 CEDAW GC 35, пункт 19.

424 CEDAW GC 28, пункт 21.

425 CEDAW GC 33, пункт 25 (b).

щодо жінок і дівчат та «забезпечити, щоб щодо винних у таких актах насильства невідкладно проводилося розслідування, їх переслідували та карали»⁴²⁶.

4.5. НАСИЛЬСТВО ЩОДО СЕКС-ПРАЦІВНИЦЬ

У кількох звітах йшлося про те, як кризова ситуація конфлікту та внутрішнього переміщення на сході України змінила життя жінок та негативно позначилася на їх доступі до базових товарів та послуг, необхідних для виживання⁴²⁷. Жінки стали єдиними годувальницями в багатьох родинах, і водночас у них виникали й виникають труднощі з пошуком роботи, доступом до послуг, соціального захисту та гуманітарної допомоги⁴²⁸. Ще у 2015–2016 роках, на початку конфлікту, Фонд ООН у галузі народонаселення підкреслив, що «жінки, які проживають у зонах конфлікту, а також [внутрішньо переміщені особи] ризикують все частіше вдаватися до комерційного сексу як засобу покрити найбільш базові потреби своїх родин», а також що більшість таких випадків «пов'язана з військовими та правоохоронцями»⁴²⁹.

Як зазначалося вище, жінки зіткнулися зі зростанням бідності та труднощами з пошуком роботи внаслідок конфлікту. Громадські організації та активісти повідомили Amnesty International, що за таких обмежених обставин деякі жінки вдавалися до продажу сексу, щоб забезпечити себе та свої родини. Вони також висловили занепокоєння, що для секс-працівниць ризик насильства та перешкоди в доступі до правосуддя можуть бути особливо серйозними⁴³⁰. Amnesty International виявила, що жінкам, які продають секс в умовах бідності, переміщення та конфлікту у східній Україні, може загрожувати насильство з боку солдатів та подальші порушення прав людини внаслідок нездатності влади забезпечити доступ до правосуддя у випадках сексуального насильства. Окрім сексуального насильства, Amnesty International також занепокоєна тим, що деяким жінкам, які продають секс, може загрожувати сексуальна експлуатація та знущання⁴³¹.

Термін «секс-робота» в цьому звіті використовується, щоб описати ситуації, в яких

426 CEDAW GC 30, пункт 52 (а).

427 Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Спеціальна моніторингова місія до України, тематичний звіт «Переміщення в Україні, пов'язане з конфліктом: Збільшення вразливості постраждалих груп населення та чинники напруження в громадах» 2016 року, доступний за посиланням: <https://www.osce.org/ukraine-smm/261176?download=true>, (переглянуто 25 жовтня 2019 року). Б. Лукас, Б. Ровердер і К. Тулл, «Гендер і конфлікт в Україні».

428 Див., наприклад, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Спеціальна моніторингова місія до України, тематичний звіт «Переміщення в Україні, пов'язане з конфліктом: Збільшення вразливості постраждалих груп населення та чинники напруження в громадах» 2016 року, с. 10, доступний за посиланням: <https://www.osce.org/ukraine-smm/261176?download=true>

429 Процитовано в: Б. Лукас, Б. Ровердер і К. Тулл «Гендер і конфлікт в Україні», с. 3.

430 Amnesty International, інтерв'ю з місцевими контактними особами з гендерних питань ГО «Проліска», що працюють із жінками і дівчатами поблизу лінії зіткнення (Святогірськ, вересень 2019 року), інтерв'ю з представниками і представницями БФ «Слов'янське серце» (Святогірськ, березень, травень і вересень 2019 року), інтерв'ю з місцевими активістками у двох населених пунктах в межах 10 км від лінії зіткнення в Донецькій області (травень 2019 року).

431 Це сфера для подальших досліджень, яка виходить за межі обсягу цього звіту.

дорослі, які займаються комерційним сексом, роблять це **з власної згоди**⁴³². Якщо згода відсутня з таких причин, як погрози чи використання сили, обман, шахрайство, зловживання владою або коли в це залучена дитина, така діяльність становить порушення прав людини і має розглядатися як кримінальний злочин. У випадках, коли згода надана, вона дається на певних умовах та може бути відкликана в будь-який час⁴³³.

Amnesty International визнає, що люди можуть займатися секс-роботою з дуже різних причин. У всьому світі деякі секс-працівниці та працівники приймають рішення зайнятися секс-роботою за власним бажанням: вона більш гнучка та дає змогу контролювати свій робочий час, бо оплачується краще, ніж інші наявні варіанти. Для багатьох людей рішення зайнятися секс-роботою пов'язане з обмеженими можливостями заробітку. Інші люди можуть вдатися до секс-роботи як до засобу задоволення нагальних потреб через бідність.

Важливо, щоб держава вживала відповідних заходів для реалізації економічних, соціальних та культурних прав усіх людей, щоб жодна людина не починала займатися секс-роботою проти власної волі та не була змушена покладатися на неї як на єдиний засіб виживання. Також держава повинна забезпечити можливість припинити секс-роботу, якщо і коли людина цього захоче.

Amnesty International занепокоєна тим, що влада не вжила належних заходів, щоб забезпечити доступ жінок до соціального захисту та гуманітарної допомоги, включаючи жінок, які втратили годувальників родини та можливості заробітку під час конфлікту⁴³⁴. У квітні 2020 року Комітет із економічних, соціальних та культурних прав зазначив, що рівень крайньої бідності в Україні залишається високим, та підкреслив, що внутрішньо переміщені жінки мали вдвічі вищий шанс опинитися за межею бідності, ніж чоловіки⁴³⁵. Комітет CEDAW у березні 2017 року звернув увагу на бідність серед жінок у сільській місцевості та хистку ситуацію жінок, які проживають на постраждалих від конфлікту територіях, «бо їхні права на продуктивну роботу, забезпечення засобів до існування та доступ до землі регулярно порушуються»⁴³⁶.

Під час зустрічі в Києві з директоркою громадської організації «Легалайф-Україна» представницям Amnesty International підтвердили, що конфлікт збільшує ймовірність

432 У цьому звіті термін «секс-робота» означає надання сексуальних послуг за взаємною згодою між дорослими людьми за ту чи іншу форму оплати — грошову або товарну — за якого умови погоджено як продавцем, так і покупцем. Amnesty International закликає до повної декриміналізації секс-роботи.

433 Більше інформації можна дізнатися тут: Amnesty International, «Пояснювальна записка щодо політики Amnesty International щодо зобов'язань держави дотримуватися, захищати та забезпечувати права людини секс-працівників і працівниць» (індекс: POL 30/4063/2016), с.с. 26–28.

434 Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права описує відповідальність держав здійснити права всіх людей на належний стандарт життя для себе та своїх родин, включно з належним харчуванням, одягом та житлом, а також на регулярне покращення умов життя. (стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права).

435 Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, Заключні зауваження до сьомої періодичної доповіді Україні, пункти 4 і 12.

436 Комітет CEDAW, Заклучні зауваження до восьмої періодичної доповіді України, пункти 40–41.

того, що жінки, зокрема внутрішньо переміщені жінки, вдаватимуться до секс-роботи внаслідок відсутності інших способів заробітку на територіях, постраждалих від конфлікту⁴³⁷. Також у вересні 2019 року місцева активістка поділилася з представницями Amnesty International типовим прикладом того, як жінка може зайнятися секс-роботою в населених пунктах поблизу лінії зіткнення:

«Досить типова історія в цих селах, коли є жінка і вона безробітна, з дітьми і без чоловіка і без якоїсь іншої підмоги. Багато жінок у цих селах — самотні матері, розлучені або просто не живуть більше разом із чоловіками. Їм же якось потрібно виживати, годувати дітей. Я знаю одну таку жінку, вона розлучена, у неї двоє дітей. Вона на місяць заробляє 4000 гривень. Як на такі гроші з дітьми можна вижити? У матері її пенсії немає, тому що вона завжди на своїй землі працювала і офіційно у неї для пенсії немає стажу. Вони живуть близько до місця, де солдати у них розташовані в селі. І ось вони їй подзвонять, і вона піде до них, щоб, самі розумієте, продати себе, тому що годувати дітей треба. І вони дадуть їй їжі або трохи грошей»⁴³⁸.

Секс-робота в Україні⁴³⁹ карається штрафом⁴⁴⁰ як адміністративне правопорушення, а «сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» — кримінальний злочин, який карається позбавленням волі на термін до 15 років⁴⁴¹. Місцеві та міжнародні неурядові організації неодноразово підкреслювали, що криміналізація та стигматизація секс-роботи не дає змоги секс-працівницям і працівникам отримувати медичну, юридичну чи будь-яку іншу допомогу у випадку насильства⁴⁴². Директорка однієї неурядової організації пояснила, що якщо про людину відомо, що вона секс-працівниця чи працівник, це значно знижує ймовірність, що їй допоможе поліція. Також відомо, що поліція часто ігнорує заяви про домашнє насильство, якщо жінку в минулому притягували до адміністративної відповідальності як секс-працівницю або про неї відомо, що вона секс-працівниця⁴⁴³.

Дослідження Amnesty International на міжнародному рівні показали, що криміналізація секс-роботи стає серйозною перешкодою для доступу до поліційного захисту

437 Amnesty International, інтерв'ю з директоркою громадської організації «Легалайф-Україна», Київ, 18 січня 2019 року.

438 Amnesty International, інтерв'ю з активісткою, яка працює з селами поблизу лінії зіткнення в Мар'їнському районі, вересень 2019 року.

439 В межах цього звіту «криміналізація» секс-роботи означає процес заборони секс-роботи дорослих за взаємною згодою та встановлення в законодавстві відповідальності за порушення такої заборони, див. Amnesty International, «Пояснювальна записка про політику Amnesty International щодо зобов'язань держави захищати, дотримуватися та здійснювати права людини секс-працівниць і працівників» (індекс: POL 30/4063/2016), с. 4.

440 Стаття 181-1 КУпАП, карається штрафом.

441 Стаття 303 ККУ.

442 Amnesty International, інтерв'ю з представником УВКБ ООН (Краматорськ, березень 2019 року), інтерв'ю з місцевою громадською організацією, що представляє інтереси секс-працівниць і працівників (січень 2019 року та квітень 2020 року), інтерв'ю з місцевою громадською організацією, що працює з жінками, які вживають наркотики, та жінками, які живуть з ВІЛ (Слов'янськ, березень 2019 року).

443 Amnesty International, інтерв'ю з директоркою громадської організації «Легалайф-Україна» 18 січня 2019 року (Київ) та 10 квітня 2020 року (через Zoom; із директоркою і дослідницею «Легалайф-Україна»).

та правосуддя для секс-працівниць, які зазнали сексуального насильства⁴⁴⁴. Крім того, всі форми криміналізації секс-роботи призводять до непропорційної шкоди для секс-працівниць. Методи реагування держави на секс-роботу, насамперед спрямовані на криміналізацію чи інше покарання заняття секс-роботою, обмежують можливості секс-працівниць, поглиблюють стигматизацію, дискримінацію та соціальну нерівність та підтримують культуру безкарності, коли йдеться про порушення прав людини секс-працівниць⁴⁴⁵. В дослідженнях організації також виявилось, що криміналізація секс-роботи сприяє вкоріненню та посиленню гендерної нерівності. Жінки, які продають секс, часто стають жертвами шкідливих стереотипів та знущань через уявлення, що вони порушують традиційне уявлення про те, якою може бути прийнятна сексуальна поведінка жінки⁴⁴⁶.

Дослідження в Україні підтверджують поширеність знущання з секс-працівниць. У дослідженні про вплив збройного конфлікту на сході України на секс-працівниць, проведеному у 2019 році ГО «Легалайф-Україна» за підтримки Української Гельсінської спілки, демонструється експлуатація секс-працівниць, які надають послуги цивільним та військовим у містах у Донецькій та Луганській областях⁴⁴⁷. Чотири з п'яти респонденток дослідження також зазначають, що умови секс-роботи значно гірші, ніж вони очікували або ніж їм обіцяли. Три з чотирьох секс-працівниць стверджують, що не отримують погоджену оплату за секс-роботу. Більш ніж половина опитаних жінок (55,7%) повідомляють про випадки, коли їх змусили надавати сексуальні послуги проти власної волі. Крім того, багато секс-працівниць не мають доступу до послуг, які б допомогли їм залишити секс-роботу; понад половина (55,7%) з них повідомили, що хотіли б припинити займатися секс-роботою, але не можуть цього зробити⁴⁴⁸. У звіті також зафіксовано, що на рішення жінок зайнятися секс-роботою впливає поєднан-

444 Також див. Amnesty International «Секс-працівниці в зоні ризику, Підсумок дослідження щодо порушень прав людини секс-працівниць», 2016 рік (індекс: POL 40/4061/2016); «Жертви знущання поза законом: Криміналізація секс-роботи в Папуа-Новій Гвінеї» (індекс: ASA 34/4030/2016); «"Те, що я роблю — не злочин": Як люди розпачуються за криміналізацію секс-роботи в Буенос-Айресі, Аргентина» (індекс: AMR 13/4042/2016); наш звіт за 2010 рік про насильство щодо жінок в Уганді, де ми висвітлили випадки, коли жінкам говорили, що, оскільки вони займаються секс-роботою, вони «самі напросилися» і що «проститутку неможливо з'явувати»: Amnesty International «"Я не можу дозволити собі правосуддя": Насильство щодо жінок в Уганді триває постійно та безкарно» (індекс: AFR 59/001/2010).

445 Amnesty International регулярно фіксує, що для секс-працівниць особливо високим є ризик зіткнутися з порушеннями прав людини, такими як з'явувати, насильство, вимагання, безпідставний арешт і утримання під вартою, примусове виселення, знущання, дискримінація, ненадання медичної допомоги та відсутність можливостей отримати правовий захист. Див. Amnesty International, «Секс-працівниці в зоні ризику, Підсумок дослідження щодо порушень прав людини секс-працівниць» (індекс: POL 40/4061/2016).

446 Див., наприклад, Amnesty International, звіт щодо Тунісу за 2015 рік, де показано, що секс-працівниці вразливі до сексуальної експлуатації, шантажу та вимагання насамперед із боку поліції: «Звинувачені, ставши жертвами нападу: Сексуальне та гендерно зумовлене насильство в Тунісі» (індекс: MDE 30/2814/2015); а також Amnesty International, звіт про насильство щодо жінок в Уганді, де ми висвітлили випадки, коли жінкам говорили, що, оскільки вони займаються секс-роботою, вони «самі напросилися» і що «проститутку неможливо з'явувати»: «"Я не можу дозволити собі правосуддя": Насильство щодо жінок в Уганді триває постійно та безкарно» (індекс: AFR 59/001/2010).

447 При цьому дослідження не показало зростання рівня сексуального чи фізичного насильства щодо секс-працівниць з боку військових, принаймні у досліджених містах з невеликою присутністю військових, розташованих досить далеко від лінії зіткнення. Дослідження провела організація «Легалайф-Україна» у січні-лютому 2019 року в містах на підконтрольних уряду України територіях. Було опитано 61 секс-працівницю віком від 21 до 48 років із шести населених пунктів: Маріуполь, Слов'янськ, Северодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне та Краматорськ. Дослідження було проведене за підтримки Центру документування Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ). Див. звіт УГСПЛ «Наслідки збройного конфлікту на сході України для секс-працівниць» 2019 року, доступний за посиланням: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/BOOK_07.pdf (надалі Звіт УГСПЛ 2019 року).

448 Звіт УГСПЛ 2019 року, с. 31.

ня кількох факторів, зокрема відсутність базового доходу, надзвичайно високий рівень безробіття, порівняно низька оплата за некваліфіковану роботу та негативний вплив збройного конфлікту на соціально-економічну ситуацію в східній Україні⁴⁴⁹.

Критично важливо, щоб влада забезпечувала захист соціальних та економічних прав, які давали б змогу добровільно припинити секс-роботу, а також щоб були наявні ефективні структури та послуги, за допомогою яких люди могли б полишати секс-роботу, якщо і коли вони цього захочуть.

449 Звіт УГСПЛ 2019 року, с. 33.

5. РЕКОМЕНДАЦІЇ

ВЕРХОВНІЙ РАДІ (ПАРЛАМЕНТУ) УКРАЇНИ

- Невідкладно ратифікувати Конвенцію Ради Європи «Про запобігання та протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Стамбульську конвенцію).
- Прийняти необхідні законодавчі зміни, щоб забезпечити, що кожен випадок домашнього насильства, в тому числі якщо воно скоєне вперше, становив кримінальний злочин за національним законодавством, та скасувати вимогу доведення «систематичного характеру», шляхом внесення змін до статті 126-1 ККУ відповідно до міжнародного права та стандартів.
- Невідкладно внести зміни до статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення та розв'язати наявний конфлікт інтересів, щоб гарантувати, що звинувачення та заяви про домашнє насильство, вчинене військовослужбовцями та правоохоронцями, розслідувала поліція, а не керівництво кривдників відповідно до дисциплінарних статутів, і щоб ці справи підпадали під юрисдикцію судів загальної юрисдикції.
- Прийняти всебічне визначення сексуальних домагань та внести необхідні законодавчі зміни, щоб передбачити кримінальне або інше покарання за сексуальні домагання.
- Прийняти відповідні закони для належного фінансування всіх необхідних кроків та ініціатив, зокрема виділяючи достатні кошти в річному бюджеті.

УРЯДУ УКРАЇНИ

- Чітко й твердо публічно взяти на себе зобов'язання зосередити увагу на роботі з запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству та боротьби з цими явищами, а також сприяти встановленню «нульової толерантності» до такого насильства на всіх рівнях влади та загалом у суспільстві. Чітко повідомити про це зобов'язання громадськості.

- Спільно з громадськими організаціями розробити та впровадити ефективний та прозорий механізм регулярної оцінки ефективності національного законодавства та практики його застосування для запобігання гендерно зумовленому та домашньому насильству та боротьби з цими явищами. Забезпечити, щоб такий механізм був уповноважений пропонувати зміни до законодавства, впроваджувати необхідні підзаконні акти та розробляти й реалізувати необхідні протоколи та інструкції.
- Розробити єдину централізовану систему збору даних про гендерно зумовлене та домашнє насильство, яка дозволить збирати правдиві, точні статистичні дані з розподілом: за регіоном; за статтю та віком постраждалих та кривдників; за типом насильства відповідно до національного законодавства; використанням зброї; характером стосунків між постраждалим(и) та кривдником(-ами); а також інші характеристики, необхідні для аналізу множинних форм дискримінації щодо жінок. Система повинна містити інформацію про кількість скарг на всі форми гендерно зумовленого насильства, кількість виданих заборонних та обмежувальних приписів, частку відхилених та відкликаних скарг, переслідування кривдників та визнання їх винними, тривалість кожної кримінальної справи до її врегулювання, вироки, винесені кривдникам, та види відшкодування, надані постраждалим. Забезпечити, щоб процес збору та зберігання даних у системі відповідав усім міжнародним стандартам, зокрема законодавству та механізмам для захисту даних.
- Забезпечити, щоб всі посадові особи, відповідальні за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству і боротьбу з цими явищами, чітко розуміли й усвідомлювали свою відповідальність перед постраждалими, а також щоб їм було відомо про всі необхідні інструкції, створені відповідно до прогресивних практик, та про офіційні протоколи. Реалізувати ефективні механізми відповідальності посадовців за нехтування своїми службовими обов'язками або за невиконання інструкцій та офіційних протоколів.
- Прозоро, комплексно та безкомпромісно включити питання сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, до будь-яких майбутніх процесів перехідного правосуддя з повним спектром юридичних та неюридичних заходів, які б зосереджувалися на забезпеченні відповідальності винних, програмах відшкодування та інституційних реформах відповідно до конкретної ситуації.
- Забезпечити, щоб жінки та діти, особливо у віддалених населених пунктах, сільській місцевості та на територіях, постраждалих від конфлікту, мали доступ до базових послуг і товарів, а також, за необхідності, до належної стабільної гуманітарної допомоги. Сприяти та допомагати жінкам у працевлаштуванні та/або надавати необхідну підтримку (таку, як необхідне навчання чи мікрокредити), щоб дати їм змогу створити малий бізнес для підвищення своєї фінансової незалежності та соціально-економічного становища.
- Забезпечити, щоб органи влади виконували свої зобов'язання щодо дотримання

економічних, соціальних і культурних прав усіх людей, зокрема гарантуючи доступ усіх людей до можливостей освіти та працевлаштування, а також соціальної безпеки, щоб не допустити залучення людей у секс-роботу винятково як засіб виживання через бідність чи дискримінацію.

- Скасувати чинні закони та утриматися від введення нових законів, які б криміналізували або карали, прямо чи на практиці, обмін сексуальних послуг на винагороду між дорослими людьми за взаємною згодою.
- Забезпечити наявність ефективних структур і послуг, за допомогою яких люди могли б залишати секс-роботу, якщо і коли вони цього захочуть.
- Забезпечити, щоб у секс-працівниць був рівний доступ до правосуддя, охорони здоров'я та інших державних послуг, а також до рівного захисту відповідно до закону.
- Забезпечити, щоб постраждалим від гендерно зумовленого та домашнього насильства надавалося належне відшкодування від держави, зокрема відновлення прав, належне медичне піклування та реабілітація, за потреби, а також необхідні гарантії того, що ситуація не повториться.
- Визначити відповідальний орган державної влади та доручити йому розробку та впровадження стандартів документації та інструкцій про розслідування випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, відповідно до Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті та Стамбульського протоколу. Цей орган повинен також розробити та втілити безпечну, ефективну та конфіденційну систему повідомлення для постраждалих від гендерно зумовленого насильства у випадках, які стосуються військовослужбовців.

ПОЛІЦІЇ, ДЕРЖАВНОМУ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ТА ГЕНЕРАЛЬНІЙ ПРОКУРАТУРІ УКРАЇНИ

- Невідкладно, неупереджено та ретельно розслідувати всі зареєстровані випадки гендерно зумовленого та домашнього насильства.
- Визначити та притягнути до відповідальності всіх осіб, як цивільних, так і військових, щодо яких є обґрунтована підозра у вчиненні або участі у випадках гендерно зумовленого та домашнього насильства, в рамках справедливого судового процесу.
- Забезпечити, щоб постраждалі від гендерно зумовленого та домашнього насильства мали ефективний доступ до засобів юридичного захисту, зокрема забезпечити, щоб вони мали змогу заявляти про випадки насильства та отримувати відповідне відшкодування без страху розправи з боку кривдника та без перешкод чи

відмовлянь із боку відповідних правоохоронців та інших посадовців.

- Забезпечити — а там, де воно наявне, покращити його забезпечення — належне, систематичне обов'язкове навчання, як початкове, так і постійне, для відповідних фахівців (таких як співробітники поліції та інших правоохоронних органів, прокурори, судді й адвокати постраждалих), які працюють із постраждалими від сексуального насильства, щодо виявлення сексуального насильства і запобігання йому, гендерної рівності та множинної дискримінації, міфів про зґвалтування та стереотипів — з метою запобігти повторному травмуванню постраждалих, а також щоб ліквідувати дискримінаційні практики та застосування гендерних стереотипів на всіх етапах судового процесу.

МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

- У тісній співпраці з фахівцями з питань гендерно зумовленого насильства, зокрема експертів від компетентних громадських організацій, розробити орієнтований на потреби постраждалих, надійний, чіткий та гендерно чутливий протокол, за яким має діяти поліція при реагуванні на випадки гендерно зумовленого та домашнього насильства. Включити до протоколу чіткі інструкції щодо виявлення та підтримки постраждалих від домашнього та гендерно зумовленого насильства, кваліфікації/реєстрації цих випадків відповідно до національної законодавчої бази щодо гендерно зумовленого та домашнього насильства, як використовувати форму оцінки ризиків, коли і як видавати терміновий заборонний припис та як забезпечувати виконання термінового заборонного припису й відстежувати обмежувальні приписи, видані судом. Забезпечити, щоб протокол послідовно належним чином виконувався на практиці.
- В рамках протоколу забезпечити, щоб співробітники поліції не використовували медіацію як техніку вирішення конфлікту в ситуаціях, про які заявлено як про домашнє насильство або в яких вони підозрюють домашнє насильство, та створити чіткі інструкції та санкції для будь-яких умисних спроб співробітників поліції діяти не за протоколом.
- Забезпечити обов'язкове регулярне навчання та програми розбудови потенціалу для співробітників поліції (не обмежуючись підрозділами ПОЛІНА), відповідальних за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству та боротьбу з ним, щодо чинного законодавства (законів та підзаконних актів), зосереджуючись на гендерно чутливих протоколах та практиці їх реалізації. Забезпечити, щоб у програмах навчання та розбудови потенціалу визнавали та поважали права людини, принципи рівності та гендерного, сексуального та етнічного розмаїття, а також щоб у них деконструювали стереотипи та міфи щодо гендерно зумовленого насильства та постраждалих від нього.

СУДДІВСЬКІЙ СПІЛЬНОТІ УКРАЇНИ

- Забезпечити регулярне обов'язкове навчання для суддів щодо гендерних питань, зокрема гендерно зумовленого та домашнього насильства. Навчання повинно включати спектр тем від загальної поінформованості про гендерні питання, гендерну рівність та недискримінацію і до конкретного навчання щодо деталей роботи з різними типами випадків гендерно зумовленого та домашнього насильства та розвінчування стереотипів та міфів про гендерно зумовлене та домашнє насильство та постраждалих від нього. До розробки такого навчання слід залучити громадські організації та державні організації, які працюють із постраждалими.
- Покінчити з практикою накладення штрафів на винних у домашньому насильстві, оскільки це негативно впливає на всю родину, включно з постраждалими, та посилює уявлення, ніби домашнє насильство — не тяжкий злочин. Забезпечити належне ефективне покарання для винних у вчиненні гендерно зумовленого та домашнього насильства.

МІНІСТЕРСТВУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

- Залучаючи для консультування громадські організації, комплексно й регулярно оцінювати наявні послуги для постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насильства по всій країні, особливо на територіях, постраждалих від конфлікту, а саме оцінювати наявність, доступність і якість наданих послуг.
- На основі такої оцінки посилювати та покращувати послуги захисту для постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насильства, особливо у віддалених населених пунктах та на постраждалих від конфлікту територіях. Такі послуги захисту мають включати доступ до належних безкоштовних медичних і юридичних послуг, гендерно чутливе психосоціальне консультування та безпечні притулки, наявні у всіх регіонах країни. Ці послуги мають охоплювати всі регіони та бути рівномірно розміщеними по всій країні, тобто бути доступними зокрема й для мешканок сіл.
- Виділити безпечне довгострокове урядове фінансування або ж активно шукати стабільне донорське фінансування, аби забезпечити, щоб по всій країні було створено достатньо безпечних притулків належної якості у партнерстві з неурядовими організаціями, які мають досвід у сфері захисту жінок і дітей від домашнього насильства. Забезпечити наявність і доступність таких притулків для всіх жінок незалежно, зокрема, від їх місця проживання, громадянства, виду зайнятості, стану здоров'я, а також сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, та забезпечити, щоб у притулках були впроваджені чіткі правила для протидії дискримінації, щоб забезпечувати послуги людям в усіх складних ситуаціях.

- У співпраці з громадськими організаціями, Міністерством охорони здоров'я та іншими відповідними міністерствами розробити чіткі та комплексні гендерно чутливі та орієнтовані на постраждалих інструкції для організацій, що надають допомогу постраждалим — включно з безкоштовним доступом до фахівців із надання правової допомоги, соціальних працівників, психологів, фахівців у сферах освіти та охорони здоров'я, а також інших службовців та фахівців, відповідальних за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству і боротьбу з ним: як розпізнавати та підтримувати людей, які пережили гендерно зумовлене і домашнє насильство, як працювати з такими випадками, особливо на територіях, постраждалих від конфлікту. Забезпечити виконання цих інструкцій організаціями, які надають допомогу постраждалим.
- Адаптувати наявну політику та розробити інструкції та заходи підтримки для найбільш вразливих груп, таких як жінки, які живуть у віддаленій місцевості, жінки, які постраждали від конфлікту (як ті, які проживають на територіях, постраждалих від конфлікту, так і ті, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті як військові), внутрішньо переміщені жінки та діти, жінки та дівчата з фізичною чи психічною інвалідністю, інші маргіналізовані групи жінок і дівчат, до яких належать люди, які зазнають дискримінації за етнічною ознакою (такі, як ромські жінки), жінки старшого віку, секс-працівниці, жінки, які вживають наркотики та/або алкоголь, жінки, які живуть із ВІЛ, лесбійки, трансгендерні жінки тощо.
- У співпраці з громадськими організаціями, Міністерством охорони здоров'я та іншими відповідними міністерствами розробити та проводити обов'язкові регулярні високоякісні програми навчання та розбудови потенціалу з питань гендерно зумовленого та домашнього насильства для організацій, які надають послуги постраждалим, включно з безкоштовним доступом до фахівців із надання правової допомоги, соціальних працівників, психологів, фахівців у сферах освіти та охорони здоров'я, а також інших службовців та фахівців, відповідальних за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству та боротьбу з ним.
- У програмах навчання та розбудови потенціалу увага має насамперед приділятися виконанню наявного національного законодавства (законів і підзаконних актів), пов'язаних із гендерно зумовленим та домашнім насильством та на гендерно чутливих процедурах і практиках роботи з постраждалими. Фахівці повинні пройти навчання, як розпізнавати та підтримувати постраждалих від домашнього та гендерно зумовленого насильства та як працювати з такими випадками, особливо на територіях, постраждалих від конфлікту. При розробці змісту програм навчання особливу увагу слід звернути на потреби найбільш маргіналізованих груп, перерахованих вище. В межах навчання забезпечити визнання та дотримання прав людини, принципів рівності та гендерного, сексуального й етнічного розмаїття, а також розвінчування стереотипів і міфів щодо гендерно зумовленого насильства та потерпілих від такого насильства.

- Забезпечити регулярну комунікацію між усіма відповідними суб'єктами, відповідальними за запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству та боротьбу з ним, для обговорення труднощів і прогресивних практик, а також для посилення співпраці між такими суб'єктами.
- Покращити умови роботи організацій та суб'єктів, які надають допомогу постраждалим від домашнього і гендерно зумовленого насильства — фахівців із безоплатної правової допомоги, соціальних працівників, психологів, а також фахівців у сферах освіти та охорони здоров'я. Переконатися, що вони отримують гідну оплату за свою роботу та мають достатні ресурси, щоб якнайкраще надавати свої послуги.
- Забезпечити, щоб у кожній територіальній громаді по всій країні були розроблені та впроваджені програми роботи з кривдниками. Забезпечити належну гендерно чутливу підготовку для фахівців, які будуть займатися реалізацією таких програм. Виділити державне фінансування на створення та впровадження таких програм.
- Розробити та реалізувати інформаційні та освітні кампанії по всій країні, щоб підвищити поінформованість населення про гендерно зумовлене та домашнє насильство, його причини та наслідки, а також способи запобігати насильству щодо жінок і дітей та боротися з ним. В межах цих кампаній слід наголошувати, що насильство щодо жінок і дітей не є нормою, боротися зі стигматизацією постраждалих від гендерно зумовленого та домашнього насильства, заохочувати постраждалих домагатися відшкодування та відновлення порушених прав, поширювати інформацію про наявні юридичні й інституційні механізми захисту та наявні служби підтримки, а також сприяти повазі до прав людини, рівності та різноманітності. Такі кампанії повинні бути націлені на всі групи суспільства. До них слід залучити ключових суб'єктів, які працюють у сфері боротьби з гендерно зумовленим та домашнім насильством, громадських діячів, міських політиків, медіа та громадянське суспільство. В таких кампаніях мають також брати участь чоловіки та хлопці, які водночас мають бути однією з цільових аудиторій цих кампаній.

МІНІСТЕРСТВУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

- Спільно з громадськими організаціями, особливо жіночими організаціями, розробити дисциплінарну політику щодо протидії сексуальному насильству, включно з сексуальними домаганнями, сексуальним знущенням та сексуальною експлуатацією, для всіх представників Збройних сил України відповідно до міжнародних стандартів, а саме Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті та Стамбульського протоколу. Послідовно та суворо реалізувати таку політику.

- Розробити, впровадити та посилити наявні програми психосоціальної підтримки для колишніх та чинних військовослужбовців; організувати можливість отримання такої допомоги також для членів їхніх родин. Забезпечити, щоб програми реабілітації були гендерно чутливими та широко доступними військовослужбовцям, як чоловікам, так і жінкам. Ці програми мають бути покликані боротися з травмами, завданими війною, та ризиками посттравматичного стресового розладу та зосереджуватися на закріпленні уявлення, що насильство не є нормою, зокрема на запобіганні домашньому та гендерно зумовленому насильству.

МІНІСТЕРСТВУ ОСВІТИ УКРАЇНИ

- Сприяти формуванню нульової толерантності до гендерно зумовленого насильства, зокрема цькування, сексуальних домагань та переслідування, у школах та освітніх закладах загалом.
- Забезпечити — а там, де вона наявна, покращити її забезпечення — обов'язкову комплексну неупереджену сексуальну освіту для учнів і студентів, яка відповідатиме їхньому віку, буде гендерно чутливою та ґрунтуватиметься на науковій інформації. Така освіта має надаватися учням і студентам будь-якої гендерної ідентичності на будь-якому рівні освіти, в тому числі поза системою формальної освіти. Вона має включати інформацію про згоду, тілесну та сексуальну автономність та право на тілесну недоторканність та сприяти гендерній рівності та нульовій толерантності до насильства (за ознакою статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного походження, релігійних переконань та інших характеристик) за допомогою класних і позакласних заходів у школі та в інших навчальних закладах.
- Забезпечити, щоб у вчителів була належна підготовка та достатні ресурси, щоб проводити таке навчання. В межах такого навчання слід, зокрема, обговорювати шкідливі гендерні стереотипи в суспільстві та активно сприяти правам людини, гендерному різноманіттю, гідності та рівності. Вони мають вчити учнів та студентів про рівні права та гідність меншин, зокрема ромів, внутрішньо переміщених осіб і людей з інвалідністю.
- Розробити та запропонувати в навчальних закладах курси ненасильницького спілкування. На навчанні слід роз'яснювати характер і види насильства, включно з гендерно зумовленим та домашнім насильством, а також як його розпізнати і як із ним боротися. Такі заняття також мають сприяти недискримінації, відмові від насильства та повазі до гідності та прав людини всіх людей. На такому навчанні не має бути жодних шкідливих гендерних стереотипів. Натомість, воно має бути відкрито спрямоване на розширення можливостей жінок і дівчат.

Гендерно зумовлене насильство є серйозною проблемою, що стосується життів багатьох людей в Україні, проте непропорційно впливає на жінок та дівчат. Гендерна нерівність, культурні та суспільні норми, а також прогалини у захисті та відсутність адекватної реакції влади — все це сприяє високому рівню гендерно зумовленого насильства в країні.

Збройний конфлікт на сході України серйозно вплинув на причини та форми домашнього та гендерно зумовленого насильства, а також на ефективність інституційного реагування на нього в Донецькій і Луганській областях.

У звіті йдеться про гендерно зумовлене насильство щодо жінок на підконтрольних територіях цих двох областей, зокрема про те, як конфлікт загострює проблему домашнього насильства щодо жінок, а також про сексуальне насильство щодо жінок із боку військовослужбовців (військових, що проходять військову службу за контрактом, строкову або під час мобілізації, на особливий період). У звіті також йдеться про розбіжності між офіційною інформацією за документами та реальною ситуацією жінок, які зазнають насильства в Донецькій і Луганській областях. Насамперед увага у ньому приділяється інституційному реагуванню на насильство щодо жінок та обмеженнях такого реагування, а також нездатності деяких суб'єктів забезпечувати дотримання наявних законів у конкретних випадках. Крім того, автори звіту роблять спробу виявити приховані причини та наслідки гендерно зумовленого насильства щодо жінок на територіях, що постраждали від конфлікту.